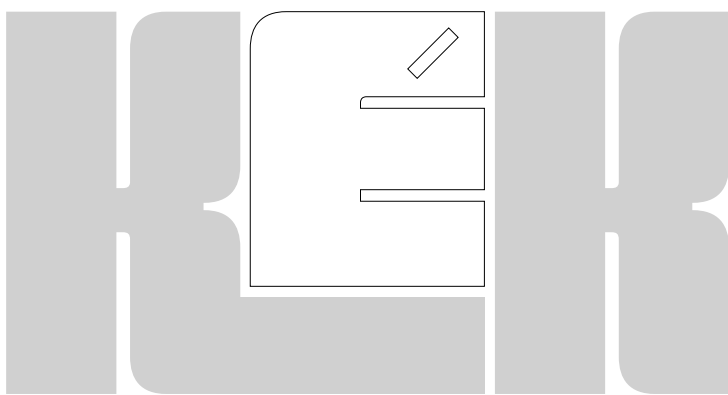

Kultúra és Közösség
művelődéstudományi folyóirat

Reformáció, integráció, részvétel

Kultúra és Közösség

művelődéstudományi folyóirat

Lapunk szerkesztősége az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézetében működik.

Nemzeti Kulturális Alap

Támogató: Nemzeti Kulturális Alap Folyóirat Kiadási Kollégium

Eszmei támogató: Magyar Szociológiai Társaság, Magyar Kulturális Antropológiai Társaság

Számunk összeállítása Tibori Tímea és A.Gergely András munkája, köszönettel Paksi Veronika segítségével.

Képmellékletünk a Reformáció 500. évfordulója tiszteletére korabeli metszetekből áll.

Főszerkesztő: Tibori Tímea

Főszerkesztő-helyettes: A.Gergely András

A szerkesztőbizottság tagjai:

A.Gergely András, Paksi Veronika, Pataki Gyöngyvér, Szász Antónia, T. Kiss Tamás

Tanácsadó Testület: Boga Bálint Dr., Falus András akadémikus, Fülöp Márta DSc, Jászberényi József PhD, Karbach Erika osztályvezető /FSZEK/, Koncz Gábor PhD, Kraiciné Szokoly Mária PhD, Melegh Attila PhD, Murányi István PhD, Neményi Mária DSc, Papp Richárd PhD, Szabó Ildikó DSc, Szilágyi Erzsébet CSc, Tarnóczy Mariann osztályvezető /MTA/

Szerkesztőség címe:

MTA TK SZI

1096 Budapest, Haller u. 88.

+3630 99 00 988

www.kulturaeskozosseg.hu

Kiadja: Belvedere Meridionale

www.belvedere.meridionale.hu

Nyomdai kivitelezés: s-Paw Bt., 6794 Üllés, Bem József u. 7.

www.s-paw.hu

Felelős vezető: Szabó Erik

ISSN 0133-2597

A lap előfizethető és megrendelhető a következő e-mail címen: terjesztes@belvedere.meridionale.hu

A lap ökotudatos szellemben készül.

TARTALOMJEGYZÉK

REFORMÁCIÓ 500

Békefy Lajos: <i>A reformáció hatása a modern, posztmodern világra. Kálvini gazdaság szemléleti, gazdaságetikai sajátosságok, befolyásuk egészen a mai Kínáig</i>	5
Dr. Koncz Gábor: <i>„Eléggé haragudni...” Értelmiségi felelősség és feladatok... (2017)</i>	19

INTEGRÁCIÓ ÉS RÉSZVÉTEL

Macsó Kinga: <i>Milyen jövő vár a romákra Szlovákiában? Integráció vagy asszimiláció</i>	35
Oláh Levente – Török Zsuzsanna: <i>Online környezetben készült vizuális reprezentációk és helyük a társadalomtudományi kutatásban</i>	43
Nagy Ádám: <i>Az Alfa generáció magyarországi recepciója</i>	53
Sárosi-Blága Ágnes – Silló Ágota: <i>Önkéntesség és közösségfejlesztés a székegyházi térségben</i>	61
Kupa László: <i>A lugosi kompromisszum</i>	73
Király Gábor: <i>Részvétel mint kutatási szemlélet. Fogalmi áttekintés a részvételi kutatás témájában</i>	79
Pusztai Gabriella: <i>Hallgatók civil közösségi részvétele öt ország tizenhárom felsőoktatási intézményében</i>	95

SZEMLE

Dr. Koncz Sándor: <i>„A reformáció szociális háttere”</i>	109
A.Gergely András: <i>Calvinopolis – és ecclesia militans</i>	115
A.Gergely András: <i>Nagy magyar trilógia, amikor magasztalva kicsinyítik. KissPál Szabolcs kiállítása az OFF-Biennale Budapest keretében</i>	119
Pallay Katalin; Pusztai Gabriella és Ceglédi Tímea (szerk.): <i>Szakmai szocializáció a felsőoktatásban. A pedagógusképzés kihívásai a Kárpát-medencében</i>	123
Szerzőink.....	127
TIT Stúdió Egyesület <i>„Harmonizációs programok”</i>	129

PROMPTE

ET SINCERE ·

IOHANNES · CALVINVS ·

ANNO · ÆTATIS · 53 ·

· B ·

A REFORMÁCIÓ HATÁSA A MODERN, POSZTMODERN VILÁGRA

Kálvini gazdaság szemléleti, gazdaságetikai sajátosságok, befolyásuk egészen a mai Kínáig

Absztrakt

A genfi reformátor, Kálvin János (1509–1564) teológiai és eszmetörténeti jelentősége nem csak az egyház és a scientia sacra, a szent tudomány megújulása és a protestantizmus szempontjából jelentős. Az, ami Genfben negyed századon át végzett fáradhatatlan szellemi és szervező munkálkodása nyomán a gazdasági fellendülésben, a bankpolitikában, a szociális és kulturális életben, az önkormányzatiságban, a kormányzás demokratizmusában kialakult, századokra példa lett. Protestáns szociáletikai módszerünk, az integrált felelősség- etika segítségével igyekszünk feltárni Kálvin máig ható jelentőségét, illetve bemutatni azt a Kálvin- reneszánszt, ami reformatori és reformgondolatai nyomán a mai Kínában, Indonéziában, Dél-Ko- reában, Távol-Keleten egyre ismertebbé teszi őt és a kálvini reformációt, ennek az Ernst Troeltsch és Max Weber révén már gazdagon elemzett komplex hatását a modern, posztmodern világra.

Abstract

The influence of the Reformation on the modern, post-modern world...

The importance of Jean Calvin (1509–1564), the reformer in Geneva is uniqueness not only in the Theology and History of ideas, i.e. in the development of scientia sacra, the Holy Science and the Protestantism. What in Geneva came into being by his tireless activities as intellectual and organizer, thinker in finances, economy, social and cultural life, democratization of local self-governance, they became inspiring examples for later centuries. By means of our special method, the integrated responsible sociaethics, we endeavour to discover and to demonstrate the long-acting, this very day existing influence, and the Calvin-Renaissance after his reformational and reformativ ideas, that are present and inspiring on many levels of life in Far East, before all in China, Indonesia, South Korea.

A nyitó kép Kálvint ábrázolja profilból, beil- esztve egy archaikus, római számokkal időt muta- tó óra keretébe. Ami egyértelmű utalás arra, hogy már reformátorunk idejében is fontos tényező volt az idő, Svájcban is. Haszonelvű olvasó vélhetné: az idő pénz. Kálvin előre tekint, a háttérben a kezdő- dő iparosodás vagy kapitalizálódás jelképei: gyárak, folyami hajó, mindegyik környezetterhelő, füstölgő kéményekkel. A munka és az idő fontosságát hang- súlyozza a fotómontázs, ami a reformáció óta egyre fontosabb két tényezője lett az európai civilizáció- nak. Aztán látjuk annak az amerikai protestáns kur- zusnak a könyveit, melyek a bibliai ökonómiáról, gazdaságtanról szólnak,¹ valamint azt, amit szintén az USA-beli mai divatos kurzusok kézikönyveként használnak: a sabbath-gazdálkodás bibliai látomá- sa.² És egy csaknem félig elfogyasztott, de még zöld, a kontinenseket zöldben ábrázoló almát ezzel a fel- irattal: *enough is enough* – ami elég, az elég. És egy fotó még ehhez Chr. Stückelberger svájci református szociáletikusról, a már közel 200 ezer alkotó tagot számláló globethics.net megalkotójáról. E felveze-

enough is
ENOUGH

1 Sproul, Robert Craig 2009 *Biblical Economics. A Commonsense Guide to Our Daily Bread*. Tolle Lege Press, Dallas.

2 Myers, Ched 2001 *The Biblical Vision of Sabbath Economics*. Word Press, Washington.

tő képek nyomtatékkal mutatják, hogy a gazdaság keresztyén, bibliai szemlélete a 21. század elejére milyen jelentős hangsúlyt kap a keresztyén gondolkodásban és tanításban.

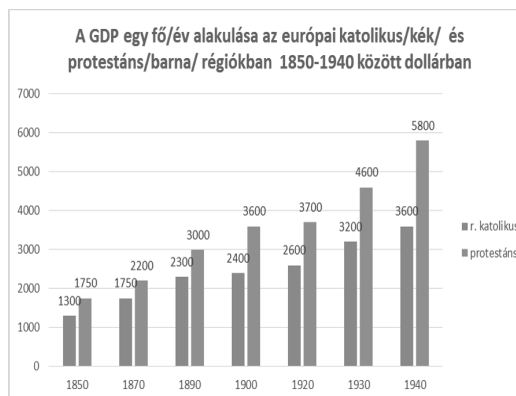
Az a koncepció, gazdaságszemlélet, amit integrált felelősségetikánk alapján képviselünk, egyetlen szóval jellemezhető: *hála-etika*. Alapvetően a kálvini mindenért hála szemléleten nyugszik, bibliai és hitvallási alátámasztással, illetve puritán eleink evilági aszkézissel létrehozott prosperáló gazdasági életének paradigmáját alkalmazza mai viszonyok között.

Gazdaságtörténeti, gazdaságstatisztikai bizonyítékok a protestáns mentalitás erejére

A kálvini, illetve a protestáns hitbéli alapon kialakult sajátos attitűdök, mentalitás, erkölcs nyomában kutatta *Angus Maddison*³ skót származású, a 2000-es évekig a holland Utrechtben kutató, alkotó református gazdaságtörténész, milyen módon fejeződött ki a gazdaságtörténetben a protestantizmus sajátos munkaerkölcse. Fantasztikusan aprólékos kutató munkával kimutatta Jézus korától századunkig gazdaságstatisztikai és gazdaság-szociológiai elemzésekkel, tényanyaggal az egy főre eső nemzeti jövedelem, a GDP alakulását. Mi most csak az általunk tárgyalt időszak mutatóit tekintjük meg. 1500–1850 között az látszik a grafikonokon, hogy 1500 körül az egy főre eső nemzeti jövedelemben nincs különbség az európai klasszikus katolikus, majd később protestáns országok között.

Maddison katolikus országok közé sorolja Itáliát, Spanyolországot, Portugáliát, Franciaországot, Belgiumot, Ausztriát, Írországot, mivel ott a római katolikusok lélekszáma az összlakosságban 88–97%-ot képvisel. Az európai, protestánsá vált, illetve akként manifesztálódott országok közé sorolja Dániát, Svédországot, Norvégiát, Finnországot, Angliát, Németországot, Hollandiát, Svájcot, ahol a népességnek 58–99%-át képezik a protestánsok. Hazánkat is a katolikus országok közé sorolja, mivel itt a szemlézett időszakban, s utána is a protestánsok arányát 35–38% teszi. Statisztikai felmérései szerint a protestáns etika, munkaerkölcs, a spóro-

lós, takarékos, nem felélős jellegű puritán attitűd mérhetően az 1600-as évekre alakul ki és kezd egyre inkább hódítani a prosperáló gazdálkodás és gazdaság formájában. 1600 körül csaknem egyenlő az egy főre eső nemzeti GDP aránya a katolikusok és a protestánsok között. 1700 körül viszont már jól látszik a protestáns országok gazdasági előnye a katolikus országokkal szemben 1200 dollár/fő/évvél (950 dollár/fő/év a katolikusoknál), 1820-ban ez már 1400:1000, 1850-re 1780:1300.

A következő szakaszban, 1850–1940 között még tovább növekszik a különbség a protestáns többségű országok javára. 1870-ben ez 2200:1750, 1890-re 3000:2300. Nagy ugrás látható a 20. század elejétől, 1900-ban 3600:2400, 1930-ban 4600:3200, 1940-re 5800:3600 dollár az egy főre eső nemzeti GDP. Ebben az időszakban a protestáns országok átlagos gazdasági növekedése 223%, míg a katolikus országoké 137%.

A harmadik vizsgált szakasz 1940–2000. Itt a 60-as években tovább növekszik a protestáns országok teljesítménye, 8000:5300 dollár/fő/év GDP arányban a protestánsok oldalára, 1970-re ez 12000:9000, majd a század vég felé az arányok eltérése csökken, 1990-re 17500:15500-ra, 2000-ben 21000:19000 dollár/fő/évre. Mindazonáltal kétséget kizáróan bebizonyosodott, hogy valami belső hajtóereje van a protestáns népesség magasabb munkaerkölcsének, motiváltságának. És ez nem feltétlenül anyagi jellegű. Ez azt jelenti, hogy az eredeti református, illetve protestáns *hálaökonomiai gazdasági modell* nagyfokú anyagi növekedést tett lehetővé és produkált a reformációt követő évszázadokban, a hit és a sajátos felekezeti mentalitás megmutatta befolyását, motiváló erejét a gazdaságban, az anyagi világban is. Maddison hatalmas bizonyító anyaga visszaigazolta Ernst Troeltsch és Max Weber heidelbergi „óriások” tézisét, miszerint a protestantizmus, s ennek hálaetikája, hálaatti-

3 Maddison, Angus 2007 *Contours of the World Economy 1-2030 AD: Essays in Macro-Economic History*. Oxford; Maddison, Angus 2003 *The World Economy*. Oxford, 1-623. Letölthető: https://www.stat.berkeley.edu/~aldous/157/Papers/world_economy.pdf

tűdje milliókat hasonló erkölcsi, és gazdaság szemléleti szintre emelt. A protestáns „aszkezisben”, a munkát istentiszteletként művelő pontosságban, precizitásban benne van az önmérséklet, a munka gyümölcének pazarlás-ellenes megbecsülése, s a hálával társuló józan fogyasztói magatartás, ami nem az élvezetek, a fogyasztás mámora vagy lendülete révén érzi jól magát Isten teremtett világában, hanem mert hiszi, tudja, éli, hogy „mid van, amit nem kaptál volna” (1Kor 4,5), s hogy a méltó a munkás a maga bérére (1Tim 5,18) pedig az igazságosság elvét vitte bele a kapitalista gazdaságba. A hálaattitűd pozitív gazdaságpszichológiai felhajtóerővé vált a történelemben. Bebizonyosodott, hogy a protestantizmus olyan szemlélettel és magatartásformával ajándékozta meg a világot, ami a gyarapodás, az ésszerűség, a felelősség és az igazságosság elvei mentén vált világtörténelmet formáló erővé.

A hála-motivációjú református gazdaság szemléletről

Kétségtelen, hogy a hála és a kegyelmi kiválasztás/elhívás nem közgazdasági, hanem teológiai fogalom, mégis úgy kell fogalmaznunk, hogy az Isten minden embert megelőző személyes és közösségi ajándékozó kegyelmére adott emberi válasz az, ami fantasztikus belső energiákat szabadított fel a reformáció korában, s azóta is a református, protestáns emberekből. A hálaetika századok alatt szinte habitussá manifesztálódott, az élet egészét átható élet-, és gazdasági szemléletté, gazdaságépítő, gazdaturatú alapállássá. A következőkben sorra vesszük a BIBLIAI GAZDASÁGSZEMLELET ALAPELEMEIT (Ó- és Újszövetség, a sabbath-gazdálkodás, a Mammontól a mannaig), a PROTESTÁNS GAZDASÁGSZEMLELETI ALAPTÉTELT, A REFORMÁTORI GAZDASÁGETIKAI MODELLEK (Luther, Kálvin) jellegzetességeit, és a MAGYAR PROTESTÁNS GAZDASÁGFELFOGÁS RÖVID TÖRTÉNETÉT (Apáczaitól Ravaszig).

Vizsgálódásinknak egyik igei alapja: „*Megtanultam, hogy elégedett legyek azzal, amim van*” (Fil 4,11).

Max Weber-től pedig ez a tájolás nagyon lényeges: a szekuláris kapitalizmusnak vallási, vallásos mentalitásbeli eredője van. „A protestáns etika és

a kapitalizmus szelleme”⁴ alapján így fogalmazhatunk: a *kapitalizmus szelleme* hívás, felhívás arra, hogy az egyén még több pénzt keressen és keményen dolgozzon azért, hogy a személyes haszon segítségével visszaigazolva érezze üdvösségét, kiválasztottságát. Ez teljesen új pszichológiai diszpozíció. A protestáns etika pedig a kapitalizmus szellemisége. A *protestáns etika* alapvetően a megszentelődésben és az üdvösségben látja a jövő feltételét, s *magdévá teszi a racionális, kalkuláló attitűdöt az élet szolgálatában*.

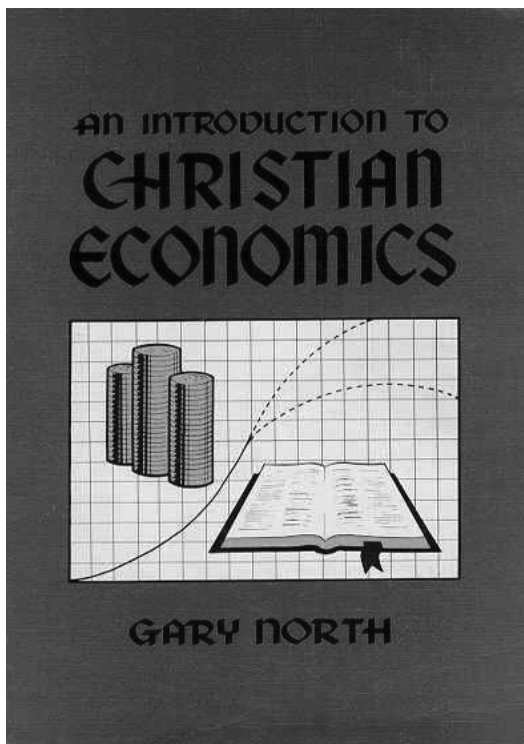
A bibliai gazdaság szemlélet alapelemei⁵

A 21. század eleji USA-beli protestáns bibliai-gazdasági kurzusok alapfogalma ez az új szó: GODECONOMICS, azaz isteni gazdaságtan, vagy Isten gazdaságtana, amint azt a Bibliában magunk előtt találjuk. Kétségtelen tény, hogy a reformáció korának gazdasági, gazdaságetikai felismerései, s ennek nyomán a sajátos gazdálkodási gyakorlat nem jöhetett volna létre a bibliai gazdálkodás, gazdaság szemlélet és gyakorlat felismeréseinek tanulmányozása, részbeni átvétele nélkül. Az egykori és a mai szemléletet sarkalatosan formálták azok az alapvető felismerések, melyek szerint a bibliai Godeconomics, gazdaságtan célja az Isten akarata szerinti gazdasági és gazdálkodási szemlélet, látásmód, viselkedés, magatartás, gyakorlat, erkölcs kialakítása. Ennek egyik saroktételét képezi az a szemléleti *cantus firmus*, ami főszólamként végigvonul az 1Mózes 1–4 fejezetén, ami szerint a tulajdonos az Úr, mi sáfárok vagyunk, de minden az Övé a te-

4 A háború előtti, Franklin Társulat kiadványához képest kritikai kiadás jelent meg 1982-ben, Max Weber *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Gondolat, Budapest, 1982. 620 oldal, majd a Cserépfalvi Kiadónál, Budapest, 1995. 272 oldal.

5 A fentebb már említett szerzők és könyvek mellett említeném a bibliai gazdaság szemlélet és ennek modern, posztmodern applikációi illusztrálására pl. a „Bibliai ökonómia 101 szabálya” nevű kurzusokat, a pénz, a pénzgazdálkodás megértésére, keresztyén üzleti tanácsadásra, pénzügyi stratégia a tervezésről az egyházakban, a bibliai finanszírozás alapelveiről az amerikai *Stuart Watkins Intézetet*. Vagy a gazdaságtani mini-kurzusokat, mint a *Greenville Klasszikus Akadémián*, különböző szintű (általános, közép és felsőfokú iskolai), és idejű, 2-6 napos és tartósabb kurzusokat az USA-ban. Vagy protestáns kurzusokat a családi pénzügyi gazdálkodásról Ausztráliában és Új-Zélandon a református egyház szervezésében. *Biblical Family Economics* (<http://www.reformedresources.com.au>)

remtés jogán. A Zsoltárok 24-ben ezt olvassuk: „Az Úr a föld, és ami betölti, a földkerekség és a rajta lakók. Mert ő vetette meg az alapját...”. Pál apostol, az Újszövetség „főgazdája” egyes, vagyonukra büszke, elbizakodott korinthusiaknak ezt írta: „Mid van, amit nem kaptál? Ha pedig kaptad, miért dicsekszel, mintha nem kaptad volna?” (1Kor 4,7). Hatalmas érv ez a sokkal későbbi, abszolút vadkapitalizmus lehengető attitűdjei ellen.

A *Godeconomics*-ban, azaz a bibliai *isteni gazdálkodásban bizonyos fejlődés*, iskolázási előrehaladás figyelhető meg. Az említett alapszempontról (a tulajdonos az Úr) kiindulva, a következő fokozat, hogy eljussunk a gondolkodásunk a *Mammontól a mannaig*, a bebiztosítotttságot ígérő hamis bálványoktól a gondviselés-hitig, a mannaig, az egyiptomi húsosfazekaktól az ígéret földjének reménységéig és magatartásszabályozó valóságáig. Ismét egy következő fokozat, szint, hogy az emberek az elégedetlen materializmustól, az elégedetlenkedő pénzhajhásztól, a soha semmi sem elég-től eljussanak az *elég etikájáig, lelkületéig, gazdaság szemléletéig*. Ezt 2Mózes 16,16kk-ban így látjuk megfogalmazva: „Szedjen belőle mindenki, amennyit meg tud enni”. Ez a *manna-modell* persze még a redukált szükségletkielégítő gazdaság, gazdálkodás szintje, amikor mindenki annyihoz jut hozzá, amennyire éppen aznap szüksége van. Ebben a szemléletben és

gyakorlatban az volt a fontos, hogy semmi se maradjon másnapra, se pocskékolás, se megfontolt és önző tartalékképzés következtében. Nem lehetett a mannat koncentrálni egyesek kezében. A közösség valóban fogyasztási és ellátási közösség volt, egyenlő elosztással. Úgy is mondhatjuk, hogy *a kegyelem-alapú szociális gazdasági gyakorlat ókori példáját kapjuk ebben a manna-modellben*. Kizárólag a vallási kultuszt érintetlenül hagyó sabbathra készülve volt megengedett némi tartalék félretétele. Az ószövetségi elég a megelégedés gazdaságfilozófiáját fejt ki nagyon gyakorlatiasan, és a jelenre, jövőre alkalmazva Diane Coyle nagyszerű könyve.⁶

A *Godeconomics* további elemeit úgy jellemezhetjük, mint amelyek révén a jövőirányú gazdaság szemlélet és gyakorlat valósul meg a mózesi modelltől el egészen a péteri alternatív gazdaságig, a gondviselés-hit révén. Ebben az irányba mutat Mózes intése, amikor a mannaiból egy keveset a jövőre nemzedékeknek rendel bizonyítékul félretétele: „Ezt a parancsot adta az Úr: Egy teljes ómernyit őrizetek meg belőle a jövőre nemzedékeknek, hogy lássák, milyen kenyérral tápláltalak benneteket a pusztában, amikor kihoztalak benneteket Egyiptom országából. Áronnak pedig ezt mondta Mózes: Vegyél egy edényt, tégy bele egy teljes ómernyi mannat, és helyezd el megőrzésre az Úr színe előtt a jövőre nemzedékek számára!” (2Mózes 16,31-32). *A manna így a gondviselés-hitre figyelmeztető jellé lett a jövőre nemzedékek életében is!* És arra is érdemes figyelni, hogy a mannat menedzselték is, azaz elosztották egymás között, nem indult el privátvagonygyűjtés, egyéni felhalmozás. *Cirkulációs* elosztási rendszer uralkodott, azaz körbeadták, megosztották, amijük volt. Ezt a gondviselés-hitet aztán ezredévi idő múltával Péter apostol így fogalmazta meg: „Minden gondotokat őreá vessétek, mert neki gondja van rátok” (1Péter 5,7). Ez egy prae-jézusi értelmezés, megismerés, felismerés, annak az újszö-

6 Coyle, Diane 2011 *The economics of enough*. Princeton University Press.

vetségi tanácsoláshoz 1500 évvel azelőtti megsejtése, ami valójában Isten atyai jóságából következik, annak lefordítása az élet gyakorlatára: „Ne aggódjatok tehát, a ti mennyei Atyátok pedig tudja, hogy szükségetek van minderre” (Máté 6,31kk). A cirkulációs elosztási rendszerre gyönyörű példákat adott az Úr Jézus a kenyérszaporításokkal, amikor 12 és 7 kosár maradvány képződött (Máté 14,13kk; Márk 6,30kk; Lukács 9,12kk; János 6,1kk). Ez az ajándékba kapott javak megbecsülését is jelentette Jézus utasítása szerint: „Szedjétek össze a maradványokat, hogy semmi se vesszen kárba!” (János 6,12).

A *Godeconomics* további fontos szempontja: az egyéni gyarapodás, „tollasodás, zsírosodás” helyett az isteni gazdaságban, majd a karakteres protestáns hálaetikában a döntő mindig a közösség gyarapodása volt az egyéni haszonnal, gyarapodással szemben. Legjobb esetben a kettő arányos összekapcsolása valósult meg. A logikája ennek a szemléletnek így működött: ahol a közösségnek jól megy, ott az egyéneknek is jól fog menni. Az egyéni jólét viszont nem garantálja a közösség jólétét. Ennek a *közösségorientált gazdasági szemléletnek* szép példája volt a jeruzsálemi *öskeresztyén gyülekezeti modell*: az ösgyülekezet tagjai vagyonaikat, javaikat eladták, szétosztották mindenkinek. Ahogyan éppen szükség volt rá – azaz *elosztás koncentráció*, felhalmozás helyett! Ez a hívő szociális gazdaság szemlélet ősi formája, amelyben a kooperáció és a másokra figyelem már igen fontos komponens volt. Ebben az *első gyülekezeti gazdaság szemléletben* még a szövetségi manna-modell elemeit fedezhetjük fel (vö. ApCsel 2,44kk.).

A sabbath-gazdaság világtörténelmi és szociális piacgazdasági nívó

A sabbath-törvényt, a sabbath-évet, a nagy ünnepi évet, az elengedés évét, a 7. napot, a 7. évet, illetve az ötvenedik év törvényét nyugodtan nevezhetjük gazdaságtörténelmi, vallástörténelmi, szakrális csúcshoz, amihez fogható az ókorban nem adódott. Ezzel a törvénnyel indul el teljesen ösztönösen emberi oldalon, és teljes tervszerűséggel az isteni oldalon a világtörténelem útjain az *ökoszociális gazdálkodás* szemléletmódja és gyakorlata. Nem csak a munka-pihenés isteni *léritmusát* hozta be ezzel a Kijelentés az idő tagolása érdekében, hanem az ünnep-hétköznap, az Úr ünnepnapjai, meg az emberi hétköznapok kreativitás, regenerációt segítő *ritmusváltását* is jelentette. Így fantasztikus

esélyt adott a teremtett világ, és a teremtmény, az emberi társadalom életerejének megújításához, aminek aztán ugyancsak felülmúlhatatlan szakrális és gazdasági gyümölcse lett az *igazságosság és az elengedés követelményrendszerének* összehangolása és arányosítása is. E szemlélet csúcspontján az újszövetségi Kijelentésben ez az Ige áll: „*A szombat lett az emberért, nem az ember a szombatért*” (Márk 2,27), mivel „*az Emberfia ura a szombatnak is*” (2,28). Ha ehhez hozzávesszük a szombatnapi nagy rendelkezéseket 3Mózes 23-25-ben, kimondhatjuk: nincs végtelen természeti és emberi kizsákmányolás, ennek maga az Úr szab határt törvényével. Öszö-vetségi unikum, páratlan sajátosság, hogy a **föld sabbatja ökosabbath**: „*Legyen nyugalma a földnek is az Úr nyugalomnapjához hasonlóan... a betedik esztendő legyen teljes nyugalma a földnek*” (3Mózes 25,2;4). Idézett fejezetben olvassuk az 50. esztendő megszenteléséről is, amit az Úr rendelt el. Ekkor az ország minden lakosának kivétel nélkül felszabadulást kellett hirdetni, azzal a céllal, hogy jusson hozzá újra mindenki a birtokához (3Móz 25,8-10). Ez *totális rehabilitáció* esélyét jelentette, továbbá az élet új kezdetét, hogy a nincstelenségét, a társadalmi alacsony helyzetet ne adják át a következő generációknak. *Óriási dolog, hogy Isten gazdaságtanában eleve adott a vertikális mobilitás, és esélytelen a keleti típusú kasztrendszer mindörökre bekezdő embertelensége*. Ezzel összefüggésben hangzik el (nyilván korrupciós kísértések kivédésére is) az intés: *Ne csapjátok be honfitársaitokat!* (3Móz 25,17). De azt is olvassuk, hogyan védte a Kijelentés az embereket a teljes nincstelenné válástól: „*A földet senki se adja el véglegesen, mert enyém a föld, ti csupán jövevények és betelepültek vagytok nálam*” (3Móz 25,23). Ha valakinek nem volt pénze a föld visszaváltására, visszavásárlására, akkor az örömnépen, 50 éven keresztül lehetőség adódott arra, hogy ismét övé legyen a földje. A testvérétől, a honfitársától, ha elszegényedik, vagy tönkrement, mintha jövevény vagy betelepült lenne, nem volt szabad kamatot vagy uszórát szedni (3Mózes 25,35). Ha a honfitárs mintegy rabszolgaként, napszámosként dolgozott valakinél, az örömnépen végéig ott marad, aztán szabadon távozhat, hogy hozzájusson ősei birtokához (3Mózes 25,39kk). Rabszolgák vagy napszámosok a környező népek közül legyenek, testvéreiteken, Izrael fiain, egymáson ne uralkodjatok kegyetlenül (3Móz 25,43kk). Az ilyen az örömnépen évében gyermekeivel együtt válják szabaddá (3Mózes 25,54). Ez a *remény mobilitása!* Óriási vívmány – gazdasági esély mindenkinek!

A Biblia minden mással szemben alternatív gazdaságsszemlélete ezt üzeni: az ember termelési kapacitása Isten ajándéka, ezt nem szabad és nem lehet mindörökre privatizálni, sem államosítani, visszatartani egy hatalmi körben. Ha a bibliai cirkulációs szemlélet érvényesül, akkor mindenkinek jut annyi, hogy ne kilátástalan egzisztenciális vergődés legyen földi sorsa.

A bibliai gazdaságsszemlélet háttere: *innovatív istenhit, radikálisan másfajta gondolkodás, mint az ókori népeknél.* Eckhart Tolle, napjaink kanadai spirituális írója szerint „a boldogtalanság elsődleges oka sohasem a szituáció, a helyzet, amiben élsz, vagy, hanem az, ahogyan gondolkodsz róla”.⁷ Gyönyörűen rímél erre, illetve kölcsönös az egymást erősítő igazság, mivel Mózesnél ezt olvassuk: Gondolj mindig Istenedre, az Úrra, Ő ad neked erőt a gazdagodáshoz, hogy szövetségét, amelyre esküt tett atyáidnak, fenntartsa mind a mai napig (5Mózes 8,18). Mily gyönyörűes az Ő- és Újszövetségnek az ilyen rezponzórikus Kijelentés-hangosítása, hangfalak nélkül is évezredek áthangzó tiszta Szava, Igéje! Pálnál ezt olvassuk: „Ne igazodjatok a világhoz, hanem változzatok meg értelmek megújulásával, hogy megítélhessétek, mi az Isten akarata... ami jó, neki tetsző, tökéletes” (Róma 12,2). Máshol pedig ezt: „Újuljatok meg lelketekben és elmétekben...” (Efézus 4,23), azaz a nagy változásokat belül lehet és kell megélnünk, azzal első renden, ahogyan a dolgokról gondolkodunk. A szituációkkal szemben függetlenséget csak pneumatikus felszabadulással, szabadsággal tudjuk elérni: *elmétek lelke szerint.* És aztán már az Újszövetségben hamar képbe kerül a későbbi protestáns, református gazdaságetika kulcsfogalma, a hála: „Mindenért hálát adjatok, mert ez az Isten akarata Krisztus által a ti javatokra” (1Thesszalonika 5,18). A már idézett Tolle ezzel a meghökkentő, de mélyen igaz felismeréssel lepi meg olvasóit: a gazdasági nehézségek végső soron lelki gyökerűek, lelki szemlélet kérdései. Ez a 21. századi gazdasági gondok megértésének is a gyökere.⁸

A bibliai-református gazdaságetika alapképlete

Tovább folytatva, némiképpen átfoglalmozva Tolle tézisé (…*ahogyan gondolkodsz róla...*), azt

7 Tolle, Eckhart 2008 *A New Earth, awakening to your life's purpose.* Oprah's Book Club, New York.

8 Tolle, u.o.

mondhatjuk, írhatjuk: *a pénztörvényeken, a gazdasági törvényeken nem vagy alig lehet változtatni, de a hozzájuk fűződő viszonyunkon, viszonyulásmódunkon igenis lehet változtatni.* És ez nagyon fontos. Alapvetően két típusa a viszonyulásmódnak: 1. a *dependencia* vagy függőség, vagy 2. *independencia*, függetlenség szellemileg, a belső térben ezektől. A függetlenségben, amit a belső tér tágassága tesz lehetővé, van döntési mozgásterünk, képesek lehetünk a mentális, gondolkodásbeli három lépés távolság felvételére. És ez a döntő.

Az egoista, öncélú, csak magára gondoló, csak magát építő vulgár-kapitalista harácszöszön alapképlete, az Istentől és embertől elidegenedett gazdaságsszemlélete, ami még a legkifinomultabb formák mélyén is fellelhető, ez: P-M-P = Pénz-Munka-Pénz.

A kálvini, protestáns, keresztyén, etikus gazdaságsszemlélet és piacértelmezés alapképlete pedig ez: H-M-P-M-H = Hála-Munka-Pénz-Munka-Hála...⁹ Kiváltképpen mély lelki okot jelöl meg ennek az attitűdnek a forrásvidékén és jellemzéseként a világreformátusság klasszikus szimbolikus irata, a *Heidelbergi Káté* több felelete. Így például: „Szív szerint hajlandóvá és késszé tesz arra, hogy ezentúl Önéki éljek” (1.); „magamat élő hálaáldozatul Önéki adjam” (32.); „egész életünkkel Isten iránt való hálánkat az Ő jótéteményeiért megmutatjuk, és Őt dicsőítjük” (86.). Azt a belső gátat, amit a létbizonytalanság okoz az embereknek, a kálvinizmus azzal oldotta fel és tette pozitív hajtóerővé még az aggodalmaskodást is, hogy az abszolút istenhitet, a feltétlen bizalmat, a sola fide elvet tette az immans eligazodás és eredményesség belső hajtóerejévé. Ebben a páli Ige vezette: „Semmiért se aggódjatok, hanem imádságban és könyörgésben mindenkor hálaadással (görög fordításban: meta eukharisztiasz – latinul: cum gratiarum actione) tárjátok fel kéréseiteket Isten előtt” (Filippi 4,6).

Gazdaság és prosperitás etikus szemlélete Luthernél és Kálvinnál

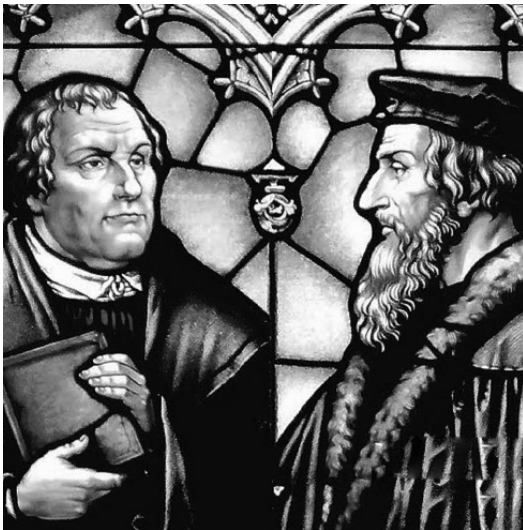
Kálvin francia humanista képzettsége, jogász i skolázottsága alapvetően nyitottabbá, bátrabbá és reformálóbbá, kezdeményezőbbé tette őt a társadalmi, gazdasági, szociális kérdésekben, a közügyekben, mint a kolostori bezártságot, visszafogottságot, gondolkodás nélküli engedelmességet magával

9 Erre már utal például ez a könyv is: North, Gary 2011 (1973) *An Introduction to Christian Economics.* Craig Press, New York.

hozó Luthert. Talán ez is egyik magyarázata a kálvinizmus erőteljesebb evilági alkotóerejének. Ám mindkét protestáns irányra érvényes, amit Hegel írt róluk: *a reformáció töltötte be a polgári forradalom szerepét Európában.*

Luther Márton (1483–1545) a katolikus felfogással ellentétben hatalmas mértékben megnövelte a hivatásetikán alapuló evilági munka erkölcsi értékét, súlyát. Szerinte Isten jótetszésére szolgál pontos, tartós munkájával az ember. Nem csak a papi, hanem mindennemű munka az ő szemében hivatás (Beruf). Luther a kamatot elveti, mivel az nem Isten áldása, hanem az emberi furfang gyümlöcse.

Kálvin Jánosnál (1509–1564) más a motívum: ez az elválasztás (election), az elhívásra adott válasz, a jó gazdálkodás és a minőségi, pontos munka. Ő a lutheri hivatásetikánál is tovább ment, hála-etikát vázolt fel az evilági aszkézis fogalmával: a fegyelmezett, nem pazarló, nem fogyasztásorientált, hanem teremtetésorientált, Isten- és emberorientált gazdaságetikát.

A legfontosabb lutheri és kálvini gazdasági alapelvek

Luther: „Ha az ember egyre magasabbra tör, nincs megállapodása, nyugalma”. Ez az „elég”, a megelégedés gazdaságetikájának csírája. Szembesülve a banki és a kereskedelmi világ visszaéléseivel, ő a földművelést tartotta tisztességesebbnek. Teljességgel elvetette a pénz-munka-pénz (PMP) típusú tőkekapitalizmust.

Luther az első teológus, aki a kialakuló kapitalizmusban szembenézett az Isten vagy pénz alternatívájával. 1528. szeptember 14-én tartott prédikációjában ezt mondta: „Nagyon kevés embert találsz, aki a mammont nem tekinti istenségnek. Ezek jobban bíznak a pénzben, mint Istenben”. Istenük az, akit úgy hívnak: Mammon. Ez a pénz és a javak, amin teljes szívűkkel csüngenek, jöllehet ez a legközönségebb bálvány a földön. Bizony kevesen vannak, akiknek jó a kedélyük, nem szomorkodnak, és nem panaszkodnak, ha nincs közük a mammonhoz. Ez ugyanis annyira ragad és tapad az emberi természethez, hogy elkíséri a sírig”.¹⁰

Mint fentebb már utaltam rá, Kálvin ezzel szemben a mérsékelt kamatot (6%) engedte, a fokozott minőségi munkával az Isten dicsőségének szolgálatát állította előtérbe, miként az ŐSZ-ben már láttuk: *a gazdagodás célja nem a gazdagság, a még több, hanem Isten szövetségének és dicsőségének a szolgálata, magasztalása. A munka Kálvin szemében imádság!* A redukált fogyasztást fejezte ki az evilági aszkézis gondolatával, s azzal, hogy a konzisztóriumot és a magisztrátust személyében összekapcsolta, mindkét irányban a fegyelmezést is lehetővé tette. A precíz szakmunkával nemcsak a tisztességes tőkeképződést tette lehetővé, hanem a megnövekedett bevételek újraelosztásával a genfi szociális létesítményeket is sorra nyitotta meg (iskola, akadémia, árvaház, ispotály...).

H-M-P-M-H típusú, hit és hála, munka és szakértelem révén megvalósuló közösségépítés volt Kálvin célja! Az önkormányzatiság és a városi közpénztár alapjait tette le. Ezek a genfi-kálvini szociális háló működő elemei. A kezdeti szociális piacgazdaság genfi formái. Életkezési támogatása a menekülteknek abszolút unikum volt a maga korában, öt évi kamatmentességgel.

Nagyszerű, 500 éves gazdaságkritikai és gazdaságetikai örökségünk: gazdaság és ember, pénz és ember viszonylatában reformátoraink látták és elsőrendűnek tartották azt, hogy megőrizzük lelki és szellemi függetlenségünket hit által a gazdasággal és a pénzuralommal szemben. Isten-kötődéssel a pénzkötelékek között és ellen, szuverén és autonóm módon. *A reformátorok az alapkérdést tették tisztá-*

¹⁰ *Deine Gemeinde*, Ev. Pfalz, DE. Nr. 1. 2016. Gemeindebrief-1-2016:18. http://www.evpfalz.de/gemeinden/cms/fileadmin/user_upload/landau/stiftskirche_ld/dateien/Gemeindebrief/Gemeindebrief-1-2016-komplett_01.pdf

ba: a gazdaságból vagy a gazdaságnak, a pénzből vagy a pénznek élünk? Válaszuk egyöntetűen: Istennek élünk, de munkából, hálaival. Így a H-M-P-M-H... máig érvényes keresztyén, kálvini ökonómiai alapelv és alapállás.

Magyar protestáns gazdaságszemléleti, gazdaságetikai örökségünk néhány értékes példája

Azt az állítást, miszerint a magyar nemzetgazdasági szemlélet, tehát a nemzeti gazdálkodás preferálása, valamint a protestantizmus gazdaságszemlélete mély összhangban van egymással, csak megerősítik a gazdaságtörténeti kutatások. Sajátos protestáns gazdaságszemléleti és gazdasággyakorlati vonás, hogy *az önkorlátozás és az életminőség, a takarékoság és az emelkedő jólét összekapcsolódott*, ugyanígy az önfegyelem munkaetikája és a tisztesség, a fair attitűd a munkában és a kereskedelemben, s ami nagyon fontos: a szolidaritás és a cselekvő segítség a rászorulóknak felemelésére. A legszebb protestáns gazdaságtörténeti, gazdaságszemléleti magyar példák közül álljon itt néhány.

Szenczi Molnár Albert (1574–1634), az Institutio első fordítója a Discursus de summo bono (Diskurzus a legfőbb jóról – 1630) teológusa a genfi modellt hozta haza. Gazdaságetikája: a pénzt munkával kell keresni. Ennek alapképlete: M-P-M, azaz nem szabad más kárára gazdagodni. Nem P-M-P! A gazdagodás Isten áldása, hálaival tartozunk érte, de lehetséges megelégedés a kevéssel is! Protestáns erények: *munkaetika + mértékletesség*.

Laskai János (1605–?) holland modellt hozott haza, Justus Lipsiusnak a polgári társaság tudományáról írt hat könyvét fordította magyarra Bethlen István papjaként. Főként adópolitikáról írt, méltányos és igazságos adórendszerrel értekezett. Azt vallotta és tanította, hogy 1) adó kell, 2) igazodjék a közösség teherbírásához, 3) fejedelmi ellenőrzés szükséges az adószedők kegyetlenkedései ellen, 4) szegényeknek adó-részletfizetést tett lehetővé, 5) azonos szabályozás köznépre és fejedelmre is. Ideája a *mértékletesség, a takarékoság és a puritán életforma*.

Apáczai Csere János (1625–1659) Magyar Encyclopaedia-ja (1653, Utrecht) holland hatásokat mutat. Adósvételről, bérbeadásról, a munka prioritásáról az M-P-M értelmében ír, közoktatásban

az ökonómia bevezetéséről értekeznek, *„a mű nemzetünknek nagy gondviseletlensége miatt”*. A magyar közbetegség ellen hadakozik szóban és írásban: *„nyitattnók már egyszer fel álmos szemeteket... ha az irigység meg nem enne bennünket...”*. Paraszti kalendárium kiadását kezdeményezi gyakorlati gazdasági, mezőgazdasági ismeretekkel. Cserélő igazság, azaz cserekereskedelem rendszeréről ír, Kálvin kamatelméletét nem ismeri el, ami a kapitalizmus működési alapelve. De a puritán erkölcsöt szorgalmazta: takarékoságot, a hasznosságot, azaz hasznos dolgokra költést és az adakozást fontosnak tartotta. Az ökonómia szerinte a házi, egyházi és a polgári társaság gazdálkodás-tudománya.

Martonfalvi Tóth György (1635–1681) szintén a holland hatásokat terjesztette puritánként, nagyváradi, majd debreceni teológiai doktorként. Szent Historija c. könyvében (1681) három kamat-nemet különböztet meg: 1) a megszorult embernek kölcsönadott tárgy vagy pénz utáni kamatot, 2) kockáztatott pénztőke utáni kamatot, 3) késedelmi kamatot. Az 1. és 3. szerinte nagy lopás.

A 20. századi református teológusok, gondolkodók főként holland, kuyperi hatásra *„a nagyözsdei szédelmékről, a pénzemberek üdvtelen spekulációjáról”* (Bartók György), továbbá a szociális reformok szükségességéről írnak, ám szocializmus nélkül (Szóts Farkas), és már Troeltsch, Weber nyomán elemzik a protestantizmus hatását a tudás, a szabadság és a jólét növekedésére (Bernát István, Kovács J. István).

Karácsony Sándor (1891–1952) a Bibliát a munka, a hivatás, a magyar tett, az erkölcs foglalatának tartotta, egyenesen így fogalmazott: A BIBLIA MAGYAR NEMZETI MUNKAPROGRAM IS! (Valahányszor a magyarság tudakozta, s elfogadta Isten szent akaratát, mindig sikerült, amit cselekedett...).

Sebestyén Jenő (1884–1950), a holland eredetű történelmi kálvinizmus, a kuyperianizmus legkiemelkedőbb hazai képviselője. Református etikájában Isten dicsőségének szolgálatát tételezi a gazdasági élet területén is. Kálvinizmus és kapitalizmus (1911) c. munkájában így ír: *„Amerre a kálvinizmus elterjedt, ott az erős hiteléttel együtt a gazdaság is fellendült”*. Itthon nem volt ilyen erős: *„rendre hiányzik a lelki gazdagság, mely irányítaná az anyagiak használatát”*. Az anyagi, gazdasági javak Isten dicsőségére szolgálnak a felebaráti szeretet szolgálatában. *A tőkeképzés célja: újabb munkahely-*

teremtés + jótékonykodás. Már a 20-as évekre szintézist alkotott Kuyper, Weber, Troeltsch munkáiból. Főként a spekulatív tőzsdekapitalizmus ellen volt. Így írt: „Olyan nyerskapitalista vállalkozói világ jött létre, mely a pénzszerzést öncélnak tekinti, kíméletlen versenyt folytat a profitért, öndicsőítésbe fog Isten dicsősége helyett”.

Prioritások nála és másoknál: 1. az ember, nem a gazdaság az elsődleges – a szombat van az emberért, nem az ember a szombatért. 2. Felelőség a gazdasági determinizmussal szemben. 3. Az egyháznak a szociális igazságosság gondolatát kell képviselnie, az emberi személyiséget korlátozó intézményeket bírálnia kell, számára a közgazdasági gondolkodást nem csak gazdasági megfontolások és érdekek befolyásolják, hanem szociáletikai, gazdaságetikai szempontok (igazságosság, szolidaritás, hit, hála, felelősség) is. 4. Az egyházban mint közösségben a szolgálatnak és a szolidaritásnak kell uralkodnia.

Ravasz László (1882–1975) gazdaságtörténeti elemzéseiben veszélyesnek tekintette a munka ↔ tőke elkülönítését, mert a pénztőke munkaeszközzé válik, s megvalósítja a P-M-P-típusú rablógazdálkodást. Az evangéliumi szocializmust helyezte szembe a bolsevizmussal, a nemzeti szocializmussal és a katolikus korporativizmussal. Az evangéliumi szocializmusban a tőke Istené, Ő az abszolút tőke, mert csupa és állandó munkában van. A köznek és az egyénnek a feladata a sáfárság Isten tőkájével. Felszabadítás a vagyon és a pénz rabszolgaságából fontos cél. Csak a puritánság és a sáfárság-attitűd hozhat jövőt. Ravasz koncepciójában visszatérnek bizonyos elemek a puritánizmusból, és a kuyperi, posztkuyperi gazdaság szemléletből.

A kálvinizmus a fokozott munka és a böjt (puritánság) révén óriási társadalmi tőkefelhalmozást hozott létre. A keresztyén szocializmus gondolatában jelenik meg Ravasznál a szociális piacgazdaság sajátossága. Ezt elnevezi *istenes kapitalizmusnak*, azaz a kálvini és az istentelen kapitalizmus közé helyezte

ezt. A szocializmusban nincs igazságos teherviselés, és elosztás, pusztító fényűzés, könyörtelen verseny, profitéhség jellemzi.

Amiről még írni kellett volna: az alföldi parasztdemokráciák, a mai és holnapi pénz hatalomról és uzoracivilizációról, a család gazdaságok szerepéről, a korrupcióról, az integrált protestáns gazdaságetikáról, Arthur Rich, Christoph Stückelberger, Margrit Kennedy szelíd gazdaság szemléletéről...

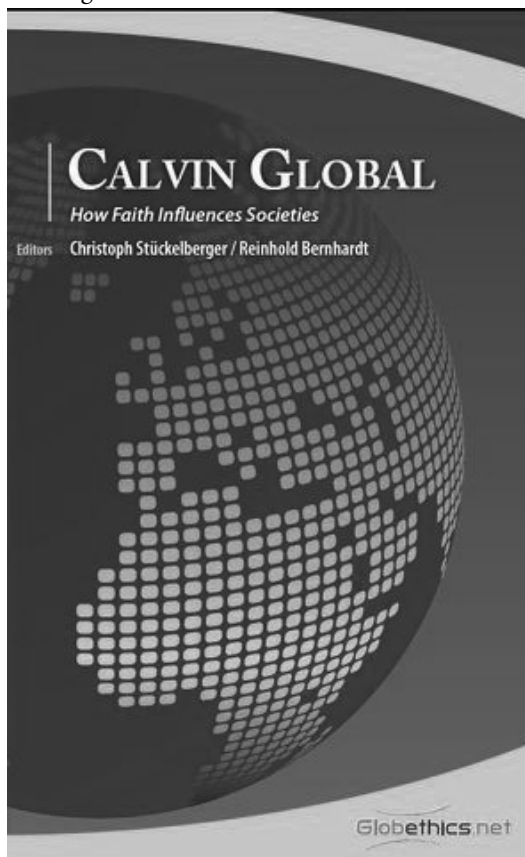
Miért olyan nagyfokú az érdeklődés Kálvin iránt Ázsiában? Egyetemes és innovatív vagy „globális” Kálvin?

Vannak kutatók, akik egyenesen „globális Kálvinról” értekeznek a Ref500 kapcsán, s ezt a véleményüket azzal támasztják alá, hogy Kálvin hitének, biblikusságának, etikai szemléletének befolyása az egyházra, a gazdaságra, a politikára és a társadalmi életre még a mai napig sincs teljesen feltárva. Kálvin hitéből annak innovatív erejét emelik ki, ami a bibliaolvasásban és a mély, összehasonlító bibliaelemzésben (*sola Scriptura*, valamint a Szentírás önmagát magyarázza el!) gyökerezik. Kálvin eredeti célja az volt, hogy mindenütt felmutassa Isten szuverenitásának, kegyelmének és folyamatos gondviselésének a valóságát – ez a kálvini egyetemesség, ami valójában Istennek és a Jézus Krisztusban adott váltságnak az egyetemessége. Erről az egyetemességről írta könyvét két szerző, *Christoph Stückelberger* és *Reinhold Bernhardt*, melynek szándékosan adták ezt a kissé provokatív címet: „*A globális Kálvin. Hogyan befolyásolja a hit a társadalmakat?*”.

Tudjuk, hogy Kálvin és a kapitalizmus szellemének összefüggéseit a két nagy heidelbergi protestáns tudós, *Ernst Troeltsch* és *Max Weber* a múlt század elején alaposan feldolgozta. Észak-Amerikában a kálvinizmus befolyásának volt köszönhető az Egyesült Államok megszületése, s még ma is az USA

egyik legerősebb protestáns ország, a lakosságnak közel 60%-a protestáns. Kínában, Dél-Koreában Kálvinnak reneszánsza van. Dél-Afrikában felhasználták Kálvin nevét korábban az apartheid, a faji megkülönböztetés bevezetésére, majd az apartheid elleni küzdelemre. Azt lehet összegezve mondani, hogy mindezekben a területeken *a kálvinisták, reformátusok, presbiteriánusok egyszerre individualista pietisták, kegyesek, de legalább ugyanennyire a közösség jobbléte mellett elkötelezett közéleti szereplők is*. Tehát Kálvin egyetemessége, innovatív karaktere, gondolkodása igen, de a globális Kálvin nem, mert napjaink globalizációs negatív trendjei nagyon leterhelik ezt a fogalmat.

Ateisták és állami vezetők érdeklődése

A zürichi református professzor, Christoph Stückelberger írja le többször tapasztalatait, amiket rendre összegyűjtött kínai és indonéziai vendégelőadásai során. Tőle tudom, hogy pár éve Svájcban járt egy hivatalos kínai kormánydelegáció, melynek tagjai úgymond marxisták voltak. Céljuk az volt, hogy ott tanulmányozzák „élőben” a vallás szerepét, hatását, működését a társadalom különböző szint-

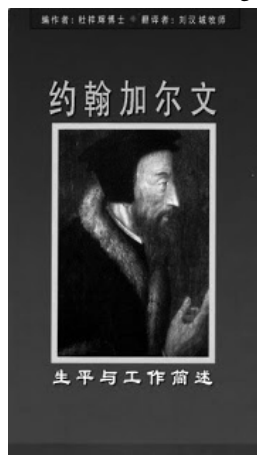
jein. Amit ott a Kálvinra alapozott keresztyén gazdaságetikáról hallottak, teljesen új volt számukra. A *gazdasági felelősségetika*, amit Kálvin azzal is gyakorolt, hogy elsősorban a gyengék és a szegények jogait védelmezte (gyakran leírta: a szegénység botrány, a luxus bűn), nívum volt a kínai „elvtársaknak”.

Miért ez a nagyfokú érdeklődés Kálvin és a kálvinizmus iránt Ázsiában? Ennek három alapvető oka van: 1. a távol-keleti országok jelentős részének politikai és gazdasági orientációja Nyugat felé; 2. a protestáns racionalitás értékeinek befolyása és konzonanciája bizonyos távol-keleti vallási-racionális értékrendszerekkel; 3. kulturális, hitbeli, erkölcsi faktorok szerepe a gazdasági növekedésben.

A távol-keleti országok orientációja Nyugat felé, illetve a Max Weber reneszánsz – a kapitalizmus és a szocializmus ötvözése?

Az 1989-es kelet-európai változások – nem csak a keleti szovjet birodalom és a szocialista rendszerek összeomlása –, de a világméretű gazdasági globalizáció, a „Kis Tigrisek” nagy ugrása, robbanásszerű gazdasági növekedése Délkelet-Ázsiában szükségessé tette a kapitalizmus újraértelmezését és bizonyos magatartásformák „újraöltöztetését”. Ennek legszembetűnőbb jele a kínai szocializmus és a nyugati kapitalizmus összeegyeztetésének, ötvözésének nagy kísérlete, ami szemünk előtt zajlik. *Aiming Wang*, a híres nanjingi Egyesült Teológiai Szeminárium dékánja mondta el, hogy ma nagyfokú érdeklődés érzékelhető *Max Weber* híres múlt századi műve, *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* iránt, mégpedig azért, mert ebben a kínai vezetés és értelmiségi saját gazdasági modelljéhez talált támpontokat. A protestáns kínai professzor így érvelt: „Kínai tudósok az 1980-as évek végén a pekingi egyetemen nagyon izgalmas előadás- és

vitasorozatot indítottak a kapitalizmus weberi megítéléséről és Kálvin morális hozzájárulásáról a kapitalizmus szellemiségéhez. Vitacikkek, tanulmányok sora bizonyítja ezt. Az, hogy Weber felismerte és világossá tette, hogy a racionális és a modern kapitalizmus mennyire összekapcsolódik a protestantizmus

belső lelkeségével, erkölcsével, ez nagy érdeklődést váltott ki Kína-szerte Weber munkái iránt, s felülírta a marxista-leninista ortodox, és ideologikus kapitalizmus-tant. Kálvinnak nagyon rossz volt korábban a reputációja, híre Kínában. Egy ideig úgy tekintettek rá, mint a kínai szocializmus fő ellenfelére. Viszont Weber kínaira fordított munkái segítségével teljességgel megváltozott ez a kép. Kálvin közel került a kínai értelmiséghez, kiváltképpen azokhoz, akik a kínai gazdaság modernizálását tűzték ki célul”. Joggal kérdezhetnénk: kínai Svájc létrehozását? Közismert, hogy Weber a protestáns etikának igen jelentős szerepet tulajdonított a kapitalizmus kialakulásában, kivált a kegyelmi elválasztás vagy kiválasztás tanában gyökerező protestáns munkaaktivitásnak és etikának. A hála hajtóenergiájával működő munkaetika és a puritán, nem tékozló felelősségetika termékenyen és gazdaságilag is mérhető módon ölelkezett össze a protestáns országok prae-kapitalista, elő-kapitalista gazdaságában, kultúrájában és politikájában. *Agnus Maddison* skót református közgazdász egész életét ráterítette arra, hogy kimutassa az egy főre eső nemzeti GDP alakulását Jézus kora óta. Az, hogy a reformáció kora óta az európai protestáns országokban szembevetülő növekedést mutat a nemzeti GDP az európai katolikus országokkal szemben egészen a 20. század második feléig, azzal függ össze a világhírű közgazdász szerint, hogy a puritán hálaetika, aminek alapja az isteni elválasztásra adott hálás emberi válasz, s a munka szinte istentiszteletté emelése, és az egyén Isten előtti felelősségének gazdasági prosperitást teremtő felelőssége egyszerre volt jelen a protestantizmus gazdaság- és életszemléletében.

A vallások szerepe a gazdaságban – lehet-e értékharmonizálás a kálvinizmus és a konfucianizmus, a hit és a gazdaság között?

A Max Weber és a kálvinizmus iránti távol-keleti fokozott érdeklődés oka nemcsak az, hogy Kína például az ő nyomdokaiban találta meg az ortodox szocializmusból a kapitalizmusba történő „áthajózás” modelljét, hanem az is, hogy napnál világosabban kiderült: *a vallási értékeknek jelentős befolyásuk van az egyéni magatartás formálása révén az egész gazdaságra.* Kínában a konfucianizmus és a buddhizmus újraéledése, Indonéziában a muszlim-keresztény konfliktus fokozódása, Indiában pedig a hindu fundamentalisták politikai hatalma és befolyása előtérbe hozta ezt a kérdést: ténylegesen milyen erős a gazdasági fejlődés és a vallási értékek összefüggése, kölcsönhatása – azaz

a vallás szerepe a gazdaságban. Max Weber volt az, aki már száz évvel ezelőtt kimutatta a kapcsolatot, kapcsolódást a kínai filozofikus ösvallás, a konfucianizmus racionalitása, ésszerűsége és a protestáns racionalizmus között. Talált párhuzamos értékeket és erényeket a konfucianizmus és a protestáns puritanizmus között, amiről mind a mai napig élénk viták vannak Kínában. *Valóban izgalmas, hogyan lehet sok ezer kilométer földrajzi távolság és a konfucianizmus közel 2500 éves története, meg az 500 éves európai protestantizmus között felfedezni érintkezési pontokat.*

Hans Küng római katolikus svájci teológus volt az, aki évekkal ezelőtt könyvet írt „*Keresztényesség és a kínai vallás*” címmel. Nyugati üzletemberek, akik a nyitás óta egyre jobban ismerik a kínai gazdasági logikát, Künggel egybehangzóan állítják: a kelet-ázsiai gazdasági fellendülés hátterében Konfuciusz modernizált gondolatai és szellemisége, valamint a protestantizmus szellemének szerencsés találkozása áll. Az ezredfordulóra Kínában egyértelművé vált, hogy a gazdaság nem lehet értékfüggetlen, ultraliberális, dekonstruktív, hanem olyan értékeknek kell irányadó szemponttá válniuk, melyeket a nyugati kálvinizmus és a bel-kínai vallások felmutatnak. Annyit szükséges itt még megemlíteni, hogy Kína összlakosságának, ami ma 1,376 milliárd főt számlál, igen jelentős része tartozik a kínai népi valláshoz, a taoizmushoz és a konfucianizmushoz: 27,5%. A buddhisták aránya kb. 18%, a keresztényeké 8,4%, a muszlimoké 1,5%. A többség azonban ateista, illetve nem vallásos (41,5%). A keresztények között a 2009-es adatok szerint 23 millió a protestáns, legalább ennyi a katolikusok száma, de a „föld alatti” egyházban e szám többszöröse a valós, a hitüket házi gyülekezetekben gyakorlók száma miatt. Milyen értékek között van kapcsolódás a kálvini protestantizmus és a konfucianizmus között? Mindenekelőtt a tiszteletadásban testvérek és szülők iránt, a felsőbbiség iránt. Továbbá az igazságosság, a fegyelmezettség, őszinteség, ésszerűség követelményeiben. Ezek az erkölcsi értékek jelentős szerepet játszottak a kapitalizmus szellemiségét alakító puritanizmusban. És a mai protestáns felelősségetikában, gazdaságetikában is.

A kulturális faktorok szerepe a gazdasági növekedésben

Christoph Stückelberger professzor, aki a kálvinista etika keleti, ázsiai befolyásának a kutatója is Zürichben, egyik tanulmányában beszámolt arról, hogy

Indonéziában megkérdezte az egyik keresztyén egyetem etika-professzorát, az üzleti etika tanárát, *Yahya Wijaya*-t arról, miért annyira aktív Indonéziában is az érdeklődés Max Weber felismerései iránt. „Azt gondolom, egyre nő a kultúra szerepe és a kulturáltság szerepe a gazdaság erősítésében. Az indonéziai befektetők arrafelé húznak, hazájukban és külföldön is, ahol látják a cégeknél a munkaetika nyilvánvaló jeleit és gyümölcseit. Ebben a tekintetben Kína példaadó szuperhatalom szemünkben”. *Az egész kelet-ázsiai térségben mára már evidencia, nyilvánvaló tény: a gazdasági fejlődést nem lehet megértetni, még kevésbé jól működtetni pusztán gazdasági és politikai tényezők és komponensek alapján. Legalább ennyire fontos a vallási és a kulturális tényezők szerepe és beható elemzése, stratégiai tekintetbevétele, valamint a komplex gazdasági-politikai-vallási-kulturális-erkölcsi összefüggések egyértelművé tétele a széles közvélemény előtt. Úgy látszik, kínai és távol-keleti barátaink, nem csak a Kis Tigrisek, nagy ugrást tettek a gazdaság és a vallási, erkölcsi komponensek hatékony és mély összefüggéseinek a feltárásában, eredményes, jól mérhető működtetésében. Ex oriente lux – ismét? Úgy látszik, a kínai nagy fal mégsem annyira átjárhatatlan!*

A puritanizmustól a „multi-kapitalizmusig” – Esprit de Genève a la Calvin

Folytatva *Stückerberger* gondolatmenetét az általa kiadott tanulmánykötetből, hamarosan megkapjuk a választ. A szociálisan felelős Kálvin, aki felelősségre tanította Genf népét a szószékről a szegények tisztességéről, meg a város luxuserülő jólétéről, megtanította őket a fegyelmezett, dolgozó, szinte istentiszteletként végzett pontos munkára is. A munkához talantumot adó Isten iránti hálára, és egymás megbecsülésére. Az Isten- és embertisztelet szívdobbanásszerű összefüggésére. És ezt látták meg Ázsia „vágott mandulaszemmel” is tökéletesen és tisztán látó, a posztmodern világban is mintákat, követhető és megbecsülhető példákat kereső értelmiségének tagjai. És a nép odafigyelt/odafigyelt rájuk, mert az értelmiségit sem önmaga, sem a hatalom nem járatta le a nép előtt. Kálvin teljesen a kihasználás, a kizsákmányolás és a lenézés ellen volt. *Szemében a valaki nem az volt, akinek minél több valami volt a zsebében! Max Weber*, Ázsia mai bestseller írója, a múlt századi heidelbergi protestáns szociológus világhírű *Protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* kínaira is lefordított fő művének lábjegyzeteiben *több, mint 100 oldalt szentel ennek*

a kérdésnek, a kálvini szociális propriumnak, sajátosságának: a felelősségnek. Egyik lábjegyzetében leszögezte: nem Kálvin személyiségét, hanem az általa, gondolatai által iniciált kálvinizmust tanulmányoztam, amint az a 16-17. században kialakította a **kapitalista kultúrát.**

De azt is tisztán látnunk kell, hogy Kálvin nem a kapitalizmust hozta létre, hanem a kálvini tanítást, Weberrel szólva a kultúrát, ami hatott a kapitalista viszonyok között, ahogyan azt a neves svájci teológus, *Max Geiger* világosan megfogalmazta: „Nem lehet felfedezni közvetlen kapcsolatot Kálvin és a kapitalizmus között”. Ám a puritanizmus, ami aztán mentális hajtóereje lett a gazdasági növekedésnek, már a fegyelmezett, a takarékos genfi életmódban megkapta az indító ösztönzéseket. Ez is tény. *Esprit de Genève a la Jean Calvin.* A puritanizmus népe keményen dolgozott Isten dicsőségére. Kálvin munkaetikájában viszont a *szabadság* komponense legalább ennyire erős volt: a munka szabaddá tesz nem nemzetiszocialista értelemben (*Arbeit macht frei*), hanem genfi értelemben: a másik embertől történő függéstől, lehetővé teszi, hogy méltósággal éljünk, és segítsünk azokon, akik nagy szükségben élnek, s őket is embernek, embertársunknak tekintjük. Azt is felismerhetjük, *hogy a kapitalizmusnak is különböző történelmi formái* alakultak ki az idők folyamán, s ezek olykor nagyon kevert módon élnek még ma is: *kereskedelmi kapitalizmus, ipari kapitalizmus, ma leginkább információs tőke-kapitalizmus.*

Kálvin figyelmesség- és érdekeltség-etikája – az embervédelem, a mérsékelt kamat bajvivója

Kálvin mai napig csodálni való „találmánya” volt, s ez maradt gazdaságetikájának legmaradandóbb öröksége: a *fair, a tisztességes és emberséges kamat.* Az Öszövétség tilalmaiból indult ki, például a nagyszerű rendelkezésekből: *„Ha pénzt adsz kölcsön egy szegény embernek, aki népemből való, és melletted él, ne bánj vele úgy, mint egy uzorás: ne vessetek ki rá kamatot! Ha zálogba vettél felebarátod felsőruháját, napnyugtáig add vissza neki!”* (2Móz 22,24-25). Vagy: *„Ne szedj kamatot testvéredtől se pénz, se élelem, se egyéb dolog után, amit kamatra szoktak adni!”* (5Móz 23,19-20). Csillagnyi messzeségre, vagy még inkább pokoli messzeségre kerültünk mára ettől a bibliai normától! Talán ennek a gyökere abban a katasztrófális fordulatban vagy lejtőmenetben rejlik, hogy *nálunk is egyre kevésbé látjuk meg a másik emberben a test-*

vért?! Ellenséget, gyanús lényt szimatolunk benne, vagy kihasználható embergépnek tekintik sokan a másikat, egy kínálatnak, számnak a munkaerőpiacon. Vagy baleknak, akinek mindent el lehet adni, szellemileg, kereskedelmileg, politikailag, bankilag, mezőgazdaságilag?! Kálvin az embervédelem, ezért a kamatvédelem, illetve kamatmérés bajvivója volt élete végéig. Követte Jézust, aki az aranyszabállyal is a másikat testvérnek tekintő emberszemléletet hozta erre a világra, s hagyott itt örökül. Aranyszabályos, viszonyoságon, kölcsönösségen alapuló antropológiai elméletet és gyakorlatot testesített meg: „Amit csak szeretnétek, hogy az emberek tegyenek veletek, mindenben ugyanúgy tegyetek ti is velük” (Máté 7,12).

Kálvin hét restriktója, korlátozása, megszorítása

Első megszorítás: *a szegényt nem szabad azért megaláznai, mert szegény és mély nyomorban van.* Második megszorítás: *azok, akik kölcsönadnak, ne éreztessék azt, hogy ők szükségből vagy kényszerből cselekednek jót, s akinek van, ne tegye pénzét a*

széfébe, mint aki ennek ismeri értékét, de szegény testvérének az értékét nem ismeri el. Harmadik megszorítás: *a kamatot hozó kölcsön esetében nem történhet semmi úgy, ami ne felelne meg a természetes igazságérzetnek, s annak, amire Krisztus Igéje kötelez („amit csak szeretnétek, hogy az emberek tegyenek veletek, mindenben ugyanúgy tegyetek ti is velük”).* Negyedik megszorítás: *a kölcsönt kapónak engedtesék meg, hogy annyi vagy még több hasznot szerezzen ezen, mint a hitelezője.* Ötödik megszorítás: *mindenben Isten Igéje legyen a vezérelv, ne a közmoral, a szokás, vagy a világ szerinti jogosság és fairség, mert az előbbi nem változik, a többi mind változó.* Hatodik megszorítás: *ne csak azt tartsuk szem előtt, ami egyénileg hasznos, hanem azt is, ami a köz, közösség szempontjából hasznos és szükséges, s legyen mindig előttünk, hogy az egyénileg fizetett adó közjuttatás, a közösség jólétét emeli. Ez az egyéni közszolgálat.* Hetedik megszorítás: *ne engedjük megrontani régióink vagy községünk civil jogait, törvényeit, azzal, hogy ezek nem mindig felelnek meg egyeseknek, de mindig törekedjünk a fair megoldásokra, ami a többség szempontjából is korrekt.*

Dr. Koncz Gábor

„ELÉGÉ HARAGUDNI...”
Értelmiségi felelősség és feladatok... (2017)

Absztrakt

Márai Sándor írta azt, hogy a nagy társadalmi bajok közepette az értelmiség nem haragudott elégé. Ebből és más jelentős idézetekből kiindulva tekintti át a szerző az elmúlt húsz évben e témakörben tartott előadásai lényegét, utalva az akkori helyszínekre, eseményekre, megjelent írásaira. Tételesen összefoglalja az akkor és ma lehetséges magatartási jellemzőket, vázolja saját, személyes vállalásait.

Abstract

„To be angry enough...” Responsibility and tasks of the intelligency

Sándor Márai wrote, that among the big social problems the intelligency was not angry enough. Starting from this, and other important quotations, the author analyses his own lectures in this theme, in the past twenty years. Mentions the anno speeches, events, published own writings. He summe up and describes the possible attitudes at those times and nowadays. States his own tasks.

Ki olvasta Luther Márton 95 tételét? Előadások elején felteszem a kérdést, azzal a megjegyzéssel, hogy magukban válaszoljanak. Aztán holnap már könnyű lesz, hiszen ott az internet... mégis, sokszor magyarázat is szükséges... Mi úgy tanultuk, hogy a reformáció kezdete 1517. október 31., amikor Luther Márton téziseit a wittenbergi vártemplom kapujára kifüggesztette... A mai történészek ezt az eseményt vitatják, no, meg a reformáció folyamata jó száz évvel korábban már elkezdődött.

Az utóbbi húsz évnyi ön-biztatásaim során a fordulópont: 2015. november 25. Lóránt Károly és Szegő Szilvia – a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum keretében – fontos kérdésekről beszélgetés-sorozatot szerveztek. Én is tarthatam egy áttekintést. (Erről majd a 6. pontban lesz szó.) Az akkori vita során határoztam el, hogy az alcímben jelzett témájú írásaimat, különböző beszélgető-körökben elhangzott hozzászólásaimat összefoglalom. Ez itt tehát egy tovább-írt szöveg...

Az 1970-es évek elején, a Közgázon, egy-egy sikeres dolgozat után mondta Dr. Kovács Géza professzor úr (...akkor elvtárs...): „Írják tovább...!” Nos, ennek érdekében adom meg adataimat, elérhetőséget a Szerzőink rovatban, ám már itt is kérve a reagálást. A TIT Stúdió Egyesület www.tit.hu szívesen ad helyet a beszélgetéseknek, rendezvényeknek. (Megjegyzem, a Közgáz igen alapos képzést és a beszélgetésekhez is alkalmat teremtő tudományegyetem volt. Tanulmányaimat a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Nép gazdasági Tervező-Elemző Szak, Elméleti Gazdaságpolitikai Szakágazat és a Futurológiai Csoport különösen segítette, ösztönzött az elemzésekre).

A reformáció 500. évében, főhajtással mondom, hogy a felelősség- és a feladatvállalás alapjait örököltem. Édesapám, Dr. Koncz Sándor (1913–1983) gyakran idézett ön-meghatározásai: „Értelmes hit, cselekvő erkölcs...” „Hittel és humorral...” Ezek is vezették Szatmári Emíliát, elmélyült kutatásai és az Apámról készült, alapos, színvonalas, fontos könyv megírása során (Szatmári 2015).

Koncz Sándor jószágos, szorgalmas, munkás–paraszt családból származott. Özörény, Diósgyőr–Vasgyár, Miskolc: gyermek- és diákevek... Majd Sárospatakon református teológiai hallgatóként már akkor is sokoldalú szervező, külföldön is tanuló, jó beszéd- és íráskészségű, utazó, elismert, törekvő személyiség volt. Szolgált, mint református konventi-, intézeti-, tábort- és közegyházi lelkész, sárospataki teológiai tanár, egyetemi magántanár, alsóvadászi lelkész, sárospataki levéltáros. 1947–1952 között teológiai tanár volt Sárospatakon. Küzdött a Sárospataki Református Kollégium, a Teológiai Akadémia erőszakos megszüntetése és a Gimnázium államosítása ellen, ezért is „hátrátételt szenvedett”. Az Alsóvadászi Református Gyülekezet szeretettel fogadta be, ahol igen körültekintő, emlékezetes lelkészi szolgálatot végzett. Viták és egyeztetések után, 1965-től Sárospatakon, a (hosszú nevű) Tiszán-inneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Levéltárának igazgatója lett. „Hittel és humorral” magatartására jellemzően, „... az ország egyetlen olyan igazgatója vagyok, akinek beosztottja sincs...”. Korábbi, jelentős teológiai,

filozófiai életművét radikálisan elhallgatták, 1952–1965 között nem is publikálhattott. Amikor tehetett, sokszor szolgált, voltak évek, hogy szinte minden nap, olykor naponta többször is. Tartotta a lelket a hallgatóiban, a gyülekezetekben...

Korábbi, két jelentős könyvén kívül (*Kierkegaard és a világháború utáni teológia*. Miskolc, 1938; *Hit és vallás. A magyar református vallástudományi teológia kibontakozása és hanyatlása*. Debrecen, 1942), számos tanulmányt, cikket közölt. Sok igehirdetése, jegyzete azonban kéziratban maradt. Ezek feldolgozása, a korábbi fő művek újraközlése folyamatban van. Ennek elkezdésében, színvonalas folytatásában meghatározó Dr. Dienes Dénes professzor úr szerepe. A Napkút Kiadó, a Napút, a Zempléni Múzsza, a Sárospataki Füzetek folyóiratok és a Széphalom Évkönyv sorozat az elmúlt években rendszeresen közölték Koncz Sándor írásait és a róla szóló elemzéseket, minden esetben magyarázatokkal, életrajzi jegyzetekkel kiegészítve. Most a Kultúra és Közösség jelen számában olvasható tőle egy 50 éve írt, ám ez évben ismét aktuális, tanulmány értékű könyvismertetés.

Tudományos munkásságának felfedezése éppen napjainkban történik (Farkas 2015). A TIT Stúdió Egyesület és a Sárospataki Református Kollégium közreműködésével, „Válság és válság. 100 éve született Dr. Koncz Sándor (1913–1983): konferencia az életút üzeneteiről. Tisztelgés a 200 éve született dán filozófus, Sören Kierkegaard (1813–1855) emléke előtt is” címmel rendeztünk konferenciát, 2013. november 21–22-én, Sárospatakon. (Ezt interneten is közvetítettük, amely megtekinthető a www.tit.hu honlapon, ahol rövidesen a bibliográfiája és több tanulmánya is olvasható lesz).

A szolgáló helytállás jellemezte egész életét, Édesanyám, Harsányi Ilona (1919–2003) segítségével. Mindezt sok munkával, józan számvetéssel, vállalással, megalkuvás nélkül tette. Sokszíni, gazdag, megpróbáltatásokkal terhes pályafutása sokak számára maradandó emlék, tanítás, a fent idézettek szellemében követett magatartás (Koncz 2016).

Tehát: szabadulni nem akartam, így hát lássunk a saját produkcióimból, az elmúlt 20 évből egy áttekintést.

1. „Kihívások és felelősség” (1997, 1999)

Éppen 20 éve, 1997-ben jelent meg ifj. Fasang Árpád *„Az (magyar) értelmiség hivatása”* című könyve (Fasang 1997). Az 1992-ben alapított Magyar Kultúra Alapítvány Corvin termében mutattuk be, a Budai Várban. Ez az Alapítvány azért volt, hogy a magyar-magyar párbeszédet szolgálja. Ennek keretében, többek között segítő beszélgetéseket folytattunk. Régiók találkozója rendezvénysorozatot szerveztünk. A határon túli, végveszélybe került alkotókat, intézményeket támogattuk. A Fasang-könyv bemutatója során már akkor felhívtuk a figyelmet a kelet felől megindult népvándorlásra. A kötetnek oly nagy sikere lett, hogy sokan-sokan jelentkeztek: természettudósok, mérnökök, orvosok, közgazdászok, hogy ők is írni akarnak. Ezekből szerkesztette Fasang Árpád a *„Hivatás és hitvallás”* című két kötetes művet (Fasang 1998). Ebben jelent meg *„Kihívások és felelősség”* címmel az akkori elemzésem (Koncz 1998), amelynek lényege az értelmiségi feladatok vázolója. Akkor és itt is felhasználtam a *„Mi az örök feladata?”* című, ugyancsak elhangzott és közölt fejtegetéseim lényegét (Koncz 1997). Most is köszönet illeti Biernaczky Szilárd kiadói igazgató urat, hogy a Mundus Magyar Egyetemi Kiadó vállalta a három vaskos kötet megjelenését! Éppen ideje lenne ismét beszélgetést szervezni ezekről, a mai aktualitások és a folytatás érdekében.

Tehát: nem minden diplomás értelmiségi és nem minden értelmiségi diplomás. Értelmiségi az, aki a tudatosan vállalt foglalkozásán, napi munkáján túlmenően, a *társadalmi lét összefüggéseiben hajlandó és képes gondolkodni*.

Értelmiségi az, aki felelősséget érez és vállal a szűkebb környezetén túlmenően is azért, hogy az összefüggések keresésére, meglátására másokat is segítsen; *aki felelősséget érez a nagyobb közösség megmaradásáért és boldogságáért*. Értelmiségi az, akinek a jövőbe vetett értelmes hite *cselekvő erkölcsben nyilvánul meg*. Tehát az összefüggések keresése és látása, a felelősség érzete a napi munkán túli, etikus cselekvésre ösztönzi.

Az értelmiségi sorsot vállalóknak *általános feladatunk*: az átrendeződő világban az összefüggések kutatása, helyének és viszonyulásai alternatíváinak világos felmutatása. *Különös feladatunk* a gazdasági, politikai rendszerváltásban, Kelet és Nyugat határán, a nagy kultúrák és érdekek ütközőzónájában, a *megmaradás*

stratégiájának és taktikájának kidolgozása. *Specifikus feladatunk* annak fel- és beismerése, hogy teljesen véletlen, hova születünk. Akik itt szónokolunk, lehetnénk kisebbségiek, mint több milliónyi magyar a Kárpát-medencében és a diaszpórában. Tehát feladatunk, hogy a külhoni magyarok sorsában cselekvő etikával osztozzunk, s az európai integrációban való *létünk elválaszthatatlan része legyen az ő jövőendő létük is*. Mert a kisebbségben, a diaszpórában élők gondja közös sorsunk. Most az EU-ban másként felvetődő, más technikát igénylő felelősséggel.

1999-ben kezdte el Török József a Közművelődési Nyári Egyetem szervezését, Szegeden. Tíz évig tartott ez a kiemelkedően fontos sorozat! (Török 2010) Ennek keretében, 2002-ben az a megtiszteltetés ért, hogy a jeles előadók és témák sorában, a „Szükséges tudás” nyári egyetemi rendezvény keretében előadást tarthattam, „Mit kell tudni a gazdaságról?” címmel (Koncz 2010). Ez is a mostani áttekintési téma keretébe tartozik, mert az alábbiakat vázoltam:

- ha mézet akarsz gyűjteni, ne rúgd fel a méhkast,
- a gazdaság a tágabb kultúra része;
- a gazdaság glob-lokál;
- rövid távon a gazdaságtól függ a szűkebb kultúra;
- hosszabb távon a gazdaságot és a tágabb kultúrát a szűkebb kultúra mozgatja;
- tehát azt kell tudni a gazdaságról, hogy ha mézet akarsz gyűjteni, ne rúgd fel a méhkast!

Sok-sok rendezvényi köszöntő, zárzó és tanulmány után, 2006-ban újabb összefoglalás következett.

2. „Elégé haragudni...” (2006)

Régiók és kultúrák találkozása: ezt szolgálta továbbra is az akkor **még létező** Magyar Kultúra Alapítvány. Ennek jegyében vállaltam *Hodossy Gyula* író, a Szlovákiai Magyar Írószövetség elnök felkérését, hogy a XV. Katedra Napok keretében, *Dunaszerdahelyen*, 2006. október 28.-án előadást tartsak (Koncz 2007).

A személyesen mélyen átélt és megszenvedett előadásban először kibontottam a címben lévő idézetet. Majd értelmeztem az értelmiség fogalmát. Végül magatartási lehetőségeket vázoltam.

Márai Sándor üzenete: „A társadalmi, politikai erők, melyek ma hidegtelelős indulattal rángatják és feldűlják Európát, csak következményei a szellemi emberek árulásának...” „Az igazság annyi, hogy az írók nem mondták ki a válságos pillanatban megfelelő erővel a varázsszavakat. Hogyan hangzanak-e varázsszavak, melyek egyidősek az emberi lelkiismerettel? Az első: *igazság*. Mindenben igazság, a munkában, a gyönyörben, a kielégülésben, a felelősségben, a tapasztalásban, a legkisebb részletben is. Igazság, tehát műveltség”. Aztán Márai folytatja és magyarázza: arányosság és ellenállás: „arányosnak lenni annyi, mint jogot tudni, a szó mélyen emberi értelmében, tudni miből mennyit van jogunk követelni... aztán, még egy varázsszó: *ellenállás*... nem szabad beleegyezni. Nem szabad engedni... az írók nem haragudtak többé a kellő erővel...” Javaslom az elmélyült olvasást! (Márai 2000:69-70).

Az idézet dátuma: 1941. Az akkori, hidegtelelős indulatok világában írtakat az elmúlt hét évtizedünk reményekkel és *lidérces rugódzásokkal* teli küzdelmeire értelmezem. *József Attilát Medáliák* versciklusából (1928) is idéztem:

Elefánt voltam, jámbor és szegény,
hűvös és bölcs vizeket ittam én,
a dombon álltam s ormányommal ott
megsímogattam a holdat, a napot,

és fölnyujtottam ajkukhoz a fát, -
a zöld cincért, a kígyót, a kovát, -
most lelkem: ember – mennyem odavan,
szörnyű fülekkel legyezem magam -

***

Az eltaposott orrú fekete,
a sárga, kinek kékebb az ege,
a rézbőrű, kin megfagyott a vér
és lidércként rugódózó fehér.

Tehát: igazság, arányosság, ellenállás! Egy hajdani, falusi úrvacsora-osztás után, a lelkész – Édesapám – kihirdette, hogy négyszázkilencvenkilencen éltek úrvacsorával. Vajon ki *nem volt* az ötszázadik? Napokon belül nyíltan vagy titkon többen jelentkeztek; elmondván, hogy készültek – és távolmaradásuk történetei, sorsregényei fejezetenként gyűltek a parókián.

Tartsunk önvizsgálatot: mily fontos elfoglaltságok miatt *nem szóltunk*, s elmaradásunk örömei és szorításai elegendő magyarázatok-e? Része az önvizsgálatnak, hogy meg kell fogalmaznunk: szerintünk *mik a mai lét nagy gondjai, s mit jelent az ezekhez való értelmiségi viszony*.

Még mindig el vagyunk telve (és főleg foglalva) a fejlett szocializmusból a fejletlen kapitalizmusba való átmenet, a rendszerváltás sikereivel, de még inkább gondoljaival. Pedig ez csak része, megjelenési formája a világ átrendeződésének.

Nyugat felől, elsősorban az Egyesült Államokból zúdul ránk a fogyasztói és információs társadalom kihívása. Sok nagy, megsemmisítőnek tűnő csapás után maradtunk meg – eddig. Bármily bánatosak vagyunk olykor, mégiscsak a világtörténelem egyik legsikeresebben megmaradó kis népének tudhatjuk magunkat. Ám ez a mostani kihívás nem a személyt, az épületeket, a terményt pusztítja el, hanem *az önazonosság kultúráját, a személyiséget darabolja fel*.

A másik nagy kihívásról igen kevés szó esik. Kelet felől megindult a népvándorlás. Ha felidézzük a régi erdélyi megállapítást, hogy *„azé az ország, aki teleszüli”*, akkor (ha merjük), prognosztizálhatjuk, hogy a keleti kihívás éppúgy önazonosságunk kultúráját fenyegeti, mint az imént említett nyugati.

A harmadik nagy gond, hogy ezekre és a többi közismert csapásra (környezetszennyezés, betegségek, eladósodás) nem tudunk átfogó, stratégiai cselekvési programot adni, *mert mi vagyunk az ötszázadikak*. Mert a napi átpolitizáltság átka, az mértéktelenül terjedő és pazarló hivatalosdi; a változásokban a székükhöz ragaszkodó arctalan bürokraták gyötrései felőrlik alkotó erőinket.

A történelmi megmaradás nagy művészeiként látjuk a kihívásokat, épp ezért kell önvizsgálatot tartani és cselekvési programot adni. Mert a huszadik század bebizonyította, hogy minden borzalom lehetséges. A túlélés pragmatistáiként ne hessegesünk el Márai Sándor *Halotti beszéd* című versének gondolati merészségét:

„Emlékeink szétesnek, mint a régi szövetek...
A csákány koppan és lehull nevedről az ékezet...
Tudjad, már él a kis sakál,
Mely afrikai sírodon tíz körmével kapál...”

Ezt tudva kell önmagunkat definiálni. Elviselve, hogy ígéretetek, hitek visszavonhatók, másként gondolhatók; hivatások megrendíthetők. Akkor, 2006-ban is hangsúlyoztam, hogy az EU integráció során különösen figyelni kell az érzékenységekre. Egy minapi olvasmányomból idézek. „Az 1920. június 4-én Trianonban aláírt diktátum megannyi következménye olyan, máig égő sebeket ejtett a Kárpát-medencében élő népek lelkén, hogy a legnagyobb tárgyilagosság és józanság igényével sem lehet szinte semmit leírni, ami ne sértené valaki(k)nek az érzékenységét, elveit. A gyökeret vert, innen és onnan felhangzó előítéletekről nem is beszélve” (Sass, é.n.).

Összefüggések, felelősség, cselekvő erkölcs. Alternatívák, megmaradás, a szétszakítottak kulturális ölelkezése. E lehetőségek szolgálata az értelmiség hivatása.

És most lássunk *hét* alkalmazott bölcsességet, magatartási figyelmeztetést, persze elsősorban önmagunknak, önmagunknak.

„*Ne sértődj meg a valóságra*”. Ezt Kuti Évától tanultam; köszönöm! Ő a nonprofit szektor, a civil szféra kialakulása és elemzése kapcsán többször figyelmeztetett a társadalom törvényeivel és az emberi magatartásokkal való számvetésre, mert a valóság olyan-amilyen; jó, ha csak kellemetlen és nem tragikus. Ismételjük *Ady Endrét*:

„Aki él, az mind örüljön
Mert az élet mindnyájunknak
Szent örömmül jön”.

Ugyanez, szintén Adytól, más szavakkal: „Az élet él és élni akar”. A sértődés és sértődöttség nem csak a szellemi ellenállás feladása, de a fenti alaptörvény megsértése is.

Ha tehát nem kellünk másnak vagy különösen a politikának, mindig vannak elvégzendő feladatok. *Németh Lászlót* idézve: „Az ember mint feladat nyomul a világba”. És hívnak az éppen ránk szoruló és a feltétel nélkül várni tudók.

Lásd a fától az erdőt. Az pillanatnyi gondot nézd messziről, mintha repülőről bámulnál a Földre. Csodálatosan kicsi.

„*Feladom Lippát, de megmarad Erdély*” – idézem *Bethlen Gábort*. Tehát meg kell tanulni a tűrés helyett

engedni, a vesztes helyett lemondani, a befejezés helyett abbahagyni, és ami marad, azt elfogadni és megvédeni. *Sütő András*: „A fű meghajol, de élve marad”.

Tedd, amit tanítasz! Sok-sok módszert ismerünk meg, bifláztunk be; számtalan bölcsességet olvastunk és még mi mindent tanítunk... Aztán alkalmaztuk-e egyszer is magunkra, szép csendben, egyedül, szemben a papírral: mellette – ellene; szót szó alá, sort sor mellé írva?

Mindezt Édesapám, ezen írás bevezetőjében már főhajtással említett Dr. Koncz Sándor – ismétlem – így summázta: „*értelmes hit, cselekvő erkölcs; hittel és humorral*”. Mert az értelmiségi lét intellektuálisan megélt cselekvés. Nem mozi, fürdő, élvezkedés, vers; az is. Ám főleg – ismét Márait idézve – „*Az emberi lét legmélyebb tartalma a kultúra, amely nem képek, könyvek és zenedarabok összessége, hanem életforma*” (Márai 2000:73).

Pilinszky János írta, hogy Bach művészete a mélypont ünnepéye. „*A lehető legmélyebbre ereszkedett alá mindazért, ami elveszett*” (Pilinszky 1984. I. kötet, 299 old.).

Íme „*A mélypont ünnepéye*”

„Az ólak véres melegében
ki mer olvasni?
És ki mer
a lemenő nap szállkamezejében,
az ég dagálya és
a föld apálya idején
útrakelni, akárhová?

Ki mer
csukott szemmel megállni
ama mélyponton,
ott, ahol
mindig akad egy utolsó legyintés,
háztető,
gyönyörű arc, vagy akár
egyetlen kéz, fejbólintás, kézmozdulat?

Ki tud
nyugodt szívvel belesimulni
az álomba, mely túlcsap a gyerekkor
keservein s a tengert
marék vízként arcához emeli?”

Ki mer? Ki tud? Te és én, akik értelmiségiek vagyunk!

3. „Merre van előre? Kulturális nemzetstratégia” (2007)

A 2000-es évek elején, majd közepén ismét felmerült a kulturális stratégia készítésének igénye, különböző fórumokon. Korábbi előrejelzési, tervezési tanulmányaim listáját is megadva, a fenti címmel nagyobb összegzést készítettem (Koncz 2007). Ebben a kultúra tág értelmezése keretében egyrészt a mindennapi élethez kapcsolódó, abszolút gyakorlati követelményeket vázoltam. 1. Tirhuljon a szemét! 2. Tirhuljon a bürokratizmus! 3. Mosolyogjunk! 4. Ismerjük és ismertessük meg a konkrét EU-tópiákat! 5. Koordinációt! 6. Az ifjúság: a jövő! 7. „...Te magad légy!”

Ezt követően fogalmaztam meg a nemzeti kulturális stratégia 12 fő elemét. 1. Komplex társadalmi programok és a kultúra szinergiája. 2. Az EU-integráció kulturális segítése. 3. A magyar nyelv őrzése és fejlesztése. 4. A magyar kultúra bemutatása külföldön. 5. A külföldi kultúra reprezentatív megjelenítése Magyarországon. 6. A közkultúra fejlesztése. 7. A hazai és a külhoni magyarság szerves kulturális kapcsolata. 8. Intézmény-működtetési stratégia. 9. Beruházási stratégia. 10. Tevékenységi stratégia. 11. Finanszírozás. 12. Érdemi párbeszéd.

Mert: „*Jön új világ, hatalmasabb a kornál, mely történelemben elvéreztetett...*” (Áprily Lajos)

4. Változásmenedzsment... (2010, 2012)

2010-ben az év kiemelkedően fontos eseménye volt számomra, hogy megjelent Török József szerkesztésével a már említett *Közművelődési Nyári Egyetem 1999–2008. Válogatás a 10 év előadásából* című kötet (Török 2010). Fontos volt ennek bemutatója is az akkor még működő Magyar Kultúra Alapítvány Deák-termében, 2010. március 8-án. Jeles előadók közreműködésével, a 10 év fotóiból összeállított vetítéssel és beszélgetéssel. (Ezután kezdődött el a tragikus felszámolási folyamat). Akkor is áttekintettem ön-szorgalmazásaimat...

2012-ben, értelmiségi-szakmai összefoglalót tarthattam. Május 10-én, Debrecen a „*Közoktatás*

– Felsőoktatás – Felnőttképzés – Közművelődés Tudományos Konferencia és Szakmai Találkozó Karácsony Sándor és Durkó Mátyás emlékére, a Debreceni Egyetem megalakulásának 100. évfordulója jubileumi rendezvénysorozat” keretében. Megjelent: Koncz 2012. Itt ennek egy javított változata következik.

„Jót, s jól. Ebben áll a nagy titok...” (Kazinczy Ferenc) – jól tettek velem a konferencia szervezői, hogy elfogadták témámat és én jól teszem, hogy megszervezett tapasztalataim nem panaszokban, hanem tételekben foglalom össze.

A profitorientált cégekre vonatkozó válságmenedzselés kitűnő, igazán gyakorlati kézikönyve felteszi a kérdést: „... ki tehető felelőssé a válság kialakulásáért?...”. Meglepő a válasz: 75,2%-ban a menedzsmet, 13,5%-ban a vállalat alkalmazottai és csak 11,3%-ban az egyéb kiváltó okok. Milyen típusúak a válságok? „1.) pénzügyi... 2.) szervezeti... 3.) piaci... 4.) emberi erőforrás... 5.) baleset, katasztrófa... 6.) morális... 7.) goodwill... 8.) egyéb...” (Horváth 2003:21).

Mindezt azért is idéztem, mert a magyar kulturális intézmények esetében a kiinduló helyzet értelmezése jóval nehezebb. E szervezetek döntő többsége központi állami és (korábban tanácsi) önkormányzati tulajdonban van. Visszatekintve az elmúlt 60 évre, a változás és válság kiváltó oka legtöbbször maga a tulajdonos. Politikai, ideológiai változások, hatalmi átrendeződések, koncepcióhiány, tehetetlenkedés vagy éppen akarnokság, bürokratikus ésszerűtlenségek rázták és kavarták az intézményeket.

Hasonlóan: a tágabb non-profit intézmény-rendszerben (egyházak, pártok, érdekképviseletek, egyesületek, alapítványok) a testületi személyek gyakori változása, felkészületlensége, no és a nem racionális szervezeti struktúra a válság leggyakoribb elindítója.

Tehát: nálunk a 8. tényező az elsődleges kiindulás. Tegyük még ehhez azt is hozzá, hogy hiába mi vagyunk az információ gyártásának szakemberei, „... nem mindegy, hogy a múzeumi alkalmazottak vagy a mozdonyvezetők sztrájkolnak...” – bizony ez rólunk a válságmenedzserek véleménye (Horváth 2003:43).

A változás a válság lehetőségét is hordozza, rejti és hagyja kirobbanni – vagy éppen ezt akadályozza

meg. Egyik fogalmat se definiálok, értsük a saját gyakorlatunkra. A cím kifejtésére három lehetőség van. 1.) Felmondom az irodalmat. Ezt nem teszem, csupán a legszükségesebbekre hivatkozom. 2.) A már idézett kötetet értelmezem a kulturális intézményekre. Ezt ajánlom mindenkinek, felettébb hasznos lesz. 3.) Saját hét tételtemet vázoló, javasolva az alkotó összevetést az előző lehetőségekkel, a saját gyakorlati, empirikus tapasztalatok alapján.

A változásmenedzsmet lehet célorientáltan racionális, a kereslethez igazodó, vagy éppen azt generáló; a szervezeti tudást, sőt magát a szervezetet is átalakító. És lehet ugyancsak racionálisan válságfelismerő és válság-kezelő. Íme, a hét tétel, amely ekkor és akkor is alkalmazható.

1.) *Fegyelem: „Ne sértődj meg a valóságra!”* A XX. század írói közül a leginkább sértődött Németh László és Márai Sándor volt (utóbbi az előbbire is). Márai sokszor írt a sértődés ellen, s mint gyakorlónak a véleménye igazán mérvadó. „Életemnek egy kínos, végső konklúziója... megsértődni nem szabad. Káromkodni szabad, mérgesnek lenni szabad, ha megütnek és muszáj visszaütni, szabad. De megsértődni nem szabad! ... Ha valaki megsértődik, akkor megbukik. Iparkodtam nem megsértődni, de volt egy pillanat, amikor kissé megsértődtem attól, amik a magyar irodalmi életben teremtek...” (Idézi Beke 2003:126). Az idézethez az elemző hozzáteszi: „A háború után számtalan olyan arisztokratát ismert meg, akiket anyagilag teljesen tönkretettek, társadalmi helyzetükben megaláztak, s mégis megőrizték a belső függetlenségüket és önérzetüket...” (Beke uo.).

Ancsel Éva is arra figyelmeztet, hogy „a megrendült öntudat” kileng a kétségbeesés és a fanatikus remény, az utópia között (Ancsel 1983:160-161). A sértődés legyengíti, ám a változásmenedzsmet esetében nagyobb a baj: gyengeséget sugároz, ezért rossz kommunikációs bizonyítvány. (Ancsel filozófiai tételét szombatoként együtt látom, a lottózókban sorakozók arcán).

2.) *Biztonság: „Tartsd magad!”* (József Attila) Minden mentés alapvető feltétele, hogy a mentő személy, a katasztrófa-elhárító saját maga lelki és fizikai biztonságban legyen. Apámtól ezt úgy tanultam, hogy ha egy fuldokló kiáltozik: Segíts meg, Istenem! Akkor bedobunk egy szál deszkát, ragadja meg, az Isten is megsegíti. Szóval: segíts, de ne en-

gedd a szívedhez közel a problémát, a magadét se, hiszen minden koldusnak nem adhatsz.

Most veszem észre, hogy tegezõ viszonyban írok. Ez egyébként a válságmenedzsment szakkönyvek és elõadások jellemzõje... Pedig csak az Istennel van mindenki tegezõ viszonyban... Lehet, hogy ez is figyelembe veendõ összefüggés, hiszen a már hivatkozott Dr. Koncz Sándor írta Kierkegaard könyvének záró soraként: „*Minden válság megoldása: a váltás – a csoda*” (Koncz 1938).

3.) *Gondolkozz: „Csodálkozol a kokainistán, s nem érted? Gondolkozzál az okain is tán, s megérted...”* (Kosztolányi Dezsõ). Néhai örök barátomtól, Monigl Istvántól én ezt így tanultam: „Koncz, nem sunnyogsz el a fal tövében, hanem leülsz és gondolkodsz, hogyan tudod áttörni”. Ugyanezt egy (bizonyára kínai) bölcs így fogalmazta meg: „Ha nehéz az út, kidõlsz a közepén, de nem fekszel le az elején”.

Am az is igaz, hogy a gazdaságilag legostobább mondás. „Ha elõszörre nem sikerül, újra és újra meg kell próbálni”. A szerzõ szerint rá kell jönni arra, hogy miért nem sikerült „... és jobb idejében csökkenteni veszteségeinket és valami más területre áttérni” (Buchholz 2000:338).

Tehát: ha nem jut eszedbe semmi, használd a kapcsolati tőkét, vedd elõ a címtáradat és kérdezd meg a legelsõt: Anyuka! Biztosan lesz egy megnyugtató mondata, talán még a jó ötletet adót vagy a megmentõt is ismeri.

4.) *Tanok: „Tedd, amit tanítasz!”* Mindenekelõtt tudatosítsd, hogy a gazdaságilag legbölcsebb mondás: „Ne tedd az összes tojást egy kosárba” (Buchholz 1998:360).

A tanok áttekintéséhez az alaplívet, Kotler világhírû könyvét kell elõvenni és átrágni. Ez után jöhet a különbözõ tantárgyakban porosodó tanulak és tanítottak áttekintése:

- Tendencia- és trend-elemzések.
- Mellette, ellene.
- 4 P, 7 P, SWOT, 4 C.
- Múlt, jelen, jövõ. Helyzet, vízió, cél.

Összefoglalva: élõ eszközzé lehet és kell tenni a tankönyveket, jegyzeteket.

5.) *A negyedik dimenzió: Költségek csökkentése, bevételek növelése, racionalizálás, humanizálás.*

Nos, mindig a negyedikkel kell kezdeni, tehát az elsõ feladat a humanizálás: a munkatársak, a besztottak megkérdezése, véleményük tényleges meghallgatása és elemzése. A nagy változástervezés könyv is többször figyelmeztet arra, hogy alig használt eszköz „... a fogyasztók alaposabb megismerése... az alkalmazottakkal való törõdés...” (Wind – Main 2000:11). Persze ehhez is célszerû ismerni a racionalizálás definícióját (Schmidt 1976). Hiszen nem elég a kritika: „*Ami szögletes, azt gurítjuk, ami gömbölyû, azt visszük; nem ésszerû, nem célszerû, de roppant katonás...*” – mondogattuk katonaként 1968–1969-ben, Kalocsán.

6.) *Derû: „Aki nem tud mosolyogni, ne nyisson üzletet”* Ez is bizonyára kínai mondás. Sok-sok hasonlót lehet gyûjteni az interneten, vagy például a mosdóban: „Ez a tükör megfigyelõ ablak... mosolyogj!” A legreménytelenebb helyzetekben is, legalább egy derûs gondolattal jutalmazzuk meg magunkat.

7.) *Bölcsességek: „Vékony jégen nem szabad megállni”* (Sárospataki tanítás a Bodrogon korcsolyázóknak). Aztán sorolhatjuk tovább:

- „Halászlébõl nem lehet halat csinálni”
- „Aki nem tud felejteni, nem érdemli meg a jövõt” (Kozma Tamás)
- „Amit ma letehetsz, ne cipeld holnapig”.

Tehát: alkalmazzuk a bölcsességeket. Hordom magammal az 1601-ben született spanyol szerzetes, 300 bölcsességet magyarázó könyvét. Nos, most véletlenül hol nyílik ki? 138. tétel: „Ez is mûvészet: hagyni mindent, ahogyan van” (Gracián 1984:97).

5. „A magyar mûvelõdés határai...” (2013)

A Magyar Mûvelõdési Társaság által szervezett, „A magyar mûvelõdés határai a XXI. században” címû kerekasztal beszélgetésen, 2013. május 29-én én is szólhattam. „*Jót s jól, ebben áll a nagy titok...*” Kazinczy Ferencet idézve hangsúlyoztam, hogy jót tesz a Társaság a témakör napirenden tartásával és mi jól tesszük, hogy hozzászólunk (Koncz 2013).

Akkori mondanivalóm vázlata:

A közmûvelõdési intézmények feladata, hogy helyben szolgálják a kultúra-közvetítést. Divatos szavakkal a világ glob-local, tehát a nemzetközi ten-

denciák helyben élhetőek át és viselhetőek el. Nem új ez a közművelődési feladat, hiszen például Sárospatakon már az 1920-as évektől hangsúlyt helyeztek a helyi művelődést elősegítő falukutatásra, falu-szemináriumokra, népfőiskolákra, tehetség-mentésre. Akkor is utaltam arra, hogy a 2000-es évek közepén többen, többféle művelődési stratégiát készítettek. (Lásd ez írás 3. fejezetét)

A nemzeti kultúra ismérvei: a nyelv, a történelem, a helyzet, a kisebbségek, a külhoni magyarság és persze a tudományok, a művészetek, az irodalom ismerete és a mindezekkel kapcsolatos, jövőt építő elkötelezett magatartás. Ám ez még oly tágra is kevés, mert a közművelődésben is szembe kell nézni a világméretű gondokkal. Az éghajlat változása; a népességrobbanás és a népvándorlás; a globalizáció kínálatai gondolatai; a nemzetközi kapcsolatok napi hatása.

Foglalkozni kell az olykor megoldhatatlannak tűnő ellentétekkel: betegség – egészség, aktívak és tengődők; szegények és gazdagok; informáltak és tudatlanok; a jobb és a bal kiéleződése; az információs rendszer kaotikussága.

Sürgető feladatok, amelyekkel a közművelődésben is foglalkozni kell:

- Mindent elborít a szemét, takarítsuk ki az országot!

- Hasznosítsuk a parlagföldeket!

- Intézményi szinten is tegyünk a foglalkoztatás bővítéséért, a sok lehetőség közül az egyik: a telefonba ne a papagáj rikácsoljon, hanem 4 órás váltásban, felkészített munkatársak adjanak információt.

- Minden ember tud valamit csinálni, ezért továbbra is támogatni kell az éppen munkanélkülieket és az idősek aktivitását.

- Növelni kell a beiskolázást.

- Összességében: be kell világítani a sötétséget...

Bizony „... jót s jól, ebben áll a nagy titok”...

6. „Közelre nézni, távolra látni...” (2015)

Ebben az évben, 2015-ben még mindig szenvedtem, mert 2010-ben megszüntették a Magyar Kultúra Alapítványt. Ám, egyre gyakrabban idéztem Nemes Nagy Ágneszt: „Valamit mégis kéne tennem, valamit a gyötrelmem ellen...”. Nos, ebben a pszichikai állapotban találtak rám a meghívások, történések.

Az „Új egyenlítő” című folyóiratban, 2015. májusban jelent meg Vadász János tanulmánya: „*Volt egyszer egy kulturális alaptörvény. Kerekes Lászlóra, a kiváló kulturális szakemberre és grafikus művészre emlékezve*”. Erre a szép, olykor vehemens, mégis kiváló írásra reagáltam a folyóiratban, „Javaslatok kidumáláshoz – vállalatokkal” (Koncz 2015). Vadász az 1997. évi CXL. kulturális törvény lényegét, majd hatásának szétesését elemezte. Érvelt egy új törvény megalkotásának szükségessége mellett. Elismertem, hogy joggal utalt Kerekes László kiválóságára és alaposan közelítette meg a konkrét témát. Véleményem szerint azonban akkor (és most) nem kulturális törvénykezésre, hanem a folyamatok és új jelenségek megbeszélésére, „kidumálására van szükség”, azaz „közelre nézni, távolra látni” (Lásd itt a 7. fejezetben).

2015. május 12-én, igencsak kedvemre való előadást tarthattam „A magatartás: Dr. Koncz Sándor – az abszolút pedagógus” címmel (Koncz 2016). A Kiss Árpád Műhely keretében, Hudra Árpád, Tencsényi László és Kiss Endre szervezték és szervezik az „Abszolút pedagógusok” című sorozatot. Ez aztán az értelmiségi lét, felelősség és feladatok témaköre!

Novemberben, a Magyar Comenius Társaság felolvasó ülésén szóltam, mint az elmúlt 15 évben minden alkalommal. Bizony, ez az értelmiségi társaság is sok meggondolandó szempontot termel. A Bibliotheca Comeniana kötetei, az MTA Könyvtárának köszönhetően elérhetőek interneten, a www.tit.hu honlapon keresztül is. (Nyitó oldal, ajánljuk.)

2015. november 19-én a (... a hosszú nevű...) Magyar Tudományos Akadémia IX. Osztály Statisztikai és Jövőkutatási Tudományos Bizottságának ülése volt, az MTA székházában. A téma a fenntarthatóság a statisztikában és statisztika a fenntarthatóságban. Az itt megfogalmazottak is segítettek a dolgozatomban vázoltak elkészítésében.

November 25-én volt a bevezetőben említett, számomra meghatározóan fontos beszélgetés, a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum épületében. Ott „Merre van előre? Kulturális nemzetstratégiai kérdések és lehetőségek” címmel a következő témaköröket tekintettem át, olyan háttérrel, hogy a jelenlévők egy része bizony meghökkent.

1. Terror, háború, migráció.

2. Éghajlat – változás. Magyarország, mint csökkenő népességű, kiüresedő ország.

3. Szemétkerakatok, rendetlenség, felelőtlenség mindenütt.

4. Szegénység és kulturális elszegényedés. Feszítelosodás.

5. Digitális szakadék és kompetencia.

6. Nagy lomizás.

7. Mai témák a hazai szellemi élet világában: oktatási problémák, művészet-finanszírozási ellentmondások, intézményi és rendezvényi túlkínálat.

Az MTA Jövőkutató Bizottságának tagjaiból, Kiss Endre kezdeményezése nyomán és aktivitásával szerveződött, kisebb létszámú, *jövőkutató olvasókör* aktuális találkozója során (december 4.), Huizinga *A holnap árnyékában* című könyvét elemeztük. Majd december 10-én az MTA Pedagógiai Bizottsága Andragógiai Albizottságának ülése volt, a TIT Stúdió Egyesület székházában, ugyancsak felölve az itt tárgyalt témakörök egy részét.

A következő eseményre készülve írtam meg „A népesség kulturális színvonalának változása 2025-ig” című tanulmányomat. A befogadó, igen csak gazdag tartalmú, jól szerkesztett könyvet azért is ajánlom az érdeklődők figyelmébe, mert 2018-ban lesz 50 éves a magyarországi jövőkutató. Nemcsak illik, de fontos is áttekinteni azt, hogy mit és mit nem jeleztünk, mik a lehetőségek.

2015. december 11-én, a TIT Stúdió Egyesület épületében, a már említett, hosszú nevű Jövőkutató Tudományos Albizottság ülése volt. Ennek keretében kerekasztal-konferencián is részt vehettünk, áttekintve a „Magyarország 2025-ben és kitekintés 2050-re” című készülő kötetet (Tóth szerk. 2016).

E rendezvény keretében köszöntöttük prof. Dr. Nováky Erzsébet D.Sc., professzor asszonyt, 70. születésnapján. Kiemelkedően jelentős szakember, gyakorló értelmiségi, ezért ismétlem meg a köszöntésem lényegét.

Jót tett velünk Dr. Nováky Erzsébet – és én jól teszem, hogy (Kazinczy Ferencet idézve) hét tétellel köszöntöm: „Jót s jól, ebben áll a nagy titok”.

1. Tanítvány és tanár. 1969-ben kezdtem el tanulmányaimat a Közgázon, s mihamarabb csatlakoztam az akkor vitatott, ám egyben legendás futrológiai kutatásokhoz. Az első élményem az volt, hogy áldott emlékezetű Dr. Kovács Géza professzor milyen nagy figyelmekkel és szeretettel emlegette tanítványát, Nováky Erzsébetet. A második élmé-

nyem az ifjú tanárnő, aki már akkor vitathatatlan tekintéllyel fogadott minket.

2. Személyes gondoskodó. Nem csak fogadott, hanem figyelemmel igazgatta törekvéseinket. Tanácsainak is köszönhetem jövőkutató témájú szakdolgozatomat és későbbi doktori értekezésemet.

3. Elismert tudós. Már akkor és azóta is tanulmányok, könyvek sokaságának szerzője.

4. Szervező. A tanszéki munkán kívül konferenciák lelkes kitalálója, megvalósítója, az MTA – most már hosszú nevű – Jövőkutató Tudományos Albizottságának létrehozója és fáradhatatlan üzemeltetője.

5. Helyesen kérdezt. Megvalósította Heisenberg tételét: „A helyes kérdés fele út a probléma megoldásához”.

6. Fáradhatatlan az ösztönzésben is. Legutóbb éppen a mai konferenciát (TIT Stúdió Egyesület, 2015. december 11.) csiholta és csiszolta ki belőlünk.

7. Meghatóan őszinte. „Kappéter István... vannak még éveim... én is lehetek boldog”. Tőlük elfogadom, hogy „Az emberiség képes jóra változtatni a világot”. Ehhez kérem Isten áldását életükre, életére!

(Jól teszem, hogy feladatokat adok magunknak. „Ne szabjunk a Gondviselésnek határt”: szervezzük azt, hogy mielőbb akadémikus legyen...) Tisztelettel, szeretettel: Dr. Koncz Gábor

E találkozó tapasztalatai alapján dolgoztam át a már említett „A népesség kulturális színvonalának változása 2025-ig” című tanulmányomat (Koncz 2016). Ennek bevezető részéből teszem közzé az alábbiakat:

Captatio benevolentiae... Első unokám 2025-ben lesz tíz éves. Lomizni fogja a máris tetemes mesekönyv-gyűjteményt és a lehetőségeket. Örül, válogat, ellenáll: zene, tánc, képzőművészet, sport, kirándulás, nyelvek és... 2050-ben gyermekei lesznek...

Ám: a budapesti aluljáró lépcsőjénél lent hajléktalanok alszanak, fent kéregetnek. Lerakatok, szemét mindenütt, mint a vonatok mentén és a mellékutak árkaiban. Kint a kínai lány kimosolyog a büféből: „Te nem szérétni tyipős tyirke, én máris csinálom neked nem tyipős tyirke”. Jöttek (tőkével), megtelepedtek (munkával), itt születtek és 2025-ben gyermekei, 2050-ben unokái lesznek. Akkor majd, a 100. születésnapomon... idáig jutottam. Otthon kattintás a laptopon: mások is jön-

nek..., szedegetem elő a „mit kell tudni az iszlám-ról” témájú könyveimet.

A felkérés szerinti fenti címre (a jövő kutatás hagyományos, elismert, empirikusan megalapozott, szisztematikus előrejelzésekre épített módszereivel) nem tudtam dolgozatot készíteni. Különösen nehéz ez most a személyes felelősség-érzetem kapcsán: megtettem-e... mit tehetek...? Mert a terjedelmi korlátot már az is meghaladná, hogy mit jelenthet a kulturális szinten. Olvasottság, színház, zene, művészeti befogadás, magyar és idegen nyelvtudás, internethasználat? Fogunk tudni kínaiul, arabul? Nem szemtelünk vagy előnt a szemét? Köszönünk, vagy vissza sem köszönünk? Könyvek és/vagy érintős telefonok..., netán a homlok mögül kivetített gondolatok... idegen égitestek jelzései... ők is jönnek?

Megkapaszkodok: „Az emberiség képes jóra változtatni a világot” – olvasom Kappéter István könyvét és bekapaszkodok; Nováky Erzsébet írja az előszóban: „A változások és az... instabilitás közepette megváltozott a jövőhöz való viszonyunk. Új módon értelmezzük a jövőt és újfajta, az eddigiéknél közvetlenebb viszonyt alakítunk ki vele. A jövő nem csak úgy jelenik meg, mint ami egyszer csak úgy lesz, hiszen a jövő itt van a jelenben, megmutatkozik a jövőre vonatkozó várakozások formájában... A helyes irányok és... utak megtalálásához hasznos útítárs a jövő felé haladás iránytűje, amely értékeket is magában hordozva orientál a követendő felé és tart távol az elkerülendőktől...” (Kappéter 2003). Iránytű a várakozásokhoz: indulok tehát a zöld kályhától, értelmezem a fogalmakat.

7. „Felelősség és feladatok” (2017)

Bolvári-Takács Gábor körültekintő szerkesztői munkájával készült el az „Értelmiségi lét és társadalmi felelősség. Vallomások, vélemények, vállalások – a kultúráról” című tanulmányom (Koncz 2017). Ennek ismételt szerkesztett, rövidített és kiegészített változatát adom közre a továbbiakban.

A kultúra fogalmának *három dimenziója* van. *Tágabb értelemben* viszony-fogalom és ugyanakkor a viszonyoknak viselkedésben, életmódban, társadalmi folyamatokban, továbbá a mindezeket hordozó, kifejező, megjelenítő tárgyakban, szolgáltatásokban, szervezetekben, intézményekben megjelenését

jelent. A kultúra az ember viszonya önmagához, a másik emberhez, a természethez, a tárgyi környezethez, a már kialakult és alakuló társadalmi rendszerekhez. A kultúra egyszersmind viszony a tudás termelését és közvetítését végző intézmény- és tevékenységrendszerhez.

Ez utóbbi a *szűkebb értelemben* vett kultúra szférája, tehát a tudás megőrzésének, termelésének, elosztásának és fogyasztásának szervezet- és intézményrendszere. E rendszer tevékenységei, produktumai és produktói; mindezek közvetlen társadalmi szabályozása és folyamatai. Ebben a rendszerben beszélhetünk műveltségről, kulturálisról, tájékozottságról, illetve oktatási, művészeti, közművelődési alrendszerekről, ágazatokról.

A kultúra fogalmának *harmadik dimenziója* az értékek, mértékek, normák, érdekek rendszere.

Ha a kultúrák találkozásáról, párbeszédéről, küzdelméről van szó, akkor mindig a három dimenziót együttesen vesszük figyelembe, ám először mindig az értékek, mértékek, normák, érdekek világáról élénkül meg a vita, vagy kényszerülünk ezek megélésére.

Az 1989–1990-es rendszerváltás geopolitikai lényege: a szovjet Vörös Hadsereg kivonulásának előkészítésével, majd kivonulásával, a Szovjetunió megszűnésével szabadabbá váltunk, és ugyanakkor beáramlott a sokféle háttérű nemzetközi tőke. A korábbi, döntően két szektoros (állami és családi tulajdon) gazdaság négy szektorossá változott: profitorientált, költségvetési, nonprofit és családi gazdálkodás, újratermelés szervezés. Valamennyi szektor korábban is létezett, azonban mérete és funkciója lényegesen megváltozott. Döntővé vált az erőforrások szektorok közötti átáramlása. A fent vázolt három dimenziójú kultúra a továbbiakban a négy szektorban élt és nyilvánult meg. Tehát a viszonyok, a tudás és az értékek dimenzionálódtak aszerint, hogy a tulajdon, a tevékenység és a produktum melyik szektor keretében jön vagy jöhet létre. Ennek megfelelően új értékek, mértékek és érdekek alakultak ki; új tudások keletkeztek és a viszonyrendszerek regionálisan, majd nemzetközileg is tágultak.

Az 1990 utáni kormányzati tevékenységeknek, a szűkebb kulturális szférát érintő döntéseiből negatívumként szokták említeni azt, hogy leértékelte a korábbi, szocialista népművelést, közművelést. Ugyanakkor négy lényeges, meghatározó változást indított el. Felértékelte a határon túli magyarság-

gal való viszonyt és kapcsolatrendszert, létrehozta a Duna Televíziót. Szektor-semlegessé tette az oktatást. Tehát a jogosultságot megszerzőket az állami, az egyházi és a vállalkozói, valamint a nonprofit szférában is támogatta. Elismerte és segítette a civil szervezetek létrejöttét, sőt kialakította az állam által létrehozott alapítványok, később közalapítványok rendszerét (ezek többségét 2010–11-ben államosították, megszüntették). Végül a közművelődést, közgyűjteményeket, művészeteket is segítette az új törvénykezéssel.

E témakörben az 1997. évi CXL. kulturális törvényt meghatározó előzményekre való utalás azért fontos, mert a ma már távoli, ám mégiscsak meghatározó indítás az 1970-es évek közművelődési lendülete volt. Az 1970. és 1972. évi művelődési otthoni és az országos népművelési konferencia volt az a két nagy esemény, amikor jelentős áttekintés, értékelés történt. Ekkor deklaráltak a népművelés közművelődéssé fejlődése, tehát az aktív, alkotó jelleg, a társadalom felé fordulás, a részvétel hangsúlyozása. Majd folytatódott és következtek a kutatási elemzések, továbbá az 1974-es közművelődési párt-határozat. Ezt követte az 1976. évi közművelődési törvény. Emellett figyelembe kell venni a nemzetközi hatásokat is. Hiszen például az UNESCO keretében, az 1970-es években élenkült meg a fejlődés kulturális dimenziójának hangsúlyozása. Nem elhanyagolhatóan éppen magyar szakemberek közreműködésével is, előtérbe került a kulturális hozzájárulás és részvétel elemzése, fontosságának kiemelése. Viszszatekintve ma már látszik, hogy hazánkban mindez a szocializmus megújításának kísérlete volt.

A rendszerváltás előkészítése jórészt a kulturális szféra, ezen belül is a közművelődés keretében történt. Jómagam erről tanulmányt publikáltam, hangsúlyozva, hogy szó nem volt rendszerváltásról, hanem ilyen-olyan korszerűsítést emlegettünk; az oktatás, a továbbképzések, a vezetőképzés keretében is. Nem mi neveztek el, döntöttük el a rendszerváltást, de mi készítettük elő.

Az 1997. évi CXL. kulturális törvény előkészítésének és lényegének, hatásának áttekintése során figyelni kell arra, hogy az 1990-es években élenkült kulturális stratégiai tervezési törekvések indultak el, amelyek a 2000-es évek közepén konkrét, szakértői, olykor minisztériumi dokumentumokban is megfogalmazódtak. Itt most nem tüntetem fel a nyomtatásban és talán interneten is elérhető folyóiratkiadványokat. Csupán említem, hogy a CXL.

Kulturális törvény. Önkormányzati feladatellátás. Közművelődési szakfelügyelet című, azóta már megszünt folyóiratban, a periodika címének megfelelően, mindezekről bőven volt szó. A *Kultúra és Közösség* 2006. évi 2. száma, valamint a *Szín – Közösségi Művelődés* 2007. évi 12. 2–3. és 12. 4. számai is közöltek ilyen írásokat. Később is készült és szakmai körökben közreadott átfogó elemzés a tárgyalási törvényről, a módosítás indoklásáról. Majd a 2010-es években ismét újabb közművelődési stratégiák, szakértői tervek születtek.

- *Vállalásom*: elkészítem a fentiek bibliográfiáját és külön összeállítom a témakörhöz kapcsolt, saját írásaim jegyzékét, az akkori mondanivalóim összefoglalását.

Volt tehát törvényelőkészítés, törvénykezési vita, kutatások sokaságának elvégzése és publikálása, stratégiák készítése. Voltak viták, ám hiányzott és ma is hiányzik a kidumálás. Az tehát, hogy nem úgy ahogy, vagy jól szervezett konferenciákon, hanem minimum három, de mindenképpen kiscsoportos beszélgetéseken, a vehemenciákat is vállalva, megbeszéljük a tényeket és azok értelmezését. Egyáltalán: felvessük az írásban nehezen előhozható pro és kontra szempontokat, érveket. „Az alkalmas idő...” nem most van új kulturális törvény előkészítésére. Most olyan kifutások, kimerülések, átpolitizáltságok és külső hatások idejét éljük, hogy a múlttól is, ám sürgetően inkább a jelenről kötetlenül és felelősen beszélgetni kell. Annak érdekében, hogy lássuk: mi van, mik a lehetőségek, merre van előre; majd ki és mit tegyen.

- *Vállalásom*: igény esetén helyet is adva szervezem a felelős szakmai beszélgetéseket. Mert most a fontos: közelre nézni, távolra látni...

A közművelődés mai, eleven áramlatában (szokásos válságában) alapvetően fontos felmutatni a közelmúlt értékeit, nemcsak dokumentumokban, hanem a személyek maradandó üzeneteinek összefoglalása, újbóli megélése érdekében is. Az érdekesek és elmentek hosszú sorát most nem említve, utalok arra, hogy *A Méltóságkereső üzenetei* címmel immár több éve megrendezzük a Beke Pál emlékkonferenciákat.

- *Vállalásom*: várom a főhajtásra és összefoglalásra szóló javaslatokat, szorgalmazva, helyet adva és segítve az áttekintéseket.

A fentiekén kívüli, meghatározóan fontos, nagy tendenciák áttekintéséhez nagyon jó lehetőség például a *Kultúra és Közösség* folyóirat eddigi évfolyamainak áttekintése; annak vizsgálata, hogy ez a mérvadó orgánus 1974-től milyen nagyobb témakörökkel foglalkozott. Csak néhány példát említve: a közművelődés társadalmi szerepe, munkásművelődés, ifjúsági kultúra, amatőr mozgalmak, művelődésemélet, művelődési otthonok helyzete, művelődés-gazdaságtan, kulturális tervezés, közösségek szervezése, komplex kulturakutatás, társadalmi-kulturális változások, média, multikulturalizmus, felnőttoktatás, kulturális antropológia, vallások, információs társadalom, városiasodás stb. Hasonló tendencia-elemzéseket lehetne és kellene végezni például a *Szín – Közösségi Művelődés* folyóirat számainak feldolgozása alapján is. Különösen fontos a Budapesti Művelődési Központ kiadványsorozata, amely egyrészt a főváros közművelődési intézményeit mutatta be, másrészt a művelődési otthonokból, a közművelődési intézményekből elindult társadalmi-kulturális kezdeményezéseket, újításokat tekintette át. Ezek közül most csak néhányat említek: klubmozgalom, amatőr művészetek, táncházzal, játszóház. Kreatív szakkörök, komplex művészeti nevelés. Munkásművelődés, képzések, műhelybeszélgetések. Közösségi mentálhigiéné, művészeti, kreatív mozgalmak. Tudományos ismeretterjesztés. Bűnmegelőzés. Családi szocializációt segítő programok. Esélyteremtés. Környezettudatos magatartás. Idősek ellátása.

- **Vállalásom:** az irodalomjegyzékek összeállítás, az elemzések szorgalmazása, a beszélgetések szervezése. No persze: számos kiváló folyóirat megszűnt, sok-sok intézeti kiadvány, sorozat, periodika eltűnt. Ezért tehát „Megvonja vállát az idő”: eltűnt folyóiratok üzenetei témakörben elemzéseket készítek.

Az 1970-es évektől nagy művelődésszociológiai felmérések is készültek, amelyek a szűkebb kulturális szféra ágazatait, szakágazatait, produktumait és produkcióit mentén is felmérték a változásokat. Csak példaként említem, hogy már az 1980-as évek közepétől korlátlanul kibővült, kiszélesedett a könyvkiadás. Megjelentek a korábban eldugott, elhallgatott, betiltott nagy művek. A képzőművészeti albumok és útikönyvek sokasága nyitotta ki a világot. Sokszínűvé vált a lexikonok, kézikönyvek, tematikus gyűjtemények, címtárak kiadása. A kortárs nagy irodalom mellett teret kaptak az amatőrök. Burjánzott a folyóirat kultúra, a politikai elemzések, memoárok sokasága. Majd mindez rákerült és átkerült az internetre.

Hasonló volt a helyzet a képzőművészeti kiállítóhelyek és lehetőségek terén is. Nemcsak a szakosodott, hivatásos lehetőségek sokasodtak. A képzőművészeti bemutatók, tárlatok megjelentek a szállodákban, panziókban, könyvtárakban, éttermekben, irodaházakban, művelődési otthonokban, üzemekben, állomásokon, lakás-galériákban, majd a plazákban is. Ugyancsak szélesedett, burjánzott az előadó-művészeti kultúra is, hiszen a hagyományos színházak és koncerttermek mellett a fent felsorolt helyszínek is a kulturaközvetítés intézményeivé váltak. Ezt is áttekintem a *Rendezvénytan – a gyakorlattól az elméletig* című, készülő könyvemben.

A mindezekhez kapcsolódó, lakossági fogyasztói szokásokat publikált (pl. Szín) elemzések részleteiben bemutatták. Ám az is világossá vált, hogy a Vitányi Iván által, már az 1970-es évek második felében bemutatott „egyharmad ország”-ot nem sikerült meghaladni. Fő vonalaiban tehát a felnőtt népesség egyharmada intenzíven kapcsolatba került a fent jelzett és további kínálatokkal, intézményekkel, míg egyharmada csak időnként és úgy, ahogy, további egyharmada pedig sehogy sem.

A felvillantások mögötti, bővebb irodalom alapján végül is mi jellemezte az 1990–2015 közötti időszak magyarországi kultúráját?

- a négyzetektoros gazdaság kialakulása, a kulturaközvetítő intézményrendszer világában is;
- az intézményrendszer lényeges átalakulása és bővülése;
- egyháziasodás: a bejegyzett és a be nem jegyzett egyházak számának és társadalmi hatókörének növekedése, bővülése;
- az egyesületek és alapítványok létrejöttének, tevékenységének rohamos bővülése;
- kulturális intézményi és tevékenységi túlkínálat;
- a kifelé és befelé áramló turizmus;
- a fesztiválok számának radikális növekedése és ezzel együtt a kulturális rendezvények sokszínűvé válása, majd parttalan fesztiválosodása;
- a nyitásokkal együtt a megmerevedések és etnikai elzárkózások érzékelése, az etnikai feszültségek felerősödése; a belső fenyegető katasztrófa,
- a területi gazdasági különbségekkel együtt a kulturális szegénység nyilvánvalóvá válása;
- a digitalizálás, internetkultúra rohamos terjedése, ezzel együtt a kulturális analfabétizmus;
- a kulturális szegénység mellett, a tartalmi kulturális elszegényesedés is jellemző, a középosz-

tály és a jó módúak körében is. Vannak százas listák (...könyv, vers, regény...); ám a főiskolai hallgatók körében évente elvégzett szondázásaim során, hogy mondjon 10-10 kedvenc vers-, regény-, film-, festmény-címet, soroljon fel jelentős épületeket..., nos, nem fordult még elő, hogy ezekre a kérésekre személyenként 5-5-nél több válasz sikerült volna, többeknél bizony, még ennyi sem...;

– a fentebb is említett jó gyakorlatok térhódítása, az EU-források beáramlásával látványos fejlesztések;

– mindezek lecsapódásaként meg-megújuló kulturális stratégiai, tervezési törekvések...;

– ... és ami a legfontosabb: a változások megjelenése száz meg száz új eseményben, tárgyban, szokásban, amelyekről a magyarországi társadalomtudományi szakirodalom egyik legfontosabb összefoglaló művét publikálta Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor;

– ...és ami megrázó, felrázó, hiszen olvastuk: Huizinga, Ortega, Spengler, Fukuyama, Huntington műveit „... és mégis úgy teszünk, mintha meglepetés lenne a migráció”...

A digitalizációval és a migrációs, népvándorlási problémakörrel együtt jutottunk el a kulturális váltás időszakához. Ez már napjaink története.

Mindezek ismeretében, előre (is) tekintve, legyen itt szó még néhány további, várható tendenciáról, s a belőlük fakadó lehetőségekről/kötelességekről.

Éghajlatváltozás. Legyen történelmi emlékeztünk: anno a százötven évig tartó keleti szárazság szorította a népeket, így a magyarokat is nyugati irányba. A már érzékelhető változások olykor megrázóak (kiszáradó tanyai kutak, kiégett legelők), ám az oktatás és közművelődés még mindig nem reagál a helyzet súlyosságának megfelelően. Tanulni és oktatni, terjeszteni kell az alkalmazkodó, kímélő szokásokat, magatartásokat. Ezért is kezdeményeztem a TIT Stúdió Egyesületben a *Kímélem a klímát* rendezvénysorozatot. Összefoglaló előadások és konkrét gyakorlati javaslatok kellenek.

Migráció. A mostani sokk esetén az igazán meglepő az, hogy meglepődtünk, készületlenek vagyunk. A látványon túlmenően megrázó és szomorú a nemzetközi technikai, gazdasági, szervezési, intézkedési, logisztikai kapkodás, zűrzavar, diletantizmus. Ami most itt belül a legsúlyosabb: ránk

tört, ránk szakadt, beszakadt a kultúrák találkozásának hazai megítélése. Szélsőségesé vált az idegenek, a másság, az új, a fenyegető felfogásának, fogadásának tömegesen eltérő megítélése. Feladatunk a múlt, a jelen és a jövő közötti megítélési szakadék áthidalása. A múltból nekünk, magyaroknak, magyarországiaknak van értelmezhető tapasztalatunk. Ismét elmentem Ópusztaszerre. Megnéztem a Feszty-körképet. Javasolom a gondolkodáshoz másoknak is. Hiszen történhetett úgy is, az eufemisztikusan honfoglalásnak és kalandozásoknak nevezett nagyborzalom. Aztán jöttek sokan mások. A történészek szerint a „mi lett volna, ha” nem lehet kérdés. A jövőkutatók számára a történelemből viszont a legfontosabb, mert a jelenre történő rákérdezés merészségét segíti. (Mi lett volna, ha a gőzgéppel együtt találják fel a robbanómotorokat? Akkor nem lennének vaspályák, csak utak és kamion kígyók?)

A tömegek lázadását, a Nyugat alkonyát, a civilizációk összezsugorítását elemző munkákkal merni kell újra szembe nézni. Megemlítem, hogy az EU-ba való belépés kapcsán, tehát több mint egy évtizeddel ezelőtt, nagy példányszámban megjelent és a parlamenti képviselőknek hivatalosan is javasolt kötetben azt is írtam, hogy: „... végül is bealkudtuk magunkat oda, ahova tartozunk. És ahogyan a korábbi nyugati és északi periféria (Írország, Spanyolország, Portugália, Svédország, Finnország) piacbővítő hatása meglendítette a centrum fejlődését, úgy Közép-Európa integrálódása is piacbővítő, innovatív hatású és a kelet felőli népvándorlás tompító erejű lehet” (Koncz 2004).

Ami most történik: jelzés. Megindulhat a népvándorlás, Afrika felől is, mert ott is nagyok a borzalmak. Nem a riogatás, hanem a lehetőség méretének bemérése és a nemzetközi egyeztetési, logisztikai, technikai-gazdasági megoldások kidolgozása a feladat. Azzal is szembe kell nézni, hogy migrációs szívó hatású az ország. Bizonyára a műholdakról is látszik, hogy a magyarországi lakásállomány jelentős része üres, ha a nyaralókat is bekalkuláljuk. A földeknek ugyancsak jelentős része parlag, műveletlen, nem hasznosított. Az élelmiszertermelés elszakadt a munkaigényes, ám feladatot és élményt adó kézi kultúrától. Továbbá: a magyar népesség előregszik és fogy.

Ezért (is) fontos a Kondratyev-ciklusok, valamint a migrációk, népvándorlások, meg szállások elemzése. Mernünk kell követni Ady Endrét, utalok

a *Jóslások Magyarországról* kötetben összegyűjtött tanulmányokra. És persze kövessük Thomas Mann (1947) is...!

Digitalizálódás. Mindez újabb és újabb megrendelést ad a digitális világot mozgatóknak. Feladatunk és felelősségünk az, hogy ne akarjunk mindent digitalizálni, egyelőre elég a katalógusok, a leltárak, listák felvétele. Ezek alapján, akinek nagyon kell, megtalálhatja a közgyűjteményekben. Kétségtelen azonban, hogy rohamosan bővül az írott és fotózott anyag digitális közzététele. Itt a feladat az elérhetőség, megtalálás, válogatás, szelektálás kultúrájának kialakítása. Mindezek oktatása, tanítása mellett kiemelkedően fontos feladat az, hogy például szakdolgozatok, disszertációk készítésének orientálásával segítsük a tematizálásokat, csoportosításokat, elérhetőseket.

Lomizás. Korosztályom tagjai sorban összehúzódnak, költözködnek, lomiznak, vagy feladják... Tucatnyi könyvtárat veszek át. Havonta legalább egyszer olyan könyvet olvasok, amelyet feltehetőleg csak én az egész magyar nyelvterületen. Egy immár elhalt barátom azzal tartotta hagyományos kultúráját, hogy gót betűs könyveket olvasott. Ám kétségtelenül eltűnnek könyvek és videók, fotók, filmek, képeslapok, diák, magnószalagok, magnókazetták, hanglemezek, CD-k, DVD-k, gépiratok, stencilek. Továbbá a mindezeket megjelenítő technikai eszközök: orsós magnók, kazettás magnók, csöves rádiók, képcsöves tévék, lemezjátszók, rádiók, telefonok, analóg telefonok, asztali számítógépek, nagy monitorok, fényképezőgépek. „Búcsúzik a lovacska...” – írta meghatóan, szépen Nagy László, a traktorok beáramlásakor.

Mindez egyrészt nem jelenti a háztartási terек kitágulását, mert óriási konyhai és csecsemő-, gyermekellátási technika jelenik meg. Ugyanakkor a lomizás nagy kihívást jelent az állami és egyházi közgyűjteményi intézmények számára, hiszen sokan akarják elhelyezni irataikat, könyveiket, fenntebb jelzett gyűjteményeiket az utókor számára, kulturális lelkiismeretükre figyelve.

Szemét. Mindenütt. Szemetelő magatartás. E témakörrel külön elemzésem készül, cselekvési javaslatokkal. Összekapcsolva a települési rendetlenségek áttekintésével és ugyancsak társadalmi program vázolásával.

Túlkínálat. Folytatódik a kulturális produktumok és produkciók kínálatának bővülése. Ezzel együtt az intézményi túlkínálat rövid időn belül elvezet az átalakulások, összeolvadások, bezárások hullámához. A feladat tehát a helyzetek és lehetőségek elszánt bemérése.

Cigányok. A magyarokhoz, más hazai nemzetiiségekhez és etnikumokhoz viszonyítva népesedési tendenciáik egészen mások, ezért kényszerítő erővel veti fel az átfogó kulturális elemzések szükségességét. Megismerjük és elfogadjuk sajátos kultúrájukat, és annak megfelelően segítsük az új oktatási, képzési, foglalkoztatási viszonyok kialakulását. Ezekről is külön elemzést készítünk.

Lidércek. Ezekről, a megelőzési lehetőségekről és a magatartási felkészülésről is külön elemzést fogok írni. Pl. A miszticizmus terjedése. Tömeges elbutulás. Áram-kimaradás, elektro-sokk. Atombaleset. Földön kívüliek stb.

A fentiek vázlatos jelzésével azt akartam hangsúlyozni, hogy az itt nem érintett, szűkebb kulturális termelési és fogyasztási prognózisokat (könyvkiadás, könyvterjesztés, olvasás, kiállítások, stb.) meghaladóan, a kultúra tágabb fogalmi rendszerében gondolkodva szükséges vizsgálni a lehetőségeket és meghatározni a cselekvési alternatívákat. Ismételten hangsúlyozom, hogy ezekhez most beszélgetésekre, kötetlen kidumálásokra, az esetleg meglepő bizarr megközelítések, felvetések elemzésére van szükség.

A közeljövőben „csak” a migráció, a népvándorlás és a digitalizáció együttes vagy külön-külön hatására mindenképpen kultúraváltás tanúi leszünk. A felkészüléshez és elviseléshez bizony önmagunkat és egymást is „taní-/tani” kell. Azért utalok József Attila versére, mert az én elhatározásom is: „taní-/tani” (s mert nekem is volt kizsuppoló Horger Antalom).

1997. szeptember 11-én mutattuk be Budapesten, a Magyar Kultúra Alapítvány Corvin termében, az ifj. Fasang Árpád által szerkesztett, értelmiségi lehetőségeket és feladatokat tárgyaló könyvet. Akkor is hangsúlyoztam, hogy értelmiségi az, aki a társadalmi lét összefüggéseiben hajlandó és képes gondolkodni. Az értelmiségi felelősséget érez a nagyobb közösség megmaradásáért, akarata cselekvő erkölcsben nyilvánul meg. A hivatkozott könyvigencsak széles köröket mozgatott meg, amely hozzászólásokat a szerkesztők két újabb, ma is tanulsá-

gos és elemzendő kötetben adtak közzé. (Ezek második kötetében jelent meg a hivatkozott írásom is).

Annak bemérése, hogy a vázolt történelmi szakaszok és tendenciák után mi történhet, mi ma az értelmiség lehetősége és feladata, számos elemzéssel és beszélgetéssel deríthető fel. Másokat is biztatok arra, hogy velem együtt készítsék el és foglalják össze a tágabb és a szűkebb kulturális szférával kapcsolatos régebbi és újabb tematikus előrejelzéseiket, a témakörhöz kapcsolódó javaslatukat.

A 4. rész 7. pontjában idéztem óvó bölcsességeket. Ám én még mindig inkább a kutya vagyok. Az ajtó nyílásánál hosszabb bottal a szájában, addig forgatja a fejét, míg végül átmegy. Ez Robert Musil igencsak emlékezetes megfogalmazásában:

„Nem csak valóság érzék: lehetőség érzék is van a világon. Ha nyitott ajtókon szerencsésen akarunk bejutni, ügyelnünk kell arra a tényre, hogy keretük szilárd: ez az alapelv, amelyet az öreg professzor egész életében követett, egyszerűen valóságérzékünk következménye. Ha azonban létezik valóságérzék, és létjogosultságban ki kételkedne, kell lennie olyasvalaminek is, amit lehetőség érzéknek nevezünk. Akiben ez él, nem mondja például: Itt ez vagy az történt, történik majd, kell történnie; hanem rájön: Itt valami történhetne...” (Musil 1977:18).

Felhasznált szakirodalom

- Ady Endre 1936 *Jóslások Magyarországról. Tanulmányok és jegyzetek a magyar sorskérdésekről.* Szerkesztette és bevezetéssel ellátta: Féja Géza. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest.
- Ágh Attila szerk. 2004 *Magyar hozomány. Magyarország az EU-csatlakozás küszöbén.* BM Kiadó, Budapest.
- Ancsel Éva 1983 A megrendült öntudat mítoszai. In *Három tanulmány.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Beke Albert 2003 *Az emigráns Márai Sándor a magyarságról és önmagáról.* Szenci Molnár Társaság, Budapest.
- Bolvári-Takács Gábor 2011 Színek és évek. Egy közművelődés folyóirat tizenöt éve. *Szín – Közösségi Művelődés*, 16. évf. 1. szám. www.nmi.hu/SZÍN
- Buchholz, Todd G. 1998 *Új ötletek halott közgazdászoktól. Bevezetés a modern közgazdasági gondolkodásba.* Fordította Osztoivits Ádám. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Buchholz, Todd G. 2000 *A gazdaságon innen és túl. Közgazdasági gyorstalpaló.* Fordította Hege-dűs Judit. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Farkas Szilárd 2015 *Soren Aabye Kierkegaard magyar nyelvű recepciója az 1930-as években.* Pannon Írók Társasága, Zalaegerszeg.
- Fasang Árpád ifj. szerk. 1997 *Az (magyar) értelmiség hivatása.* Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest.
- Fasang Árpád ifj. – Fodor András szerk. 1998 *Hivatás és hitvallás.* Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, I. és II. kötet. Budapest.
- Fukuyama, Francis 2000 *A Nagy Szétbomlás. Az emberi természet és a társadalmi rend újjászervezése.* Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Gracián, Baltasar 1984 *Az életbölcsesség kézikönyve. Oráculo manual.* Fordította Gáspár Endre. Helikon Kiadó, Budapest.
- Horváth Győző 2003 *Válságmenedzselés a gyakorlatban.* Glória Press Kiadó, Budapest.
- Huizinga, Johan 1996 *A holnap árnyékában. Korunk kulturális bajainak diagnózisa.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938. (Újabb kiadása: Windsor Kiadó, Budapest).
- Hudra Árpád – Kiss Endre – Trencsényi László szerk. 2016 *Abszolút pedagógusok.* Magyar Pedagógiai Társaság Kiss Árpád Műhely, Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest.
- Huntington, Samuel P. 2001 *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása.* Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Jánossy Ferenc 1975 *A gazdasági fejlődés trendvonaláról.* Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Jánossy Dániel 2008 A költségvetési fegyelem biztosítása itthon és külföldön. *Pénzügyi Szemle*, 53. évf. 2:225-234.
- Jánossy Dániel 2010 *A kulturális szolgáltatások közfinanszírozása.* Állami Számvevőszék Kutató Intézete, Budapest.
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 2007 *Túlélési stratégiák. Társadalmi adaptációs módok.* Kossuth Kiadó, Budapest.
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 2013 *Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón – és utána.* Typotex Kiadó, Budapest.
- Kappéter István 2003 *Az emberiség képes jóra változtatni a világot.* Püski, Budapest.

- Koncz Gábor 1997 Mi az őrök feladata? In *Kultúránk – Válaszúton*. Szerk. Békés Gellért és Deme Tamás. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 137-142.
- Koncz Gábor 2004a „...mélységes mély a nemrég...” Vázlat a kultúra fogalmáról. *Szín – Közösségi Művelődés*, 9. évf. 3. szám, www.nmi.hu/SZÍN
- Koncz Gábor 2004/b Magyar kulturális hozomány. Mit kínál Magyarország az Európai Uniónak? In *Magyar hozomány. Magyarország az EU csatlakozás küszöbén*. Szerkesztette Ágh Attila. BM Kiadó, Budapest, 195-210.
- Koncz Gábor 2006 Mecenatúra, közvetett, láthatatlan és rejtett finanszírozás a kultúrában. *Szín – Közösségi Művelődés. A Magyar Művelődési Intézet folyóirata*. 11/6:16-19. www.nmi.hu/szin
- Koncz Gábor 2007a „Elégge haragudni...”. Értelmiségi felelősség és feladatok. *Katedra, a szlovákiai magyar pedagógusok és szülők lapja*, (XIV), 10:10-11.
- Koncz Gábor 2007/b Merre van előre? Kulturális nemzetstratégia. *Szín – Közösségi Művelődés*, 12/2-3:67-75.
- Koncz Gábor 2010 *A közművelődés gazdasági kutatásának kezdetei Magyarországon, 1974 és 1989 között*. (PhD-értekezés, Debrecen, 2004). Napkút Kiadó, Budapest.
- Koncz Gábor 2011 Miért támogassa az állam a kultúrát? *Szín – Közösségi művelődés. A Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus folyóirata*. 16/2. szám. www.nmi.hu/szin
- Koncz Gábor 2012 Változás-menedzsment a kulturális intézményekben. *Zempléni Múzsza. Társadalomtudományi és kulturális folyóirat*. XII. évf., 2:26-29. www.zemplenimuzsa.hu
- Koncz Gábor 2013 Válaszok a kérdésekre... „Jót s jól...”. In *A magyar művelődés határai a XXI. században*. Magyar Művelődési Társaság, Budapest, 21-22, 47.
- Koncz Gábor 2015 Javaslatok kidumáláshoz – vállalásokkal. (Hozzászólás Vadász János: „Volt egyszer egy kulturális alaptörvény” című írásához). *Új egyenlítő. A párbeszéd Lapja*, III/8-9.
- Koncz Gábor 2016 A magatartás: Koncz Sándor az abszolút pedagógus. In Hudra et al szerk., i.m. 133-143.
- Koncz Gábor 2017 Értelmiségi lét és társadalmi felelősség. Vallomások, vélemények, vállalások – a kultúráról. *Zempléni Múzsza*, XVII. évf., 2. szám, Nyár.
- Koncz Gábor 1938 *Kierkegaard és a világháború utáni teológia*. Debrecen.
- Kotler, Philip 1991 *Marketingmanagement*. Elemzés, tervezés, végrehajtás és ellenőrzés. Fordította Oláh Csilla et al. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Mann, Thomas 1947 *Európa, vigyázz!* Anonymus Irodalmi és Művészeti Kiadó Rt., Budapest.
- Márai Sándor 2000 *Kassai őrvjárat*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Musil, Robert 1977 *A tulajdonságok nélküli ember* – I. kötet. Fordította Tandori Dezső. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Ortega y Gasset, José 1995 *A tömegek lázadása*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938. (Újabb kiadása: Pont Könyvkereskedés, Budapest).
- Pilinszky János 1984 *A mélypont ünnepélya. I. kötet*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Sass László 2004 Előszó. In Göncz József – Bognár Béla *Szép Erdélyünk történelmi képeslapokon 1905–1940*. Edutech Kiadó, Sopron.
- Schmidt Ádám 1976 Racionalitás és irracionális a jövőkutatásban. In Gábor Éva szerk. *A kívánt jövőtől a lehetséges jövőig (Tanulmányok a jövőkutatás témaköréből)*. Gondolat, Budapest, 73-88.
- Spengler, Oswald 1994 *A Nyugat alkonya. A világtörténelem morfológiájának körvonalai. I–II. kötet*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Szatmári Emília 2015 „Közegyházi életünk sodrában”. *Dr. Koncz Sándor életműve a 20. század történelmi és egyháztörténelmi viszonyainak tükrében*. Doktori értekezés az egyháztörténet tárgykörében. Debreceni Református Hittudományi Egyetem Doktori iskolája, Sárospatak – Debrecen, gépirat, 290 old. www.doktori.hu (Megjelenés alatt 2017-ben, kötetben is).
- Tóth Attiláné – S. Gubik Andrea szerk. 2016 *Magyarország 2025-ben és kitekintés 2050-re. Tanulmánykötet. Nováky Erzsébet jövőkutató kollégáinak és barátainak írásai*. Arisztotelesz Kiadó, Budapest.
- Vitányi Iván 1985 Egyharmadország. Előszó és vallomás. In *Egyharmadország. Tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Wind, Jerry Yoran – Main, Jeremy 2000 *Változás-tervezés. Vállalatok felkészítése a 21. századra*. Geomédia Szakkönyvek, Budapest.

www.szinigazdasag.hu

MILYEN JÖVŐ VÁR A ROMÁKRA SZLOVÁKIÁBAN?

Integráció vagy asszimiláció

Absztrakt

Szlovákia azon államok közé tartozik, ahol a lakosság számához képest magas a romák létszáma, az 5,3 millió lakosból 480-520 ezer fő a roma származású ember. Szlovákiában csak 1999 óta van módjuk a cigányoknak magukat roma nemzetiségűnek vallani. Az 1991, 2001, 2011-es népszámlálásokkor a romák már dönthettek a hovatartozásukról, jelölhették magukat roma nemzetiségűnek, de ezzel a joggal kevesen éltek. A roma etnikumnak csak a 25%-a vallotta magát romának, a többségük szlováknak vagy magyarnak, így ezek a demográfiai adatok nem a valóságot tükrözik. Ettől lényegesebb pontosabb képet mutatnak az ún. *Atlas*-ok. Ezeknek az alkotói együtt dolgoztak a helyi szociális munkásokkal, akik jól ismerték az adott településen a helyi roma közösségeket. A Szlovákiában élő romáknak körülbelül a fele volt képes valamilyen szinten a társadalmi változásra és alkalmazkodásra a többségi társadalomhoz. A másik része a roma kisebbségnek izoláltan a város egyes részein vagy a szélén, vagy a városok mellett él. Ezeket a közösségeket a szociális és etnikai izoláció jellemzi, amely egyes esetekben eltérő lehet. A különböző mutatók szerint felosztották őket szegregáltra, szeparáltra, integrált-koncentráltra és integrált szóródottra. A 2003-as évtől kezdve az állam különböző szociális reformokat vezetett be. Az önkormányzatok is csatlakoztak az állam által indított reformokhoz. Különböző speciális projekteket készítenek a saját roma közösségeik számára, hogy a felzárkózásukat segítsék.

Abstract

Slovakia belongs those states with a high number of Romani in terms of population, from the population of about 5,3 million 480 to 520 thousand people have Romani origin. In Slovakia only since 1999 has the Gypsies been able to call themselves to be Roma. In the 1991, 2001 and 2011 censuses, the Romani could decide on their affiliation, they could be considered Roma citizens, but with this right only few people lived. Only 25% of the Roma ethnic group called themselves Roma,

the majority referred themselves to be Slovakian or Hungarian, so these demographic data do not reflect reality. The so-called 'Atlas'-es show a more significantly accurate picture. The creators of these worked together with the local social workers who knew the local Roma communities well in the given settlements. Approximately half of the Romani living in Slovakia were able to alter socially to some extent and adapt to the society's majority. The rest of the Roma minority live isolatedly in some parts of the city or on the edge of the city, or nearby the towns. These communities are characterized by social and ethnic isolation, which may in some specific cases be different. According to different indicators, they are divided into segregated, separated, integrated-focused and integrated scattered. Since the year 2003, the state has introduced various social reforms. Local governments have also joined the state-initiated reforms. They create various special projects for their own Roma communities in order to help their advancement.

„A kisebbségek a modern világ legrobbanékonyabb és legdinamikusabb társadalmi jelenségei”
(José Bengoa)

A *demokratikus-jogállami* politikai berendezésben a nemzetiségekhez tartozók, a kisebbségi egyének és közösségek jogokkal és kötelességekkel való felruházása, az őket érintő életviszonyok szabályozása, valamint a többség és kisebbség viszonyának rendezése különböző jogi formákba tömörülnek, amelyek együttesen egy adott ország nemzetiségi joganyagát képezik. Minden kisebbségre egyaránt alkalmazható jogi szabályozást érvényesíteni szinte lehetetlen a különböző etnikumok eltérő volta miatt, ezért a kisebbségi jogszabályozás a diszpozitív jogi szabályozást alkalmazza. Így amikor az emberi jogok védelméről van szó, a nemzeti kisebbségek védelme helyett az etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbségek megjelölést alkalmazzák.¹ Szlovákiában az 1990-es évek második felében a romák helyzete súlyos politikai kérdéssé vált. Ennek egyik

¹ Majtényi – Vizi 2005:11.

előzménye a romák exodus volt, amelynek bel- és külpolitikai következményei lettek. Szlovákia ebben az időben a többi közép/kelet-európai állammal együtt az európai integrálódásra törekedett és így a romák kivándorlási hulláma, mely magával hozta a szlovák állampolgárokkal szembeni vízumkényszer bevezetését az egyes nyugat-európai országokba, súlyosan érintette Szlovákia külpolitikáját és belpolitikáját.² A többségi társadalomban a tömeges emigráció és az ennek következményeképpen bevezetett vízumkényszer negatív emóciókat váltott ki és romaellenes érzelmeket indított útjára. Ezért a kormányzatnak a kialakult helyzetben gyorsan kellett reagálnia.

Szlovákia azon államok közé tartozik, ahol az összlakosság arányához képest magas a romák létszáma. Az 5,3 millió lakossal rendelkező államban 480-520 ezer fő körüli a roma lakosság száma.³ A konkrét demográfiai adatok nem nyújtanak pontos képet a roma lakosság számáról, mivel azok jelentős többsége inkább szlovák vagy magyar nemzetiségűnek vallotta magát.⁴ A túlnyomó többség szlovák anyanyelvű és semmilyen roma dialektust nem beszél, körülbelül 150.000–180.000 azok száma, akik különböző roma nyelvet beszélnek és körülbelül 80.000 a magyar ajkú roma.⁵ Nyugat-Szlovákiában, Pozsonyban, valamint Közép-Szlovákiában szlováknak vagy magyarnak vallották magukat a romák. Kelet-Szlovákiában viszont nagy számban ruszinak vagy ukránnak.⁶ A Szlovák Statisztikai Hivatal⁷ szerint az 1991-es népszámlálási adatok alapján 80.627 fő vallotta magát roma nemzetiségűnek,⁸ a 2001-es népszámláláskor pedig 89.920 fő. 2001-ben 89.920 főből csak 59.174 vallotta a roma nyelvet anyanyelvének. Ez azt jelenti, hogy azok között is vannak roma anyanyelvűek, akik nem vallják magukat roma nemzetiségűeknek.⁹ A 2011-es népszámlálási adatok

2 Šuvada 2015:31-38.

3 A roma szervezetek becslése szerint. A jelenlegi romaügyi kormánybiztos (Ravasz Ábel) szerint, körülbelül 400 ezerre tehető a romák száma.

4 A népszámlálási nyomtatvány megkülönbözteti az anyanyelvet és a nemzetiséget, ami sok esetben eltérő az adatok szerint.

5 Štatistický úrad Slovenskej republiky (ŠÚ SR).

6 Ladányi 2005:199.

7 Štatistický úrad Slovenskej republiky (ŠÚ SR).

8 Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 1991. Bratislava: ŠÚ SR, 1991.

9 Majtényi – Vizi 2005:183.

szerint 105.738 lakos vallotta magát roma nemzetiségűnek, ami a lakosság 2%-át teszi ki. Az összeírás szerint a roma a harmadik legnépesebb populáció Szlovákiában a szlovák és a magyar után, több mint az itt élő cseh nemzetiség. Roma anyanyelvűnek 122.518 lakos vallotta magát, ami az összlakosság 2,3%-át teszi ki.¹⁰ Ezek a számok nem tükrözik a valóságot. Ebből következik a kérdés, hogy kit tekinthetünk romának?¹¹

1971-ben a romák politikai képviselői egységsíteni szerették volna elnevezésüket Európában, s megalapították a Romák Világszövetségét (World Roma Union), mely szervezet nevét 1977-ben módosították International Roma Union-ra.¹² Sok esetben e szervezet képviselői elhatárolódtak a cigány elnevezéstől, melynek több nyelven is pejoratív értelme van. A szlovák nyelvben még hangsúlyosabban érződik ez a negativizmus, mint a magyar nyelvben a cigány szó nál.¹³ A magyar terminológia szerint például Kemény István azt tekintette cigánynak, akit a környezete cigánynak tartott. Ladányi–Szelényi szerzőpáros szerint viszont cigány az, aki magát is annak tartja, vagyis a hangsúlyt az önbevallásra helyezte.¹⁴

A romák olyan népesség, melynek saját anyanyelvi kultúrája nincsen, történelmének és lelki kultúráját is szájhagyomány útján örökíti át és életmódja teljesen eltérő jegyeket tükröz az európai átlagtól. Többé-kevésbé közös kulturális elemekkel rendelkező, többségében alacsony társadalmi státusszal bíró csoportként határozták meg őket, amelyet közös társadalmi el nem fogadottság és a többségi társadalom perifériáján tengődve, halmozottan hátrányos helyzet, alacsony iskolázottsági szint és munkanélküliség jellemez.¹⁵ Szlovákiában 1989 előtt a cigányoknak nem volt módjuk magukat roma nemzetiségűeknek vallani. A népszámlálási nyomtatványokon nem volt feltüntetve a roma, mint nemzetiség, de

10 Matlovičová – Matlovič – Mušinka – Židová 2012:77-104.

11 Mindvégig szinonimaként kezelem a cigány és a roma szavakat.

12 Šuvada, i.m. 9.

13 Ha valaki hazudik, nem mond igazat, azt a kifejezést használják rá, hogy „cigányol” (cigáni). „Olyan vagy, mint egy cigány” kifejezésnek még a mai napig negatív jelentése van; lopsz, csalsz, hazudsz.

14 Bindorffer 2013:341.

15 Bindorffer i.m. 342.

a népszámlálási biztos a nyomtatványra egy külön jellel feltüntette, hogy cigányszármazású polgárról van szó.¹⁶ A népszámlálási biztos maga döntött arról, hogy az állampolgár tagja a roma etnikumnak vagy nem, s ezt a saját megítélése szerint cselekedte. Az állam ez adatok alapján állapította meg a roma állampolgárok számát. A legfontosabb tény az volt: annak eldöntésében, hogy ki roma és ki nem, egy másik személy határozott, aki többségében a frekventált társadalmi réteg tagja volt. Érdekessége a dolognak, hogy ezekben a szocialista időkben, a Szovjetunióban és néhány más a szocialista blokkhoz tartozó államban is a népszámlálási nyomtatványokon fel volt tüntetve a roma nemzetiség, s így a lakosok saját maguk dönthették el, hogy minek vallják magukat.¹⁷ A rendszerváltás után az egyes nemzeti jogrendszerek maguk dönthettek arról, hogy megadják az identitás-választás szabadságát és biztosítják a kisebbségi különjogokat. Így elméletben a romák számára is adott volt a lehetőség a kisebbségi különjogok választása és az asszimiláció között. Az egyéneket nyilván befolyásolta, hogy az adott állam melyik megoldást preferálta. Európában a nemzetközi dokumentumok alkotói a kisebbségi külön jogok mellett álltak ki, ezzel erősítve a roma nemzet koncepcióját. Az Európa Unió az államoknak azt javasolta, hogy a romákra alkalmazza a kisebbségvédelem három normatív jellegű nemzetközi dokumentumát: a Polgári Politikai Jogok Nemzetközi Egyességokmányát, a Keretegyzményt a Nemzeti Kisebbségek Védelméről, a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartáját.¹⁸ Az Európai Bizottság a roma kérdéssel kapcsolatos jelentésekben a kisebbségi jogokról szóló külön fejezetben foglalkozik és nem a polgári vagy politikai jogok keretében vagy gazdasági, szociális, kulturális jogok keretében.¹⁹ A jelenlegi időkben a személyi

adatvédelem törvénye értelmében az érvényes jogszabály nem engedi meg, hogy a roma lakosságról az ő beleegyezésük nélkül statisztikát vezessenek. Szlovákiában napjainkban senkinek nem lehet a tudta nélkül egy bizonyos etnikai identitást tulajdonítani. Tehát a statisztikai hivatal csak azokat a romákat rögzíti romákként, akik magukat is a népszámláláskor roma nemzetiségűnek vallották.²⁰ Néhány szakember szerint ez a hozzáállás nem helyes, mert így a roma nemzetiségűek számáról valótlan adatok születnek és a problémáik megoldásánál ez hátrányt okoz.²¹ Jelenleg az Európai Unió törvényei szerint az etnikai adatok gyűjtése megengedett, amíg azok célja legitim, világos és biztosítva van az egyének adatainak védelme, de személyeket nem lehet etnikumokhoz kötni. Éppen ezért Szlovákiában a nemzetiségi hovatartozás meghatározása mindenkinek szabad és egyéni joga, mindenféle megkötés nélkül. Az 1991-es,²² 2001-es²³ és 2011-es²⁴ népszámlálásokról a romák maguk dönthettek a hovatartozásukról, jelölhették magukat roma nemzetiségűnek, de ezzel a joggal kevesen éltek. A roma etnikumnak csak a 25%-a vallotta magát romának, a többségük szlováknak vagy magyarnak. Ennek több oka van, többek közt az alacsony identitásérzet, az érdektelenség, a másik oldalon viszont a diszkriminációtól való félelem.²⁵ A legerősebb tényező azonban a múltbéli rezsimben gyökeredzik. Az előző rendszerben roma, mint nemzetiség és etnikum nem létezett, erőszakosan asszimilálták őket és ennek az asszimilációnak az egyik része volt, hogy arra nevelték az embereket, tagadják roma származásukat.²⁶ Ennek hatása mindmáig tart. Éppen ezért, hogy valamennyire valóságosabb képet kaphassanak a romák létszámáról Szlovákiában, kidolgozták az ún. *Atlas*-t,²⁷ amely feltérképezi a

16 Šuvada 2015:9-16. Továbbá Simon Zoltán 2003 *Romák a politikai világban*. In Majtényi Balázs *Merre visz az út? A romák politikai és emberi jogai a változó világban*. Lucidus, Budapest, 107-112.

17 Šuvada, 2015:10.

18 Majtényi – Vizi 2005:9-15.

19 A helyzet érdekessége, hogy több nyugat-európai állam (köztük Franciaország és Görögország) a kisebbségek létezését is tagadja, így amikor a nemzetközi szervezetek a roma kérdéssel foglalkoznak, mindig Kelet–Közép-Európára gondolnak. A Nemzetek Szövetségénél is a kisebbségvédelmi rendelkezések kizárólag Kelet–Közép-Európára korlátozódnak, ugyanúgy jelenleg a Nemzeti Kisebbségek Főbiztosa is kizárólag ezzel a térséggel foglalkozik. Majtényi – Vizi 2005:9-11.

20 Šuvada, 2015:11-12.

21 Ezen a véleményen van Lajčáková és Hojsík is

22 Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 1991. ŠÚ SR, Bratislava.

23 Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 1991. ŠÚ SR, Bratislava, 2001.

24 Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 1991. ŠÚ SR, Bratislava, 2011.

25 Személyes tapasztalat, hogy sok esetben az attól való félelem miatt nem vallották be roma származásukat, mert attól tartottak, hogy kevesebb segílyt kapnak, vagy nem fizetik ki időben.

26 Šuvada 2015:15.

27 Atlas rómskych komunít na Slovensku, 2005, 2013.

roma közösségeket az ország területén.²⁸ Ezek az *Atlas*-ok a legréalibb képet mutatják a városokban és a községekben élő romák számáról, mivel ezek készítésénél az alkotók együtt dolgoztak a helyi szociális munkásokkal, akik jól ismerték az adott településeken a helyi roma közösségeket. Egyes statisztikai mérők összeírásánál felhasználták a lokális terepkutatást végző munkások statisztikai adatait is, amelyek nem hivatalosak és a Roma Press Agency (RPA)²⁹ mutatóit, amelyek becslésen alapszanak. A roma közösségek szociális feltérképezésénél a 2004-ben konkretizált definíciót alkalmazták, amelynél meghatározták, hogy roma közösségnek számít az embereknek az a csoportja, amelyet a többség szubjektíven romának definiál az antropológiai jegyek, kulturális jellegzetességek, életmód, életstílus, az életterük szerint – ez a szubjektív megítélés negatív és pozitív értelemben is érvényes. Ugyanúgy romának minősül, aki saját magát romának vallja és a szélesebb környezete is romának tartja. E definíciók szerint állították össze az *Atlas*-t. Az ország területén a romák három fő csoportja él: romungrók, oláh cigányok és kis létszámban szintók.³⁰

Szlovákia területén a legrégebben letelepedett romák, a romungrók vannak többségben, ők alkotják a szlovákiai romák 90%-át. Az oláh cigányok, akik a 19. században a Balkánon keresztül érkeztek a mai Szlovákia területére, alkotnak 8-9%-ot, és a maradékot az elenyésző számban létező szintók teszik ki. A romungrók létszáma nyugatról keletre és északról délre növekszik az országban, a legnagyobb létszámban Kelet-Szlovákiában élnek. Oláh cigányok Kelet-Szlovákiában csak elvétve léteznek, a nagyobb közösségek Rimaszombatban (Rimavska Sobota) és környékén, Feleden (Jesenske), Füleken (Filakovo), Losoncon (Lučenec), Nagyszombatban (Trnava), Nyitrán (Nitra), Szencen (Senec), Párkányban (Štúrovo), Pozsonyban (Bratislava), Léván (Levica) és Zselízen (Želiezovce) élnek. A szintók főleg a német nyelvterületen Mecenzéfen (Medzev), Iglón (Spišská Nová Ves) és Késmárkon (Kežmarok) léteznek.³¹ A roma közösségek régóta állandó részét képezik a szlovák városoknak, de az

egy városokban az integrációjuk foka és minősége változó. Szlovákiában körülbelül a romák fele volt képes valamilyen szinten a társadalmi változásra és alkalmazkodni a többségi társadalomhoz. Ezek a romák integráltan élnek a városokban a többségi lakosság között. A másik része a roma kisebbségnek viszont izoláltan a város egyes részein, vagy a szélén, vagy a városok mellett él. E közösségeket a szociális és etnikai izoláció jellemzi, amely egyes esetekben eltérő lehet. Ezek a roma közösségek ún. városi gettókat alakítottak ki, amelyek a város egészéhez véve kevésbé integráltak. E gettóban élő romák között jellemzően magas a munkanélküliség, a kulturális elzártság, a város hivatalos életéből való kizártság, az elmélyülő társadalmi izoláció, amely összefügg a többségi társadalom részéről való elutasítással. Ezeket a közösségeket a különböző mutatók szerint felosztották szegregáltra, szeparáltra, integrált-koncentráltra és integrált szóródottra.³²

Ez elnevezés szerint a *szegregált* romatelepülések önálló települési formákat alkotnak, amelyek egy bizonyos távolságra helyezkednek el a várostól. A *szeparált* elnevezésű települések a város szélén helyezkednek el, s a várostól természetes vagy művileg kialakított kerítéssel vannak elválasztva. Az *integrált* romatelepülések azok, amelyek közvetlenül a városban fekszenek, s feloszthatók *integrált-koncentráltra*, ahol a roma lakosság koncentráltan él egy térségben; és *integrált szétszórtra*, ahol a roma közösség szétszórva él a többségi közösségben. Jelenleg ez a négy fajta roma település-típus létezik az országban a szlovák szakterminológia szerint.³³ A kutatók a konkrét mutatókat is meghatározták az egyes csoportokra, így például szegregáltak azt a települést nyilvánították, amely a városon túl vagy annak a szélén volt, nem volt vízvezetéke és az illegális lakhelyek száma magasabb volt a 20%-nál. A szociológusok és több romakutató szerint is az adott település szegregáltságát vagy integráltságát nem térben kéne meghatározni, hanem a többség által a társadalomból való kirekesztettségük foka nagyságával. Ezt a jelenlegi terminológiát sokan negatívnak tartják és igyekeznek finomabb elnevezési módokat találni.

Jelenleg problémát okoz Szlovákiában a romák belső migrációja, ahol a helyi polgármesterek ezeket nem is hajlandók számon tartani. A migrációk néha csak szezonálisak, megélhetéshez köthetőek. Ezek az emberek nem jelentkeznek ideiglenes lakhelyre,

28 http://www.minv.sk/?atlas_2013 (2017.05.1)

29 <http://old.mecem.sk/rpa/?id=media&lang=english&show=12597> (2017.04. 30).

30 http://www.minv.sk/?atlas_2013 (2017.05.1).

31 http://www.minv.sk/?atlas_2013 (2017.05.1), valamint Jurová, Anna 2004 Rómovia na Slovensku. In Šutaj, Štefan *Národ a národnosti na Slovensku – Stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy*. Universum, Prešov, 247-271.

32 Šuvada 2015:13.

33 Šuvada 2015:14-15.

ennek ellenére hosszú ideig az állandó lakhelyükön kívül élnek. A hivatalos szervek gyakran szemet hunynak efelett. Körülbelül 24.800 roma lakos él az állandó lakcímén kívül.³⁴

A 2003-as és 2004-es években Szlovákiában egy erős szociális reform vette kezdetét, ahol a kormány a szegények helyzetét egységesen próbálta megváltoztatni. Ezzel összefüggésben a szociális hátrányban lévők, a munkanélküliek, a segélyből élők helyzetén próbált úgy változtatni, hogy ők motiválva legyenek a munkavállalásra. Ezzel együtt járt a munkanélküli segély csökkentése is, ha az adott felkínált munkát nem fogadták el. Ez ideig megérte munkanélkülinek lenni, mivel a munkanélküli segély az átlag munkabértől alig volt alacsonyabb. A roma lakosság legnagyobb százaléka hosszú időn keresztül így munkanélküli volt, s a szociális segélyre hagyatkozott, ez főleg a kelet-szlovákiai városokat érintette, ahol a legmagasabb volt a roma lakosság száma. Lőcsén (Levoča), Tiszacseryőn (Čierna nad Tisou) és Töketerében (Trebíšov) a roma közösségek (400 fő) fellázadtak a kormány intézkedései ellen.³⁵ A szociális törvény módosítása magával hozta a kormány bukását. A kormány nem számolt a „rejtett” romák tömegével. Feltételezésük szerint a módosítást támogatóknak nagyobb létszámban kellett volna lenniük a bírálókkal szemben. 2000–2004-ig új lakások átadására került sor, ott ahol a roma közösség tömegekben élt (több mint 1700 lakásról volt szó). Így ezeket a romákat nem kellett erővel áttelepíteni, hanem maradhattak az addigi lakhelyükön. 2007-ben a kormány az egészségügyben elindított egy programot az elmaradott roma közösségek egészségügyi támogatásával a 2007–2008-as évre (*Program podpory zdravia znevýhodnej rómskej komunity na roky 2007 a 2008*). A programon belül több egészségügyi dolgozót kiképeztek terepmunkára, hogy a szegregált közösségekben előadásokat tartsanak a mentálhigiénéről. Több városban működtek: Kassán (Košice), Eperjesen (Prešov), Poprádon (Poprad), Rimaszombatban (Rimavská Sobota), Rózsnyón (Rožňava), Iglón (Spišská Nová Ves), Bártfán (Bardejov), Besztercebányán (Banská Bystrica), Nagymihályban (Michalovce) és Ólublón (Stará Ľubovňa).³⁶

34 Matlovičová – Matlovič – Mušinka – Židová 2012:77.

35 Üzleteket fosztogattak, erre a kormány a rendőrség mellett a hadsereget is bevetette.

36 Matlovičová – Matlovič – Mušinka – Židová 2012:78-104.

A nyilvános közigazgatási reformok befejezése után a helyi önkormányzatok és a regionális körzetek önrendelkezési jogát erősítették azért, hogy a városaikban vagy a régióikban hozzanak komplex intézkedéseket a roma kérdések megoldására. Sok önkormányzat megértette, hogy ha nem orvosolják a koncentráltan élő roma közösségek szociális problémáit, azok az egész városnak problémát foghatnak okozni. Több város önkormányzata konkrét stratégiát dolgozott ki a roma kérdések megoldására. E városok önkormányzata nem hagyta, hogy a problémák elburjánozzanak, hanem a saját stratégiájukon belül konkrét intézkedéseket hoztak a roma közösségek számára. A legfontosabb probléma szinte minden településen a lakhatás. A koncentráltan élő roma közösségek, ha városi lakásokban élnek, többségük nem fizeti a közös költséget és a szolgáltatásokat. Ha tömblakásról van szó, akkor azokat is hátrányos helyzetbe hozzák, akik fizetnek. A másik általános probléma az aluliskolázottság, s a magatartás-zavar. A koncentráltan élő romaközösségekben a gyerekek hátrányos helyzetbe kerülnek az iskolakezdés előtt, mivel a környezetük lehúzza őket, negatív hatással van rájuk. Meghatározó e gyerekek számára, hogy melyik nyelvet beszélik anyanyelvüként. Például Liptószentmiklóson (Liptovský Mikuláš) a város önkormányzata kidolgozott egy dokumentumot: *Komplex stratégia a roma közösség problémáinak megoldására Liptószentmiklóson* (Komplexná stratégia riešenia problémov rómskej komunity v Liptovskom Mikuláši). A stratégia keletkezésének legfontosabb oka a lakhatás megoldása. A szociális lakásokban a közös költséget a lakók nem fizették, a roma lakosságnak egyharmada viszont itt él. Ez körülbelül 1400–1500 családot jelent.³⁷ Varannóban (Vranov nad Topľou) például kollégiummal ellátott alapiskola működik a roma gyerekek számára. Ezzel is biztosítják, hogy a gyerekeket kiemeljék a környezetükből, amely negatívan hat rájuk. Igyekeznek a gyerekeket óvodákban elhelyezni, főleg az iskolakezdés előtti utolsó évre. Ezt a módszert több városban is alkalmazzák. Több város elindította az alábbi projektet: önkéntes munka a város számára, ahol a romák az itt ledolgozott munkáért nem kapnak bért, hanem ennek az értékében csökkentik az adósságukat a várossal szemben, ami a költségek nem-fizetéséből adódott (pl. közös költség). Jelentős az intézmények munkája is a koncentrált roma közösségeknél. Jó példa erre Bártfán (Bardejov) a Poštárka roma negyedben Szalézi rend

37 <http://old.mecem.sk/rpa/?id=media&lang=english&show=12597> (2017. 04. 30)

által működtetett alapiskola és óvoda. Ezenkívül asztalos és lakatos műhelyt is fenntartanak az ifjúság számára. Néhány város a roma negyedekben roma házmestereket alkalmaz, akiknek feladata a közös helységeknek és a környék tisztaságának fenntartása. Egyes városokban, például Ólublón (Stará Lubovňa) a roma negyednek saját rendőrsége van, akik ismerik a helyi roma közösséget. Egyes városok koncentrált roma közösségeiben a város roma polgárőrséget szervezett. Ezáltal ők felügyelik saját magukat. Egyes városokban a hivatalokban felvettek úgynevezett koordinátorokat, akik speciálisan a roma problémákkal foglalkoznak, és közvetítők a magisztrátus és a roma közösség között. Kassán, ahol a legnagyobb létszámú roma közösség él, a legfontosabb probléma szintén a lakhatás minősége. A Luník IX. lakótelepen a városi vezetőség kategorizálni próbálja a lakásokat, hogy azok a lakók, akik fizetnek, jobb lakásokban élhessenek. A város úgynevezett szociális lakásokat épít számukra, amelyek „alacsonyabb” minőségűek, ezeket 20%-ban a város finanszírozza és 80%-ban az állam. A többségi társadalom minimálbérből élő rétegében ez problémát generál.³⁸

A szlovákiai magyar ajkú romák felzárkóztatási stratégiáját a Romológiai Intézet³⁹ Dr. Ravasz József vezetésével dolgozta ki. Ez a munkaanyag négy szlovákiai régiót vizsgál: a bodrogközit, a gömörít, a nógrádit, valamint a csallóközit a kultúra, a munkahelyteremtés és a lakhatás szempontjából. Kiemelten foglalkozik a mélyszegénységben élők problémáival. Az egyik sikeres része programnak a „Többlepcsős szociális lakhatás” projekt, melynek lényege, hogy pontozásos alapon értékeli az egyes családokat, akik lecsúsztak és a nyomornegyedbe kerültek. Szociális munkások segítségével külön-külön személyre szabottan segítenek, hogy megtalálják annak módját, hogy az egész közössé-

38 Városok: Tapolyhanusfalva (Hanusovce nad Topľou), Eperjes (Prešov), Sztropkó (Stropkov), Breznóbánya (Brezno), Korompa (Krompachy), Szepisi (Moldava nad Bodvou), Igló (Spišská Nová Ves), Szobránc (Sobrance), Rozsnyó (Rožňava), Nagymihály (Michalovce), Lőcse (Levoča), Túrócszentmárton (Martin), Varannó (Vranov nad Topľou), Nyustya (Hnúšťa), Gúta (Kolárovo), Szepesváralja (Spišské Podhradie), Girált (Giraltovce), Töketeres (Trebíšov), Podolin (Podolínec), Nagysáros (Veľký Šariš) és még más városok. Lásd <http://old.mecem.sk/rpa/?id=media&lang=english&show=12597>. (2017. 04. 30.)

39 Romológiai Kutató és Módszertani Intézet 2004-től Dunaszerdahelyen (Dunajská Streda) működik.

get megismerjék, így a különböző szociálpatológiai jelenségeket kiküszöbölhessék (pl. droghasználat, prostitúció, stb.). Ha a felzárkózási folyamat sikeresen megindul a családonál, akkor visszaköltözhetnek a város bérlakásaiba.

Megállapítható, hogy a városok saját stratégiai elképzelések szerint próbálják megoldani a saját roma közösségük ügyeit. Kérdéses, hogy ez minden esetben segítségnyújtás-e vagy kényszerű asszimiláció. A bentlakásos iskolák (kollégiummal ellátott alap- és középiskolák) jó példák erre. Megfelelő odafigyeléssel ez lehet korrekt integrációs módszer, de válhat asszimiláló módszerré is, ha csak egyszerűen azért ragadják ki a gyerekeket a környezetükből, hogy átneveljék őket. Hasonló dolog az áttelepítés is, amikor a lakhatást akarják ilyen módon megoldani. Például Kassáról, a Luník IX.-ről kitelepítettek családokat Tornaljára (Tornaľa). A város háromnemzetiségű, de kétajkú volt (magyar, szlovák). A roma közösség addig is nagyszámú volt és többségük magyar ajkú, az áttelepítettek szlovák ajkú és roma nyelven beszélő romák voltak. A magyar ajkú roma közösségen belül eddig is volt széthúzás, s ez a problémát csak fokozta, a kisebbségeken belül is további feszültséget okozott. Így jogosan feltehető az alábbi kérdés: kinek a hasznára válik a lakosságcsere és ki fog profitálni belőle? A lakosság melyik szegmense fog erre ráfizetni? Együtt élni lehet konfliktusoktól mentesen is. Jó példa erre Rozsnyó, ahol a magyar nyelvű iskolában a roma gyerekek pozitív integrációja zajlik.

Felhasznált irodalom

Atlas rómských komunit na Slovensku, 2005, 2013. <http://www.minv.sk/?atlas_2013> (2017. 05.1).

Bindorffer Györgyi 2013 *Identitás és közösségi intézmények: az informális politikai tér szerepe a roma identitás alakulásában*. In Fedinec Csilla – Illyés Zoltán – Simon Attila – Vizi Balázs *A közép-európai dicsérete és kritikája*. Kalligram, Pozsony, 340-365.

Dupcsik Csaba 2009 *A magyarországi cigányság története*. Osiris, Budapest.

Halász Iván 2003 *A romák jogi helyzete Szlovákiában és Csehországban*. In Majtényi Balázs *Merre visz az út: a romák politikai és emberi jogai a változó világban*. Lucidus, Budapest, 207-239.

- Jurová, Anna 2004 Rómovia na Slovensku. In Šutaj, Štefan *Národ a národnosti na Slovensku – Stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy*. Universum, Prešov, 247-271.
- Majtényi Balázs – Vizi Balázs 2005 *Európa kisebbsége: a roma kisebbség a nemzetközi dokumentumokban*. Gondolat, Budapest, 9-15.
- Matlovičová, Kvetoslava – Matlovič, René – Mušinka, Alexander – Židová, Anna 2012 Rómovia na Slovensku: základné charakteristiky Rómskej populácie na Slovensku s dôrazom na priestorové aspekty ich diferenciácie. (angolul In Penczes, J. – Radics, Z. eds. *Roma population on the peripheries of the Visegrad countries. Spatial trends and social challenges*. Debrecen, 77-104).
- Ladányi János 2005 *Szociális és etnikai konfliktusok: tanulmányok a piactudományok átmenet időszakából: 1987–2005*. ÚMK, Budapest, 196-222.
- Majtényi Balázs 2003 Mit ér a nemzetközi szabályozás: a roma kisebbséget érintő nemzetközi és közösségi jogi szabályozás. In Majtényi Balázs *Merre visz az út? A romák politikai és emberi jogai a változó világban*. Lucidus, Budapest, 9-52.
- Majtényi Balázs – Vizi Balázs 2005 *Európa kisebbsége: a roma kisebbség a nemzetközi dokumentumokban*. Gondolat, Budapest.
- Ščítanie obyvateľov, domov a bytov 1991. Bratislava: ŠÚ SR, 1991.
- Ščítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Bratislava: ŠÚ SR, 2001.
- Ščítanie obyvateľov, domov a bytov 2011. Bratislava: ŠÚ SR, 2011.
- Simon Zoltán 2003 Romák a politikai világban. In Majtényi Balázs *Merre visz az út: a romák politikai és emberi jogai a változó világban*. Lucidus, Budapest, 101-132.
- Šuvada, Martin 2015 *Rómovia v slovenských mestách*. Matica slovenská Politologický odbor, Bratislava.
- Tibori Timea 2007 Identitás lokális és globális szemszögből. In Tibori Timea *Zempléni átjáró: magyar-szlovák összehasonlító komplex képzési program a romák felzárkóztatásáért*. Budapest – MTA SZKI, Belvedere Meridionale, Szeged, 292-349.

id. Lucas Cranach (1472 – 1553)

ONLINE KÖRNYEZETBEN KÉSZÜLT VIZUÁLIS REPREZENTÁCIÓK

ÉS HELYÜK A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÁSBAN

Absztrakt

Tanulmányunkban az online környezetben készített vizuális reprezentációk kutatástechnikai alkalmazásának lehetőségeit vizsgáljuk. Áttekintjük a vizuális adatok és technológiák használatának és alkalmazásának hagyományát a társadalomtudományok, és mindenekelőtt a kulturális antropológia történetében, majd bemutatunk egy lehetséges szoftveres alkalmazást, amelynek segítségével a vizuális reprezentációkkal dolgozó kutatások önmagukban, vagy szöveg-alapú megközelítésekkel kiegészítve pontosabb, illetve mélyebb adatokkal szolgálhatnak egy egyén vagy csoport nézeteiről és attitűdjeiről.

Abstract

Our study focuses on the methodological applicability of visual representations created online. The article reviews the social scientific, and especially cultural anthropological usage of visual data and techniques. After this a possible software is presented that can provide, in itself of as a complementary method to text-based research techniques, the researcher with additional data on the views and attitudes of an individual or a group.

Bevezetés

Az információs technológiák gyors terjedésének köszönhetően napjainkban egyre jobban előtérbe kerülnek a kommunikáció vizuális formái. Korunk kultúrájának és mindennapi életének integráns része a vizualizáció, ami alól – természetesen – az akadémiai és a társadalomtudományi kutatás sem lehet kivétel. Előadásainkat Power Point és Prezi prezentációkkal „színesítjük”, kutatástechnikai eszközeink között egyre gyakrabban bukkannak fel a vizuális rögzítésre alkalmas gépezetek, a módszerek között megjelentek a vizuális reprezentációk különböző formái. Tanulmányunkban az online környezetben készített vizuális reprezentációk kutatástechnikai

alkalmazásának lehetőségeit vizsgáljuk a Komplex Instrukciós Program bevezetéséhez kötődő felmérésekben és felkészítő tréningekben.¹ Áttekintjük a vizuális adatok és technológiák használatának és alkalmazásának hagyományát a társadalomtudományok, és mindenekelőtt a kulturális antropológia történetében, majd bemutatunk egy lehetséges szoftveres alkalmazást és végül elemezzük ennek a KIP bevezetéséhez kötődő előzetes felmérésekben és felkészítő tréningekben való alkalmazásának lehetőségeit.

Vizuális adatok és eszközök a kulturális antropológiában

A kulturális antropológia korai történetétől kezdve foglalkozik a vizuálissal, vizuális technológiákkal és vizuális adatokkal egyaránt. Az egyik első – dokumentált – kísérlet a filmes/videós eszközök használatára az antropológiai kutatásban Alfred Cort Haddon 1898-as Torres-szigeteki expedíciója volt, mely során nem csak állóképeket, de filmfelvételeket is készítettek (Griffiths 2002:129-148). Haddon mellett érdemes megemlítenünk Baldwin Spencer és Frank Gillen ausztrál őslakosok körében végzett kutatásait is. Spencer és Gillen 1894-től kutatták Ausztrália őslakos társadalmait, a kor bevett etnográfiai módszerei mellett a fényképezést is beépítve résztvevő megfigyeléseikbe. Ahogy Morphy írja „a fotográfiát olyan eszköznek tekintették, amely megkerülhetetlen ahhoz, hogy visszaadják az megfigyelt ausztrál rítusok hangulatát és élményét” (1996:142). Bár az antropológia alapító atyjaként ismert Franz Boas „csak a nyelven keresztül tartotta lehetségesnek az emberi gondolkodás tanulmányozását” (Jacknis 1984:44), maga is készített fotográfiákat. Így tettek tanítványai is, de a vizuális adat „értékét” továbbra sem ismerték fel. Bronislaw Malinowski például aktív terep-fotós volt, képein az „élő embert” (Young 1998:21) igyekezett meg-

1 Tanulmányunk a DIGITÁLIS ÚTON-ÚT-FÉLEEN. Komplex iskolai innováció és digitális szemléletformálás hátrányos helyzetűek körében. TÁMOP-3.1.16-14-2014-0001 projekt egyik rész kutatásának összefoglalása.

ragadni, de a fényképeket csak illusztrációs funkcióval használta. Hiába a terepmunka és a résztvevő megfigyelés boas-i és malinowski-i tradíciója, az intézményesült kulturális antropológia korai történetében a fotográfiák és általában a vizuális antropológia háttérbe szorulnak, másodlagos, illusztratív szerepet töltenek be. Ennek elsődleges oka az antropológia tudományos identitáskeresésének folyamatában rejlik. A vizuális módszerek és adatok szubjektivitása – ahogyan egyébként az alkalmazott tudomány sem – egyszerűen nem illett bele abba a képbe, ahogyan az antropológia önmagát mint tudományt meghatározni igyekezett.

Az egyik fordulópontot Margaret Mead és Gregory Bateson Bali-szigetén végzett terepmunkája jelentette. Mead és Bateson 1936-ban érkezett a szigetre és ott-tartózkodásuk alatt mintegy 25.000 állóképet és több órányi filmfelvételt készítettek. A két éves terepmunka során a megfigyeléseiket egyfajta kronológiai narratívában rögzítették, mely segített rendszerbe foglalni az állóképek, filmfelvételek, művészeti alkotások és „klasszikus” terepfeljegyzések erdejét (a feljegyzésekre konkrét példát ld. Mead és Macgregor 1951:195-197). A modellt a filmes forgatókönyvek adták: a jegyzetbe bekerültek az adott nap megfigyelései, egy lista a nap történéseiről, a jelenlévőkről, a használt vizuális eszközökről (állókép, illetve film). A feljegyzések kitérnek az etnográfus adott cselekményben játszott szerepére, a fotós/filmes helyére. Mead és Bateson az akkoriban divatosá váló reflexív módszereket is beépítették terepmunkájukba, a szigetlakók visszanezték és kommentálták a róluk készült filmfelvételeket. Ezeket az alkalmakat és az elhangzottakat Mead gondosan dokumentálta írásban, sőt 1936 júliusában még filmfelvétel is készült arról, ahogyan a fafaragók a róluk készült felvételeket nézik és kommentálják. Bateson így fogalmaz: „Az átlagosat, a spontán történéseket próbáltuk rögzíteni. Nem vártunk a megfelelő fényviszonyokra és nem játszottunk el semmit a szigetlakókkal. Rögzítésre szolgáló eszközként bántunk a kamerával, nem azért használtuk, hogy téziseinket illusztráljuk a segítségével” (Bateson és Mead 1942:49). Bármennyire fontos – és innovatív – mérföldköve is az antropológiának Mead és Bateson terepmunkája, a projekt sajnálatos módon nem inspirálta a kor szakembereit arra, hogy a kulturális antropológia szerves részévé tegyék a szisztematikus vizuális kutatást és elemzést.

Margaret Mead nevét a vizualitás és az antropológia kapcsolatának egy másik területén is em-

lítenünk kell. A Métraux-val közösen szerkesztett *The Study of Culture at a Distance* című kötetben Mead kiemeli, hogy a vizuális anyagokon – köztük filmekben, populáris és képzőművészeti illetve egyéb performatív/representatív jellegű alkotásokon – keresztül az antropológus mélyebb megértésre tehet szert az adott kultúráról és nemzeti karakterről (2000:3). Gondolatai, felvetései mégsem kerültek be az 50-es évek „mainstream” kulturális antropológiájába, részben talán azért, mert Mead kísérletező attitűdjét igen nehezen fogadta be az akkori akadémia (vö. Ginsburg 2003:2).

A vizuális antropológia a 70-es évek elején, a Society for the Anthropology of Visual Communication megalapítása után vált a kulturális antropológia teljes jogú „társává”. A régi-új tudományt Ruby és Chalfen olyan megközelítésként írja le, ami

„(1) az emberi kommunikáció nem lingvisztikai formáit vizsgálja, általában valamilyen vizuális eszközzel végzett adatgyűjtési és elemzési technikával kiegészítve;

(2) a vizuális produktumokat – például filmet – kommunikációs tevékenységként értelmezi, a kultúra olyan adataiként, melyek alkalmasak az etnográfiai elemzésre;

(3) az adatok, kutatási eredmények, verbális formában nehezen megragadható minták prezentálására vizuális médiumokat alkalmaz” (ld. Ruby – Chalfen 1974:5).

Hiába ad tág teret az intézményesülő vizuális antropológiának Ruby és Chalfen meghatározása, a XX. század második felében a vizuális antropológia jellemzően az etnográfiai filmkészítéssel egyenlő. Údító kivételt jelent például John Collier munkája, melyben a fotográfia kutatási eszközként való használatának lehetőségeit vizsgálja (1967). Fordulatot a „representációs krízis”, avagy a James Clifford és George Marcus nevével fémjelzett „*writing culture*” vita hoz (ld. pl. 1986). Az új kontextusban elgondolt antropológia megnyitotta az utat a kísérletezés, az egyéni szubjektivitás előtt, és így – a korábban túlságosan szubjektívnek bélyegzett – vizuális módszerek és adatok is egyre elfogadottabbá váltak, a kulturális antropológia egésze kezdte felismerni ezek érvényességét. A XX. század végére a szubjektív és reflexív megközelítés, az új, kísérleti módszerek mind nagyobb és nagyobb számban fordultak elő az antropológiai terepmunkákban.

A XXI. század antropológiája visszatér Ruby és Chalfen fentebb idézett 1974-es definíciójához és

nemcsak a vizuális rögzítésre alkalmas eszközökkel végzett terepmunkát, hanem a vizuális produktumok és vizuális reprezentációk elemzését is a vizuális antropológia tárgykörébe utalja. Számos, vizuális antropológiai végzettséggel nem rendelkező antropológus kutató ismerte fel, hogy a terepen a vizualításon keresztül sokszor könnyebb a kutatott közösség közös tudását megragadni (ld. pl. Afonso 2004; Orobitg 2004). A vizuális a kutatás tárgyává válik és egyben ez lesz az a médium, amin keresztül a tudáskonstrukció végbemegy.

Jelen tanulmányunkban egy olyan lehetséges eszközről számolunk be, amely online környezetbe helyezi az alkotás folyamatát és – reményeink szerint – segíti a kutatót abban, hogy a hagyományos és szokványos online kérdőívekkel nyerhető nyers adatok mellett más típusú, talán mélyebb elemzést lehetővé tevő adathalmazhoz (is) hozzájusson.

A kutatás előzményei

A tanulmány és az elgondolás természetesen nem előzmény nélküli a projektben. A *DIGITÁLIS ÚTON-ÚTFÉLEN. Komplex iskolai innováció és digitális szemléletformálás hátrányos helyzetűek körében. TÁMOP-3.1.16-14-2014-0001 projekt* egyik korábbi rész kutatásaként a Komplex Instruktív Program elsajátítását szolgáló tréningben résztvevő iskolák néhány pedagógusát arra kértük, hogy gondolkozzon el a hátrányos helyzet fogalmáról és arról, hogy vajon szükségesek-e speciális pedagógus-kompetenciák a hátrányos helyzetű tanulók képzéséhez.² Mindezt a téma kutatásában bevettnek számító kérdőíves vizsgálatok, illetve fókuszcsoportos interjúk helyett olyan módszerrel vizsgáltuk, ami lehetőséget adott arra, hogy adatközlőink metaforikus szinten gondolkozzanak el a feltett kérdésről, vagyis a mindennapi tanítás során általában a szavak világában létrejött élményt egy másik élmény „terminológiájával” fogalmazzanak meg. Az kísérletben használt affinitás diagramok és Lego-kockák lehetőséget kínáltak a résztvevőknek arra, hogy tapasztalataikat és gondolataikat egy, a hétköznapi rutintól távolabb eső szabályrendszer szerint létrehozott „alkotásba” ültessék át.

A kísérlet sikerrel zárult. Az affinitás diagramok segítettek a résztvevőknek abban, hogy „ráhangolódjanak” a kísérletre, rendezzék gondolataikat.

2 A módszertani kísérletről bővebben ld. Einhorn Ágnes – Török Zsuzsanna 2015:9-39.

A Lego-modellek megépítése pedig lehetőséget nyújtott arra, hogy egy, a tantermi környezetben ritkán felbukkanó eszköz segítségével, csoportosan alkossanak valamit, ami reprezentálja az adott kérdéssel kapcsolatos közös gondolataikat. A kísérlet során mind a modell megépítését, mind pedig a modellről való beszélgetést kamerával rögzítettük. A felvételek elemzése jelenleg is tart, de az már most elmondható, hogy a vizuális reprezentációk segítenek a résztvevőknek abban, hogy szabadabban gondolkodjanak, hogy rendszerezék az adott kérdésről alkotott nézeteiket, megvitassák azokat „alkotótársaikkal” és rögzítsék közös álláspontjukat. A modellkészítés során lezajlott beszélgetésekről készült videofelvételek áttekintése után kijelenthetjük, hogy a résztvevők gyorsan felül tudtak emelkedni azon a kezdeti problémán, hogy a Legokockákból most nem valami valóságosat, megfoghatóat kell létrehozniuk, hanem a megfoghatatlant leképező modellt kell építeni, ahol a fókuszban nem az elem áll, hanem a történet, amit az elemek segítségével elmesélnek.

A kutatás elején megfogalmazott módszertani kérdésre, miszerint képesek-e a vizuális reprezentációkkal dolgozó kutatások önmagukban vagy szöveg-alapú megközelítésekkel kiegészítve pontosabb, illetve mélyebb adatokkal szolgálni egy egyén vagy csoport nézeteiről és attitűdjeiről: a válasz igen. Ennek ismeretében gondolkoztunk el azon, hogyan lehetne a Komplex Instruktív Program vagy más, újszerű pedagógiai módszer elsajátítását célzó tréning előtti felmérésekben olyan eszközt alkalmazni, ami – részben – felkészíti a pedagógusokat, iskolákat arra, hogy nyitottabban, kreatívabban próbáljanak gondolkodni, és ami az online kérdőívet elemző kutatóknak is lehetőséget nyújt arra, hogy teljesebb képet kapjon a későbbi tréningbe bevont pedagógusok gondolatairól.

A gondolat alapvetően nem újszerű. A hagyományos kérdőíves vizsgálatoknál is arra kérjük a válaszadót, hogy egy adott problématerülettel kapcsolatban megadott eszköztárból válasszon, állítson fel preferenciákat. Egy hagyományos kérdőíves vizsgálat során ezt zárt és nyitott kérdések illetve Likert- vagy Thurstone-skálákon alapuló attitűdméréssel vizsgálunk, így történe az egyes kompetenciák vagy tevékenységek fontosságának meghatározása, vélhetően az 1. ábrán látható kérdéstípushoz hasonló kérdésekkel.

Mennyire tartja fontos feladatának, hogy a tanulót az alábbi területeken fejlessze?			
	Nagyon fontos	Kevésbé fontos	Egyáltalán nem fontos
Memória	☐	☐	☐
Műveltség	☐	☐	☐
Értékrend	☐	☐	☐
Önálló gondolkodás	☐	☐	☐
Szóbeli kommunikációs készség	☐	☐	☐

1. ábra: Példa az online kérdőívekben rendszeresen alkalmazott kérdéstípusra. Forrás: DIGITÁLIS ÚTON-ÚTFÉLEEN. Komplex iskolai innováció és digitális szemléletformálás hátrányos helyzetűek körében. TÁMOP-3.1.16-14-2014-0001. Szükségletfelmérési kérdőív.

Az ábrán látható kérdéstípust megvizsgálva rögtön láthatjuk az egyik lehetséges problémát is, mégpedig azt, hogy a válaszadónak lehetősége nyílik arra is, hogy akár minden egyes kategóriát nagyon fontosnak tartson. Természetesen ez is értékes adat, de nem derül ki belőle, hogy az egyes válaszadók tulajdonképpen preferenciái hogyan alakulnak. További, különböző módon megfogalmazott, egymást erősítő vagy éppen semlegesítő kérdésekkel a probléma kiküszöbölhető ugyan, de a kérdőívünk így egyre időigényesebben kitölthetővé és feldolgozhatóvá válik.

Éppen ezért merült fel a gondolat, hogy a jelenlegi kérdőíves felmérésekben használt, hagyományosan alkalmazott kérdés- és választípusokhoz képest egy alapvetően más típusú, a vizuális reprezentáción alapuló kérdés- és válaszlehetőséget hozunk létre, amely képes egy kérdéshez kapcsolódóan a változókat és azok preferenciarendszerét is bekérni. További szempont volt, hogy az új típusú kérdés szükség és igény esetén támogassa a csoportmunkát, tehát hogy egy adott válaszon egy időben akár többen is „dolgozhassanak”, válaszaikat a másik válaszadó véleményének figyelembevételével alakíthassák. Erre azért van szükség, mert az iskola – bár egyének alkotják – egészként, csoportokból álló közegként működik, a pedagógiai kultúra nem csak az egyes pedagógust, hanem az intézményt (is) jellemzi. A jelentések minden esetben a társadalomban születnek, közös konstrukció eredményeként jönnek létre. Ezért volt fontos számunkra, hogy az új típusú kérdés- és válaszlehetőség ne csak az egyéni elképzeléseket, hanem egy konszenzus nyomán születő gondolatot is eredményezhessen.

Célkitűzések

A létrehozásra kerülő szoftver esetében a következő elvárásokat, célkitűzéseket fogalmaztuk meg:

- Térjen el a megszokott kérdéstípusoktól. Erre elsősorban azért volt szükség, hogy a kitöltőket kreatív gondolkodásra ösztönözzük, ne olyasmit kérjünk tőlük, amivel a mindennapokban gyakran találkozhatnak.
- Alapuljon vizuális reprezentáción, vagyis olyan „eszköz” legyen, aminek segítségével metaforikus szinten modellezhető egy gondolatkör.
- Zárja ki a rutinszerű válaszadást. Ezzel ki akartuk küszöbölni a kérdőívekkel kapcsolatban gyakran felmerülő problémát, miszerint a válaszadók hajlamosak egy idő után „megunni” a hasonló típusú kérdéseket és rutinszerűen ikszelni, karikázni a válaszokat.
- Ösztönözzön a válasz átgondolására. Olyan felületet szerettünk volna létrehozni, aminek újszerűsége és színessége eleve ösztönzi a válaszadót arra, hogy elidőzzön válasza megfogalmazásán, elgondolkozzon arról.
- Legyen képes összefüggő információk egyidejű bekérésére. Fontosnak tartottuk, hogy a kutatási kérdés szerint összefüggő fogalmakkal a válaszadó egy időben „dolgozzon”, azokat azonnal rendszerben próbálja meg értelmezni.
- Legyen könnyen értelmezhető összetett probléma esetén is, vagyis ne legyen riasztóan bonyolult a feladat, még akkor sem, ha a válaszadónak több változós, összetett problémával kapcsolatban kell a meglátásait ábrában megfogalmazni.
- Legyen alkalmas a csoportmunkára. Fontosnak tartottuk, hogy – mivel elsősorban iskolai közegben, pedagógusoknak szervezett tréningek előkészítő szakaszában képzeljük el az eszköz hasz-

nálatát – egy időben akár többen is „dolgozhassanak” egy-egy modellen.

- Mutassa ki a válaszadó preferencia-sorrendjét, tehát egyértelműen – és látványosan – kiderüljön belőle, hogy a megadott fogalmak közül a válaszadó melyiket és milyen mértékben részesíti előnyben.

- Legyen használható akár önállóan is, vagyis ne csak egyéb online kérdőívek kiegészítő kérdéstípusaként legyen használható, hanem – a kutatási kérdések számának és összetettségének növelésével – önálló vizsgálati eszközzé is válhasson.

- Legyen használható kiegészítő eszközként is, azaz nehézségek nélkül beépíthető legyen online kérdőívekbe.

- A felület legyen intuitív, a használata legyen egyszerű. Kiemelten fontos volt az, hogy olyan felületet hozzunk létre, amit az IT eszközök használatában akár csak minimális szinten is jártas emberek ösztönösen képesek kezelni.

Az alapötletet a reflektív pedagógiában használt, ún. fal módszer adta. Ennek során a mérésben résztvevők meghatározott számú „építőkockát” kapnak. Minden egyes kocka tartalmaz egy olyan fogalmat, amely az adott kutatási kérdéshez, vagy problémához köthető. E „kockák” felhasználásával kell egy falat építeniük úgy, hogy az általuk fontosabbnak tartott dolgok alulra, kevésbé fontosak pedig egyre feljebb kerüljenek. A fal minimális magassága meghatározott, de a formája tetszőleges. A résztvevők lehetőséget kapnak arra is, hogy a megadott fogalmak egy részét elhagyják, illetve hogy további, saját fogalmakból álló építőelemeket készítsenek. Kutatási eszközként alkalmazva a módszer számos problémakör vizsgálatában haszonnal alkalmazható (vö. Szivák 2003).

A modell

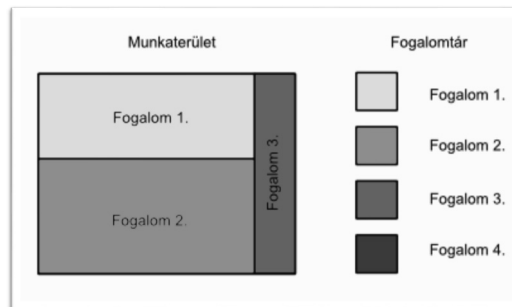
A fal módszert és a korábban már alkalmazott Lego® Serious Play® átdolgozott formáját alapul véve olyan eszközt gondoltunk el, amiben téglákból kell egy meghatározott formájú „munkaterületen” felépíteni, megalkotni egy modellt, melyben az egyes alkotóelemeket különböző színekkel jelöljük. Fontosnak tartottuk, hogy a munkaterület olyan formájú legyen, ami önmagában nem „sugalmaz” válaszokat, vagyis egyszerű, letisztult, geometriai formára volt szükségünk, az „összetevők” formájának pedig igazodnia kellett ehhez. Választásunk végül a téglalapra esett, mivel így a felhasználónak könnyű a méretezést végrehajtania

és a területkülönbségek szubjektív módon is jól megítélhetőek.

A fogalmak listáját fogalomtárnak neveztük el. Minden szín egy-egy, a kérdező/kutató által megadott fogalmat jelöl. A fogalmak száma tetszőleges, bár érdemes nyolc fogalmomban/színben maximalizálni a lehetséges „építőelemek” számát. Ennél nagyobb számú fogalomnál/színél ugyanis – tapasztalatunk szerint – a modell túlzásfolttá válik, az elemzés pedig hosszadalmas és nehézkes lesz.

A modellben a színeket téglalapoként kell egy adott területű négyszögbe (munkaterület) elhelyezni, és ott tetszés szerint átméretezni. Fő szabály, hogy a munkaterületre áthelyezett téglalapok kitérjenek a teljes rendelkezésükre álló területet, illetve az egyes alakzatok elfoglalják a területet egymástól. Ha az egyik elem méretét növeljük, akkor a másik elem mérete csökkenni fog.

2. ábra A modell bemutatása

A kiértékelés során alapvetően az egyes négyszögek mérete (területe) adja meg, hogy a válaszadó az adott fogalmak között milyen preferencia-sorrendet állapít meg, mennyire tartja az egyes elemeket fontos alkotórészeknek. Amennyiben ezt az instrukciókban pontosan rögzítjük, további értékelési szempont lehet az is, hogy a munkaterületre helyezett téglalapok mérete mellett az egymáshoz viszonyított pozíciójukat is vizsgáljuk. Így nem csak a preferencia alapján kialakuló sorrendről, hanem az egyes fogalmak egymáshoz való viszonyáról is rendelkezünk majd adatokkal.

A modell működése

A mérés lépései:

- *Előkészítés*
- *Közös fogalomtár kialakítása (csoportos vizsgálatnál)*
- *Saját reprezentáció létrehozása*
- *Adatok feldolgozása.*

Előkészítés

Az előkészítés az előzőleg megfogalmazott kérdések rögzítéséből és az egyes kérdésekhez tartozó, előre megadott kifejezések, fogalmak kínálatából, azaz a fogalomtár összeállításából áll. Ekkor kell meghatározni azt is, hogy az előre megadott fogalmakon túl a válaszadók adhatnak-e meg saját fogalmakat.

Itt kell meghatározni azt is, hogy összesen hány fogalmat használhat egy-egy kérdéshez a válaszadó. Javasolt kb. 5 fix és legfeljebb még 2-3 szabadon megadható fogalom rögzítése. A következő lépésben el kell dönteni, hogy egyéni, vagy csoportos mérést kívánunk-e végezni.

Egyéni mérés

Az egyéni mérés esetében a válaszadók egymás után megkapják a kérdéseket és az előre rögzített fogalomlistát. Amennyiben úgy gondolják, a megengedett mértékben bővíthetik a listát, majd – az adott kérdésre válaszként – létrehozzák adott saját vizuális reprezentációjukat. Mindenki külön felületet használ, az interjúalanyok nem tudnak a többiek által végrehajtott esetleges fogalmi bővítésekről. Az egyéni mérések időben különállóan is lebonyolíthatók.

Csoportos mérés

A kooperatív mérésnél minden interjúalanyuk egy időben kell a mérésben részt vennie. A mérés maga két lépésben történik. Az első lépésben a válaszadók egy tágabb, akár 10-20 kifejezésből álló fogalomtárból az előkészítés során rögzített számban kiválaszthatják azokat a fogalmakat, melyeket az adott kérdésre adandó válaszhoz a leginkább megfelelőnek találnak. Ezután megtörténik a közös preferencia-sorrend meghatározása.

A fogalmakat listába rendezzük, legelső az lesz, melyet a legtöbben jelöltek meg. E lista első meghatározott számú kifejezése fogja alkotni a közös fogalomtárat. A második lépés megegyezik az egyéni mérésben leírtakkal, de itt a csoport által előzőleg közösen összeállított fogalomtárat használhatják az adott kérdéssel kapcsolatos saját reprezentációjuk létrehozására. Több kérdés estében minden kérdésnél megismétlődik a fogalmak egyeztetése illetve a válasz létrehozásának folyamata is.

Adatok feldolgozása

A kiértékelés alapja az egyes kérdésekre összeállított vizuális mintában, az egyes fogalmakhoz rendelt terület nagysága. Első lépésben ennek meghatározása történik meg százalékos mértékben. Ezt minden válaszadóra egyénileg is meg lehet nézni, illetve egyénileg és az összes válaszadóra vonatkoztatva fogalmanként is megjeleníthető. További információval szolgálhat a fogalmak munkaterületre történő elhelyezésének sorrendje is, feltéve, hogy az nem a fogalomtár sorrendjében történt. Ha erre az instrukció kitért, akkor vizsgálható az egyes modellekben a téglalapok egymáshoz viszonyított pozíciója is. Listázásra kerülnek a felhasználók által megadott további kifejezések is, természetesen a gyakoriságuk függvényében.

Megvalósítás

A módszer sajátosságai miatt szinte kiált azért, hogy képernyő alapon kerüljön megvalósításra. Mivel a számítógép használata, a digitális írástudás napjainkban már alapvető kompetencia a pedagógusok körében és az iskolák számítástechnikai eszközökkel való ellátottsága is jórészt megoldott, ezért egyértelmű, hogy valamilyen szoftveres megoldás lenne a legalkalmasabb erre a célra. További előny lenne, hogy a későbbiekben így könnyen integrálhatnánk a már-már hagyományosnak mondható online kérdőívek kérdéstípusait is, így komplex, újszerű elemeket tartalmazó adatgyűjtő rendszert hozhatnánk létre.

A programmal kapcsolatosan az alábbi elvárások fogalmazódtak meg:

- intuitív, könnyen használható felület, a kérdező és a kiértékelő oldalon is
- hálózati működés, együttműködési lehetőség, csoportmunka támogatása
- egyéb általános kérdéstípusok integrálásának lehetősége
- különféle platformokon egyformán működjön
- támogassa az érintőképernyős bevitelt is
- nyitott legyen a további bővítésre
- az adatok exportálásának lehetősége a további kiértékelés céljából
- ne igényeljen speciális környezetet.

A program architektúrája

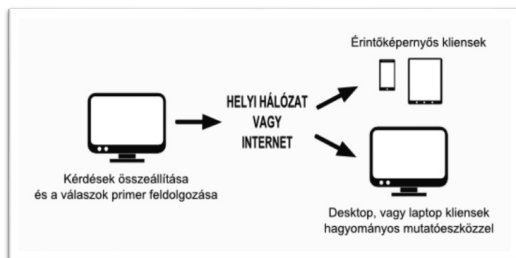
A modellnél láthattuk, hogy a mérés során alapvetően három funkciót kell biztosítani:

- Előkészítés, beállítások
- Mérés, lekérdezés (egyéni, csoportos)
- Adatok összegyűjtése, feldolgozása.

Mivel a mérés előreláthatóan több gépen történik, de a kérdéseket és az adatokat egy helyen kell gyűjtenünk, ezért a megvalósításhoz a szerver-kliens architektúra látszik a legmegfelelőbbnek. A szerver részén történik az előkészítés, a klienseken a kérdések lekérdezése, az adatok feldolgozásra pedig viszakerülnek a szerverhez.

A kliens eszközök lehetnek asztali, vagy laptop számítógépek, illetve mobileszközök, a szerver program pedig web-szerver alkalmazásként futhat egy általános kiszolgáló gépen. A klienseket a szerverrel az internet köti össze, zárt hálózatoknál csak a helyi lokális hálózat.

A szoftveres kommunikációs felületet az asztali, illetve laptop-számítógépek esetén tetszőleges web-böngészőben valósítható meg. Így biztosítható a platform független működés (Windows, Linux, iOS) a legkevesebb problémával. A mobil eszközön, nagyobb képernyő esetében akár szintén a web-böngésző, kisebb – 7” képernyő-átló alatt – viszont egyedi, az adott eszközre (Android, Windows, iOS) írt kliensprogram biztosíthatja a megvalósítást.

3. ábra A program architektúrája

Szerver-oldali komponens

Ez a program-modul biztosítja a kérdések összeállítását, az adatok gyűjtését, csoportmunka esetén a közös fogalomtár összeállítását, továbbá az alapvető feldolgozást és az adatok exportálását további elemzés céljából. Ez a modul egy szabványos web-szerver (Apache, IIS) alá telepíthető, a működéshez még adatbázis (MySQL, PostgreSQL) támogatásra van szüksége.

Ebben a modulban történik a felmérés létrehozása. Itt lehetséges a kérdések szövegének rögzítése, az adott kérdésekhez kötődő fogalomtár összeállítása, az esetleges további fogalmak számának meghatározása. Ezután – az online kérdőívekhez hasonlóan – kiküldhető egy hivatkozás, melyen keresztül elérhető a vizsgálat. Szükség esetén az egyes kérdésekhez jelszó is rendelhető, az űrlap és a kérdések csak ennek birtokában láthatók és válaszolhatók meg, így zárttá tehető a vizsgálat. Ebben az esetben a kérdőívek egy megadott időintervallumon belül bármikor kitölthetők.

Amennyiben csoportos vizsgálat történik, az előzőekhez hasonló módon először a választható fogalmak listája kerül a válaszadókhoz, majd az onnan visszaérkezett szubjektív listák alapján kerül összeállításra az adott kérdéshez tartozó fogalomtár és ezzel kapják meg a kérdést és munkaterületet. A modul lehetőséget biztosít a rendszer által összeállított fogalomtár módosítására, szükség esetén a fogalmak számának változtatására is. Ebben az esetben az adatközlőknek egy időben kell elérhetőnek lenniük.

A mérés után, de akár már alatta is lehetőség van a beérkezett válaszok megtekintésére, egyedi és összesített formában egyaránt. Az adatfeldolgozó, adatexportáló modul képes a mérések adatait különféle szabványos formátumban (pl. CSV, XML, XLSX) kimenteni, ami lehetőséget biztosít azok további elemzésére pl. az SPSS vagy a Microsoft Excel programmal.

A szerver modul-alkalmazásai web-böngészőn keresztül kommunikálnak a kezelővel, így azok használatához, a méréssel kapcsolatos ismereteken túl, további speciális tudásra nincs szükség.

Kliens program

A kliens program biztosítja az interjúalanyokkal történő kapcsolattartást. Legfontosabb feladata szükség esetén az alany azonosítása, valamint az egyes kérdésekre a felhasználó által összeállított vizuális minta továbbítása, beleértve szükség esetén a fogalomtár kiegészítését is.

Ennél a modulnál kiemelt figyelmet kell fordítani a felhasználói felületre, különös tekintettel a válaszadás nem megszokott módjára. Az interjúfészek egyszerűnek, átláthatóknak, lehetőleg a már ismert és megszokott szabványos elemekből és az ezekhez köthető interakciókból kell felépülnie. Így az interjúalany csak a válaszadással foglalkozhat,

nem kell különösebb figyelmet fordítania a program használatára.

Mint a modell leírásában már ismertettük, a válasz során az interjúalany különböző fogalmak közül választhat, melyekhez jól elkülöníthető színeket rendelünk. Ezeket a színeket felhasználva lehet egy téglalap alakú területen kialakítani az egyes fogalmakból összeálló vizuális reprezentációt. A fogalmak átvitele a felületre a megszokott „fogd és vidd” technikával történik, ekkor a felületen az oda „dobott” színű négyzög jelenik meg. Ezután az egyes négyzögek területét az egér segítségével lehet változtatni, így kialakítva a különféle színű – ez által különféle fogalmakat reprezentáló – területek felületarányát a munkaterületen. Ha valamely előzőleg már elhelyezett fogalomra mégsem lenne szükség, az ugyanezzel a mozdulattal levehető a felületről. Ha a felhasználó úgy gondolja, hogy elkészült a véleményét tükröző minta kialakításával, akkor egy gombnyomással elküldheti a választ és továbbléphet a következő kérdésre.

Vizsgálati minta-projekt

Az alábbiakban röviden bemutatjuk egy lehetséges vizsgálati minta-projekt lebonyolítását, a program rapid prototípusának képernyő részleteivel illusztrálva a lehetőségeket.

Egy valós vizsgálat az alábbi lépésekből állhat:

- Projekt létrehozása
- Kérdések rögzítése
- Fogalomtár létrehozása a kérdésekhez
- Vizsgálati módjának kiválasztása (egyedi vagy csoportos)
- Lekérdezés indítása
- Adatok feldolgozása, exportálás további feldolgozáshoz.

Az első lépésben vagy új projektet hozunk létre, vagy kiválasztunk egy régi projektet, amit folytatunk, esetleg másolatot készítünk valamely régi projektről, hogy újra lekérdezzük, vagy módosítsuk.

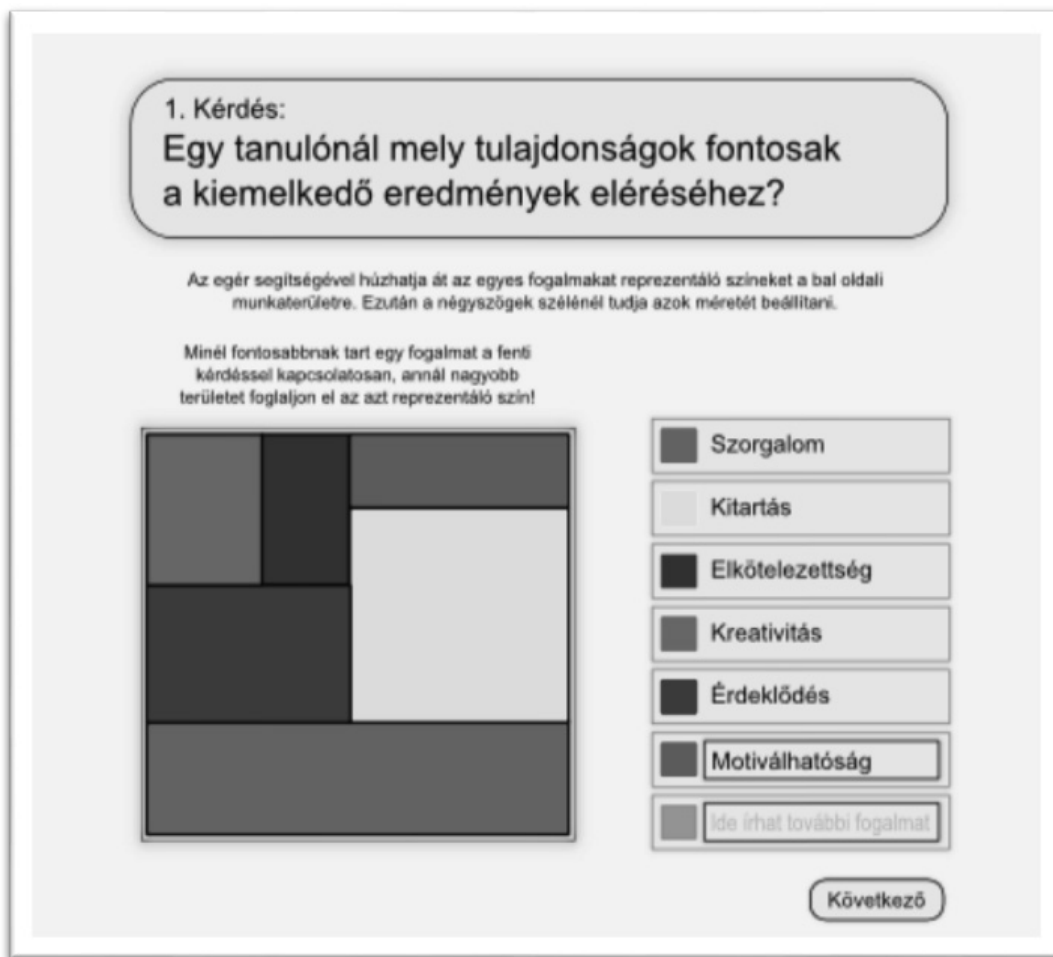
A példában új projektet nyitunk, és egyedi vizsgálathoz kívánjuk használni, tehát a következő lépésben rögzítenünk kell a kérdéseket és a hozzá tartozó fogalomlistát.

4.-5. ábra Projekt létrehozása, kutatási kérdés megfogalmazása, fogalomtár összeállítása

A felvett és fogalomlistába összerendelt kérdések egy ún. kérdéslistába kerülnek, itt jól áttekinthetőek, igény esetén a sorrend, illetve bármely kérdés tartalma módosítható.

A következő lépésben már a modell megalkotása történik. A válaszadóknak kiküldjük a feladat „elérhetőségét” (linkjét).

A vizsgálat során az adatközlők a már bemutatott modellben hozhatják létre saját válasz-mintájukat. Az egyes színeket az egérrel húzhatják át a munkaterületre, illetve onnan kihúzva törölhetik azt. Példánkban a fogalomtárba öt meghatározott fogalom került, melyeket a válaszadó – amennyiben szükségesnek érzi – két további fogalommal egészíthet ki.

6. ábra Példa egy létrejött modellre

Az érkező válaszokat a rendszer az adott projektben folyamatosan rögzíti. Az adatok beérkezése után, lehetőségünk van azokat összesíteni és az eredményeket megtekinteni. A beérkezett válaszokat többféle nézetben is megtekinthetjük. Lehetséges az egyes adatközlők által adott egyéni válaszok, vagy az egyes kérdésekre adott összesített válaszok listászerű áttekintése, ahol rögtön látható, hogy mely fogalmakat, milyen mértékben preferálták a válaszadók, illetve az is, hogy milyen további kifejezésekkel egészítették ki az adott kérdéshez tartozó fogalomtárat. Lehetőségünk van részletesebben is megvizsgálni az adott válaszokat, lekérhetjük az egyes kérdéseknél a preferenciák listáját, de azt is megnézhetjük, melyik fogalmat összesen milyen mértékben használták egy-egy kérdés esetében. Kérhetünk listát a válaszadók által használt kiegészítésekről, és azokat – ha szükségesnek látjuk –, felvehetjük a fogalomtárba, hogy később is használni tudjuk.

7. ábra Eredmények lista formátumú megjelenítése

Amennyiben más szoftverrel (pl. SPSS) szeretnénk az adatokat feldolgozni, lehetőségünk van azokat szabványos formátumban (pl. CSV) kiexportálni a programból.

Záró gondolatok

A reflexió, a reflektív gondolkodás az utóbbi években–évtizedekben fontos igényként merül fel a tanításban, a tanulásban, de a kutatásban is. A reflektív kutatási eszközök arra szolgálnak, hogy lehetővé tegyék a „párbeszéd” kialakulását egy adott probléma és az arra reflektáló személy(ek) között. Lehetőséget biztosítanak arra, hogy a reflektáló elszakadjon a rutintól, más típusú diskurzusba helyezzen egy kérdést.

Tanulmányunkban röviden megvizsgáltuk a vizuális adatok és eszközök alkalmazásának történetét a kulturális antropológiában, majd bemutattuk az online környezetben készített vizuális reprezentációk egy lehetséges formáját. A kidolgozott modell – megítélésünk szerint – jól alkalmazható az új típusú pedagógiai módszerek bevezetését célzó tréningek előkészítő szakaszában (a szükséglet és állapotfelmérések, első megkeresések idején), de magukban a tréningekben is helye van/lehet. Segítségével gyorsan és pontosan elemezhetőek az egyes kutatási kérdésekkel kapcsolatosan megfogalmazott válaszok, vizsgálható az adatközlők preferencia-rendszere és attitűdje.

Hipotézisünk szerint a válaszadási hajlandóság az újszerű módszerek befogadási hajlandóságát is mutatja egyben, vagyis a válaszadók kitöltési hajlandósága egyenesen arányos lesz a reflektív módszerekre, az új típusú megközelítésekre való nyitottsággal. A hipotézis igazolását vagy cáfolatát természetesen csak a modell egy újabb kutatási szakaszban történő alkalmazása adhatja meg.

Felhasznált szakirodalom

- Afonso, A. I. 2004 New graphics for old stories – representation of local memories through drawings. In Pink, S. – Kürti, L. – Afonso, A. szerk. *Working Images*. Routledge, London.
- Bateson, G. – Mead, M. 1942 *Balinese Character: A Photographic Analysis*. New York Academy of Sciences, New York.
- Clifford, J. – Marcus, G. szerk. 1986 *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. University of California Press, Berkeley.
- Collier, J. 1967 *Visual Anthropology: Photography as a Research Method*. University of New Mexico Press, Albuquerque.

Einhorn Ágnes – Török Zsuzsanna 2015 A hátrányos helyzetű tanulók fejlesztéséhez szükséges tanári kompetenciák vizsgálata – egy kísérlet margójára. *Szellem és tudomány – a Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetének folyóirata*, 1–2, 3–4:9-39.

- Ginsburg, F. 2003 “Now Watch this Very Carefully...”: the ironies and afterlife of Margaret Mead’s visual anthropology. In L. A. Sharp ed. *Margaret Mead’s Legacy: Continuing Conversations. The Scholar and Feminist*. Online 1(2). <http://sfonline.barnard.edu/mead/ginsburg.htm> (2017.11.01).
- Griffiths, A. 2002 *Wondrous Difference: Cinema, Anthropology and Turn-of-the-century Visual Culture*. Columbia University Press, New York. <https://www.questia.com/library/118056798/wondrous-difference-cinema-anthropology-and-turn-of-the-century>
- Mead, M. 1995 [1975] Visual Anthropology in a Discipline of Words. In P. Hockings ed. *Principles of Visual Anthropology*. Mouton, The Hague.
- Mead, M. 2000 [1953] *The Study of Culture at a Distance*. In M. Mead and R. Métraux eds. *The Study of Culture at a Distance*. Berghahn, Oxford.
- Mead, M. – Macgregor, F. C. 1951 *Growth and Culture: A Photographic Study of Balinese Childhood*. G. P. Putnam’s Sons, New York.
- Morphy, H. 1996 More than Mere Facts: Repositioning Spencer and Gillen in the History of Anthropology. In S.R. Morton and D.J. Mulvaney eds. *Exploring Central Australia: Society, Environment and the Horn Expedition*. Surrey Beatty and Sons, Chipping Norton.
- Orobitz, G. 2004 Photography in the Field: word and image in ethnographic research. In Pink, S. – Kürti, L. – Afonso, A. szerk. *Working Images*. Routledge, London.
- Ruby, J. – Chalfen, R. 1974 The Teaching Of Visual Anthropology at Temple. *The Society for the Anthropology of Visual Communication Newsletter* 5(3):5-7.
- Szivák Judit 2003 *A reflektív gondolkodás fejlesztése*. Gondolat Kiadói Kör – ELTE BTK Neveléstudományi Intézet, Budapest.
- Young, M.W. 1998 *Malinowski’s Kiriwana: Fieldwork Photography 1915–1918*. University of Chicago Press, Chicago and London.

AZ ALFA GENERÁCIÓ MAGYARORSZÁGI RECEPCIÓJA⁵²

Absztrakt

A ma oly divatos generációs logika alapján az X, Y, Z generáció már a bulvárújságok hasábjain is teret kapott. Ám míg az X, Y, Z generációk léte – legalábbis az információszerzési és kommunikációs stratégiákbéli különbözőség okán – igazolható, az ennek alapján megalkotott Alfa generáció esete már korántsem ilyen. A cikkben bemutatásra kerül a generációs logika háttere, illetve információs társadalmi értelmezése, valamint megvizsgáljuk az Alfa generáció ilyen logikába illesztésének lehetőségét, kimutatva, hogy annak tudományos háttere nem létezik. Ugyancsak áttekintjük az Alfa generáció fogalmának magyarországi fogadtatását, különös tekintettel a tudomány művelőinek fogalomhasználatára.

Kulcsszavak: generációk, generációs logika, Y generáció, Z generáció, Alfa generáció, magyar fogadtatás.²

Abstract

The Hungarian Reception of Generation Alpha
Based on today's fashion-generating logic, the X, Y, and Z generations are now in the banners of bulletin boards. But while the existence of the X, Y, Z generations – at least due to differences in information and communication strategies – can be proven, the case of Alpha generation is not this case. The article presents the background and the information society interpretation of the generation logic and examines the possibility of adapting the Alpha generation in this logical approach, showing that its scientific background does not exist. We also review the reception of the Alpha Generation concept in Hungary, with particular reference to the researchers.

1 Jelen cikk a Bolyai Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

2 A generációkkal (Z, Y, stb.) kapcsolatos írásmód roppant eltérő gyakorlatú, némely alább hivatkozott forrásmű is kötőjelesen írja az Alfa-generációt..., ezért szerkesztéskor a Szerző fogalomhasználatát vettük figyelembe, mely egy korábbi verzióban is vegyességet tükröz, lásd: <http://real.mtak.hu/62396/> (a szerk.).

Keywords: generations, generation logic, Y generation, Z generation, Alpha generation, hungarian reception.

I. Amit az Alfáról tudni kell

A generációs logika

Mannheim szerint (Mannheim 1969) akkor tekinthetünk egy korosztályt generációnak, ha van valamifajta közös belső nemzedéki tulajdonsága. Mannheim a generációs logikát az osztályfogalommal állítja párhuzamba (azaz eszerint a generációba tartozás nem akaratlagos cselekedet: az osztályba sem belép az ember, hanem beleszületik, s nem lép ki akaratlagosan belőle, csak ha státusza megváltozik). Strauss és Howe (Strauss – Howe 1991) értelmezése szerint a generációk társadalmi jellegzetességeikre jellemző ciklikusság alapján négy generációs jellemző azonosítható, s a generációk mintegy 15-20 évente váltják egymást. Fontos azonban megjegyezni, hogy ez a generációváltás alapvetően tapasztalat, nem pedig kötelező szabály, azaz generációváltás akkor történik, amikor ezt a belső összekötő nemzedéki tulajdonságot valamifajta új közös jellemvonás váltja fel. Ilyeténképp sokféle szempontból értelmezhetjük a nemzedéki tudatot (az egyik ilyen – bár a közös jellemzőket és szakaszhatárokat nem mindenhol megjelölő – elemzést lásd Somlai 2011; de Magyarországon akár lehet ilyen cezúra a politikai berendezkedések cseréje: a rendszerváltás, vagy a köztársaság felszámolása). Adódik azonban a gondolat, hogy az információs társadalom az egész világban, de legalább is annak fejlettségének szegmensében az információszerzési és kommunikációs stratégiáinak különbözőségének tekintetében közös értelmezésnek adhat teret (ilyen értelmezés magját találjuk Prensky digitális bevándorló, digitális bennszülött értelmezésében; Prensky 2001:1-6). Az internet megjelenésekor már fiatalok esetében az X generáció elnevezés terjedt el (szokás még őket McDonalds vagy TV nemzedékként is emlegetni), az alapján, hogy szocializációjuk kezdeteinek kereteit online tér nem lévén az offline világ adta. Az Y generáció már az online térben szocializálódott, de alapvetően információ-

fogyasztóként volt jelen (Google-generáció, de ismert a Millenárások kifejtés is), míg a Z generáció szocializációjának alapjait már a tartalom-előállításban, a webkettes logikában kell keresni (Youtube, Instagram stb., bővebben lásd: Nagy – Kölcsey 2017); nem véletlen a Facebook-generáció elnevezés, de ismert az iGeneráció, Poszt-millenárások elnevezés is (Wikipedia 2017).

1. Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy a korábbi generációk nem kapcsolódnak az online világhoz, vagy nem teszik magukévá a tartalomszolgáltatás csínját-bínját, pusztán azt, hogy szocializációjuk kezdetén ez nem tartozott tevékenységükhöz a maga természetességében.

2. S persze az sem igaz, hogy a korcsoport valamennyi tagja adott jellegzetességeket mutat (példárá az iskolai ifjúsági korszak leszakadó rétegei és az értelmező ifjúsági korszakváltás paradigmája), csak azt, hogy létezik egy, a leírásban jelzett generációs mintázat (bővebben lásd: Nagy – Kölcsey 2017).

3. Ugyancsak nem képzelhetjük el úgy a generációk egymásutániságát, hogy egyik év decemberében születettek még egyik, míg egy hónappal később világa jött társaik a másik generációhoz tartoznak, hanem a jellegzetes mintázatok (például online használat) mérvadó változása trendjelleggel mutatja a jellegzetességeket (lásd például: Fazekas – Nagy 2016). Ezek mérési aspektusai nem képezik jelen munka célját, de kétségkívül fontos a generációs szempontrendszer vizsgálatához.

4. Természetesen sokan általában is vitatják a generációs logika érvényességét (Kirschner – Bruyckere 2017),³ illetve mások a magyarországi alkalmazás problémáira hívják fel a figyelmet (Hack-Handa – Pintér 2015).

Mi van a Z után?

Nyilván felmerül a kérdés, hogy vajon leírható-e már a Z-t követő generáció. Ne felejtsük, hogy a generációk nem a Strauss – Howe modellből keletkeznek – azok csak egy 15-20 éves periodicitást valószínűsítenek –, hanem a közös és a korábitól különböző manheimi „generációs élményből”, amely esetünkben az információs társadalom környékén keresendő. Ez az Alfának elnevezett nem-

zedék tehát nem attól létezik (ha létezik), hogy eltelt másfél tucat év, hanem attól, hogy valamely technikai változás új társadalmi minőséggé válik (esetünkben vélhetőleg információszerzési és kommunikációs stratégiaváltás). Mindenesetre – mint látjuk – ez a változás még nem érhető tetten, így az Alfa generáció sem több pusztán tartalom nélküli fonémánál.

Persze vannak olyanok, akik az elnevezés mellett megpróbálják jóslni az Alfa generációs jellegzetességeket, amely azért tűnik céltalannak – de legalábbis nem többnek egy ötletbörzénél –, mivel nem tudhatjuk, hogy mely technikai változás idéz majd elő újabb társadalmi minőséget. Jelöltre sok van: az önvezető autók, illetve az automatizált logisztika, az érintőképernyő, a virtuális vagy kiterjesztett valóság (VR/AR), a hangvezérlés vagy az egyénre szabottság (orvoslástól a marketingig) és még sorolhatnánk.

Még szerencsétlenebb a helyzet, ha rögtön leírni is megpróbáljuk a (nemlétező) Alfa generáció közös jellemzőit (és a korábitól való eltérést). Ez a helyzet az elnevezést magáénak tartó McCrindle ausztrál demográfussal is (McCrindle 2010; Wikipedia 2017b). McCrindle szerint az alfák nem ismerik az internet nélküli világot, nagy részük már nagyon fiatalon okos eszközöket használt, a Youtube és az Instagram nagyobb befolyással van rájuk, mint a televízió. Tanulási szokásaik is megváltoztak, amihez új tanítási módszerekre lenne szükség, hiszen hozzá vannak szokva a gyors információszerzéshez, valamint a multitasking is alapvető készség számukra (McCrindle 2016). Lehet mindez akár igaz is (bár ennek méréséről nem értesülünk), de vajon ez miben különbözik vajon a Z generációtól, mi az a lényeges immanens tulajdonság, ami a ma már akár 6-7 éves Alfák közös nemzedéki jellemzője?

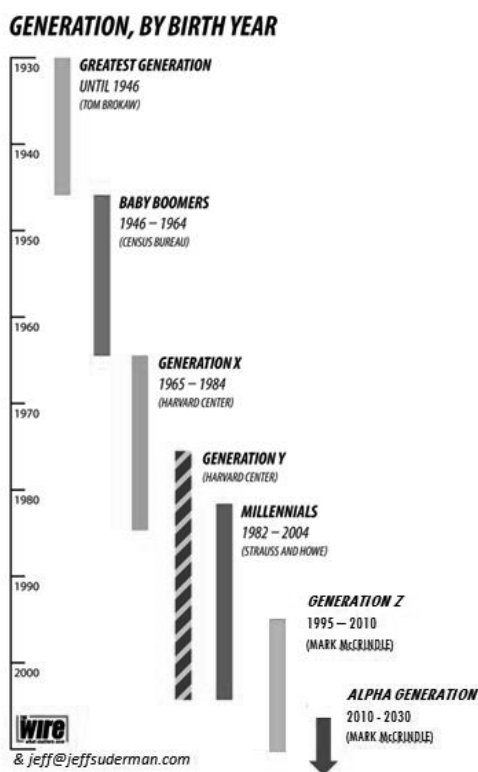
McCrindle szerint e sajátos információszerzési metódus „az előrejelzés”, a prognózis. E narratívában az Alfák megfigyeléséből olyan következtetéseket vontak le, mint például a képernyő előtt töltött idő növekedése, a rövidebb ideig működő figyelem, vagy a digitális készségek korai kialakulása. Ezek a digitális készségek azonban nem sokban különböznek akár az Y generációtól sem. McCrindle példaként hozza fel, hogy 2010-ben, a „generációváltás” évében jelent meg az iPad, az Instagram és az év szava is az „App” (alkalmazás) volt. Kétségkívül az állandó nagysebességű internetkapcsolat és az okostelefonok világában felnövő fiatalok számára a képernyő különös jelentőséggel bír, de a jelenség régóta ismert, nem tartalmaz különösebb újdonság-

---

3 Kirschner és Bruyckere – támadva azt az elképzelést, hogy a digitális bennszülöttek képesek a multitasking tevékenységre – tagadja a digitális bevándorló/bennszülött felosztást, de a generációs szocializáció elméletét nem cáfolják.

értéket. Említésre kerül még a korábban kezdődő fizikai és pszichológiai érés, és az ezzel ellentétben egyre későbbre csúszó családalapítás és gyermekvállalás, amelyet részben a tanulmányokkal töltött időszak hosszabbodása okoz. Ez ismét csak nem tartalmaz túl sok újdonságot a korábbi generációkhoz képest (a korábbi generációk ilyenét jellegzetességei jól dokumentáltak, főképp az X és Y generáció esetében – Zinnecker 1993; Gábor 1996), sőt felmerül a kérdés, hogy vajon a legfeljebb hét éves Alfák érisi és gyermekvállalási szokásaira vajon milyen adat engedett következtetni.

1. ábra: Generációk, születési év szerint

Forrás: Suderman 2016.

Azaz, egyfelől az Alfa generáció ötlete kapcsán levonhatjuk a következtetést, hogy nem lehet generációs jellegzetességeket értelmezni adatok nélkül. Az éppcsak iskolába kerülő korosztályról pedig statisztikailag értelmezhető adataink alig vannak. Ha mégis sikerül olyan megfigyelési helyzetet értelmezni (Pintér 2016), ahol megfigyelhetőek a 2010 után születettek, ez adatok akkor sem összevethetőek, hiszen ilyen az információs eszközhasználat, írástudás stb. szempontjából releváns megfigyelések 15-20, illetve 30-40, de akár 45-60 éve nem készültek.

Még furább, hogy egy, legfeljebb hat-hét évesekből álló generációról vajon hogy is tehetünk iskolai végzettségről szóló, jövőt érintő állításokat, főképp, hogy e tételek is három évesek.

Másfelől az sem tudható, hogy a felnövő korosztály valóban mutat-e manheimi generációs jellemzőket, s e jellemzők mások-e, mint az előző generációé. Egyelőre nem tudjuk melyik lesz az a narratíva, amely az X (digitális bevándorló), Y (digitális bennszülött) és Z (tartalom-előállító) generáció értelmezésén túlmutat, ennek értékelésére még legalább 5-10 évet várni kell. Vannak fontos technikai fejlesztések, de még ezekről sem tudni, hogy 1-2 éven belül vagy néhány évtized múlva érnek csak célba, s hogy melyik ér el átütő társadalmi változást, mégpedig olyat, amely egy generáció közös jellemzője lehet. A társadalmi teret újraformáló valóságot sem a ma remélt változások (lásd: fentebb), sem a sci-fi világába tartozó (például: otthonról vezérelhető saját képre formált androidok – lásd a Surrogates film; Imdb, 2017) nem formálta még valósággá.

Összességében az Alfa generáció bemutatása meglehetősen légből kapott, a generáció a szó szoros értelemben gyerekcipőben jár, ráadásul mai ismereteink alapján tulajdonképpen csak egy „Z 2.0”, amely nem sokban tér el elődjétől, csak továbbviszi „örökségét” (Nagy – Kölcsey 2017).

S mégis: az Alfa generáció beivódott a köztudatba, saját kommunikációs teret hívva életre. Tekintsünk tehát körbe: milyen mintázatok sejlenek fel az Alfa generáció használata esetében. Az Alfa generáció nemzetközi karrierje kapcsán (Nagy – Kölcsey 2017) – talán nem véletlenül – az Alfa generációról szóló tudományos hivatkozással nem igazán találkozhatunk. McCrindle saját weboldala tucatnyi ilyen témájú blogbejegyzésén túl, a Business Insider (Sterbenz 2014; Sterbenz 2015), a Fortune (Vanderkam 2015) és a New York Times (Williams 2015) is foglalkozott az Alfa-generációval. Ezen túlmenően Dan Schwabel, a Forbes rovatvezetője saját weboldalán (Schwabel 2014) ír az Alfákról, megpróbálva néhány jellemzőjüket inkább megjósolni, mint szemrevételezni:

- Vállalkozóbb szellemű generáció lesz;
- Még inkább járatosabbak lesznek a technológiában, nem ismerik majd a közösségi oldalak nélküli életet;
- Főleg online vásárolnak majd, kevesebb emberi kapcsolatuk lesz;
- Nagymértékben befolyásolja majd őket X és Y generációbeli szüleik hatása, sokáig „dédelgetik” majd őket;

- Jobban iskolázottak, önállóbbak, a jövőre és a kihívásokra felkészültebbek lesznek.

Vegyük észre, hogy ezek szintén kísértetiesen hasonlítanak a Z generációról elmondott jellemzőkre, azoktól nem igazán térnek el.

II. Az Alfa generáció magyarországi fogadtatása

A nem tudományos megszólalók

A magyar Wikipedia szerint „Az Alfa generáció elnevezés használatos arra a nemzedékre, amelynek tagjai 2007(!) után születtek” (Wikipedia 2017).

A magát pszichológiai szaklapnak nevező <http://mindset.co.hu> portál (Kovács 2017) tételszerűen mondja fel a leckét (2010 és azután születettek, azóta létezik instagram, az év szava az app lett). Az Alfák létét ezzel indokolja: „A most 7 éves vagy annál fiatalabb gyerekek már egy olyan társadalomba születnek bele, ahol az információ, az oktatás, a szórakozás és tulajdonképpen minden elérhető egyetlen kattintással. Az Alfa-generáció képviselői jóval korábbi életszakaszban találkoznak először a technológiával, mint más generációk tagjai... Ők... a különböző technológiai újításokra már nem eszközként tekintenek, hanem egész egyszerűen integrálják a saját életükbe”. Valóban hamarabb találkoznak az Alfák a technológiával, mint a Z-generáció? Tényleg az „egy kattintás” féligazsága ennyire leegyszerűsítheti a tanulásmélet (neveléstudomány), a posztmodernitással foglalkozó társadalomtudomány kutatási eredményeit?

Más esetben megfigyelhetjük, hogyan lesz az információhiány negatív konnotációjából pozitív töltet: „amíg itthon a marketing és HR szakemberek többsége egyelőre nem foglalkozik az Alfa-generációval, addig Dan Schwabel jövőkutatóhoz, tanácsadóhoz egyre több vállalat fordul, hogy megtudják, mire számítsanak az Alfa-generáció megjelenésével” (Kovács 2017). Schwabel nem is marad adós: „szerinte az alfa a vállalkozók generációja lesz, mivel már egészen korán rengeteg információhoz és erőforráshoz jutnak hozzá, ezért sok olyan Alfa lesz, aki már tíz éves kora előtt elindít egy vállalkozást” (Kovács 2017). Érdekes az is, hogyan keveredik a futurologia a generációs szemlélettel: „az ő generációjuknak kell majd ténylegesen megküzdeni olyan világméretű problémákkal, mint például a globális felmelegedés. Az online oktatás fejlődésének köszönhetően pedig olcsóbban vagy ingyen lehet

majd tanulni, a diákok rövidebb ideig lesznek az oktatási rendszer részei. Így az Alfa gyerekek már személyre szabhatják majd a saját tanulmányaikat és nem lesz akadálya az élethosszig tartó tanulásnak sem” (Kovács 2017).

De az Alfa generáció fogalma átszivárgott már az emberi erőforrás szakmába is. AZ OHE emberi erőforrás magazinban Kissné András Klára (Kissné 2014) keveri össze az Alfa generációt az új csendes generációval. Ugyanis míg – láttuk – az Alfa legfeljebb hét éveseket takar, az új csendes generáció a 15-29 évesek körében felvett *Magyar Ifjúság 2012 kutatás* eredményeinek értelmezése (Székely 2014). A cikk így fogalmaz: „Az Alpha generáció (2010 –)... a második Baby boom generáció, ahogyan az elsőnek, úgy nekik is komoly technológiai és társadalmi változásokkal kell majd szembesülniük. ... teljes mértékben a világháló részei lesznek. Ennek az ára, hogy ők lesznek a legmagányosabb nemzedék, akik a GOOGLE szemüvegeken keresztül folyamatos hálózati kapcsolatban állnak majd egymással, de egyikük lesznek és egyedül fognak élni is. ...A generáció olyan problémákra kell, hogy megoldást találjon, mint a környezetszennyezés, globalizációs ártalmak és a társadalmi öregedés. Ezért is nevezik őket 'új csendes, vagy alfa' generációnak”. Hogy miért éppen az azóta leállított, majd átpozicionált Google-Glass fejlesztés ragadt meg a szerzőben, illetve hogy mit takar teljes mértékben a világháló részeinek lenni, valamint hogy miért lesz ez a nemzedék magányos (bár sejtethető, hogy itt a világháló atomizálódó jellegére utaló sztereotípiákkal van dolgunk), nos ez rejtély. Nem véletlen, hogy a szerző csak egy ausztrál szülői blogot talál forrásnak, illetve állításai alátámasztására (Hansen – van der Berg 2012), amelynek színvonalára jellemző, hogy Alfa generációs linkje a magát Alfa generációnak nevező környezetvédő csoportról szóló hírre mutat (Daily Telegraph 2012).

Ezen túlmenően blogok (Horváth 2015; Janguli 2015 stb.), példának okáért a tudomany.blog.hu (SIC!), nyilvános prezentációk (Bor 2014) ontják az olyan megfogalmazásokat magukból, hogy az Alfa generáció a digitális tudást már az „anyatejjel szívja magába”. De ugyancsak ilyen, hogy az Alfa generáció rendelkezik a legmagasabb iskolai végzettséggel, magányosabbak a korábbi generációknál, s rendre felbukkannak „a világháló részei” tartalom nélküli értelmezései és a csendes generáció kitételek, tévedések.

A tudomány képviselői

Bár tudományos cikket Magyarországon sem nagyon találunk, de itthon is kutatók elemzik és erősítik meg az Alfa generáció létét és jellemzőit.

Bernschütz Mária média- és generációkutató szerint az Alfa generáció tagjai a 2005 után születettek (Bernschütz 2016). Szerinte „előlről kezdődik a generációt megjelölő ábécé, talán a kommunikációt is megreformáló érintőképernyő megjelenésének köszönhetően”. Még inkább meghökkenésre ad okot a hivatkozás nélküli állítás, amely szerint „a 0-2 évesek között 30%-os a táblagép használat és egy 2012-es kutatás szerint 10 százalékuknak a tablet volt az első szava” (interjú, é.n.).⁴ Máshol a szerző egy 2013-as amerikai kutatásra hivatkozik, amely szerint a 2 éven aluli gyermekek már 38%-a használt táblagépet. Ugyanakkor ezen állításoknak sem tudományos, sem hétköznapi irodalmi forrását nem lelhetjük fel, s életszerűtlensége miatt erős kritikával is kell kezeljük.

A 2010 után születettekről mint Alfa generációról, illetve új csendes generációról beszél Pais Ella a PTE tanszékvezetője is (Pais 2013, 2013A; 2015). „A generációs modellek fejlődésének új állomását jelenti a 2010 után születettek korosztálya ...egyik oldalán az agresszió erősödésére, a másikon pedig a korábbiakhoz képest csendesebb, visszafogottabb viselkedés elemek megjelenésére utal. A korosztály neve is több helyen 'új csendes' generációként szerepel” írja Pais (Pais 2013A). Nehezen értelmezhető, hogy az agresszió és a visszafogottság egymás mellett, együtt vagy mi módon jellemző a korosztályra, illetve mint látható, itt is tetten érhető az új csendes generáció téves toposza.

A Médiaklikk külön bejelentkezést szán az alfáknak (Médiaklikk 2016), ahol a Corvinus-os Markos-Kujbus Éva generációkutató is fentiek szellemében szólal meg. Sőt az ELTE Etológia Tanszékén az Alfa generáció digitális eszközhasználatát és ennek hatását kívánják vizsgálni, ugyancsak az érintőképernyőt tételezve fel a generációs csomópontnak (Konok 2016).

Az Alfa-generáció fogalmának aktív használója Pintér Marianna is. 95 főt megkérdező kutatása (Pintér 2016) a szülőkön keresztül a 6 év alattiak digitális eszközhasználatát érinti. A szerző kijelenti, hogy a megkérdezettek 4/5-e (bár a szerző százalékokban beszél) már 6 éves kora előtt okostv-

telefon-, táblagép-, számítógép-használó. Az az eredmény, hogy a most iskolát kezdők tapasztalati bázisa eltér a korábbi korosztályokétól, nem jelenti egy önálló generáció létét, annak ellenére, amit a szerző több helyen sejtet (Pintér 2016; Pintér 2014; Dancs – Kulman – Pintér 2017). Az óvodáskorúak vizsgálata természetesen fontos és kiterjedt terület, de a közzétett eredmények nem jelentik az Alfa generáció létének megalapozottságát, se nem a Z generációval történő összevethetőséget. Persze a hatévesek nemzedéki összetartó erejéről beszélni nem is lehet túlzottan alapos, hiszen érzékelésük még nem terjed ki a társadalomra, így generációs értelmezésük fogalmilag is kétséges.

Bakonyi Anna és Karczewicz Ágnes is fejezetet szentel az Alfa generációnak Az óvodapedagógusok nagykönyve című munkájukban (Bakonyi-Karczewicz, 2016).

A generációs logika egyik legismertebb magyar kutatója Tari Annamária pszichológus, pszichoterapeuta. „Y-generációnak az 1982 után születetteket nevezzük, Z-generációnak a 1995 utániakat, és már itt vannak a 2005 után világra jött kicsi alfák” – mondja a kutató (Hulej 2016). Szerinte „az Y, a Z és az Alfa-generáció már a webkettes világban nőtt fel – igaz, az Y-ok részben még a könyvespolcok mellett szocializálódtak” (Szabó 2014). Máshol 2008-ra teszi az Alfa generáció kezdetét (Dózsa-Vépy 2017) és jelzése szerint a tanulás autodidakta módon történik majd náluk. Az Y generáció webkettes felnövekedését könyveljük el egyszerű tévedésnek, az évek változását pedig a pontos meghatározhatóság (lásd: fentebb) hiányát megérező sejtésnek. De amellet nem lehet szó nélkül elmenni, hogy az autodidakta tanulás elképzelése az ötvenes-hatvanas évek programozott oktatás felbuzdulásának újbóli megjelenése, ahol ugyancsak a tanulássegítő facilitátor (értsd: tanár, pedagógus) szakma elmúlását vizionálták. Ma már minden releváns kutatás ennek ellenkezőjét: a humán segítő szakmák (köztük a tanulássegítés) reneszánszát/felemelkedését prognosztizálja.

Összegzés

Mannheim szerint mindegyik nemzedék a saját belső idejében él (Mannheim 1928, 1969), ugyanakkor csak „közös tapasztalatok, események, élmények által lesznek részesei ugyanazon korosztály tagjai egy nemzedéki kultúrának” (Somlai 2011:11). Nem az a kérdés tehát, lesz-e új generá-

4 Forrás: <http://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-2712213/Forget-mama-10-babies-say-TABLET-word-Study-reveals-extent-gadget-use-family.html>

ció: a generációs logika alapján akár joggal vélhetjük úgy, hogy egyszercsak a Z-generációt is követi egy újabb. Ez azonban csak akkor fog bekövetkezni, amikor valami minőségileg új társadalmi jellegzettség, esetünkben valamifajta új kommunikációs és információszerezési stratégia nyer teret, és nem mechanikusan a korábbi generáció születését követő 15-20. évben. A kérdés az, milyen jellegzetességekkel bír majd az új nemzedék: ma még nem tudjuk, hogy mi lesz ez az új minőség, pedig ennek léte csak akkor nyer igazolást, ha az új minőséget már mérni és összevetni tudjuk a korábbi generációk jellegzetességeivel. Enélkül a mostani jóslások nemhogy komoly bizonytalanságot tartalmaznak, hanem semmilyen stabil alappal nem rendelkeznek, leginkább csak a jövődömondások csalfa világába vezetnek.

Felhasznált szakirodalom

- Bakonyi Anna – Karczewicz Ágnes 2016 *Az óvodapedagógusok nagykönyve*. Neteducatio kft, Budapest.
- Bernschütz Mária 2016 *Gyermekek és az interN(Y)ET – így neteznek az alfák*. www.digitalhungary.hu/kozossegi-media/Gyermekek-es-az-interN-Y-ET-igy-neteznek-az-alfak/2543 (2017. 08. 12.)
- Bor Alexandra 2014 *X, Y, Z, alfa generáció: Kik ezek?* https://prezi.com/feikfwmygpc/_x-y-z-alfa-generacio-kik-ezek/ (2017. 08. 12.)
- Daily Telegraph 2012 *Zombie environmental protesters from Generation Alpha disrupt opening of Asia Pacific Triennial of Contemporary Art at GOMA* <http://www.dailytelegraph.com.au/news/national/zombie-environmental-protesters-from-generation-alpha-disrupt-opening-of-asia-pacific-triennial-of-contemporary-art-at-goma/news-story/c536aef9fde30fa02ef8bc84fdb6301c> (2017. 08. 12.)
- Dancs Gábor – Kulman Katalin – Pintér Mariann 2017 Elsőéves tanítóképzős hallgatók matematikai képességfelmérésének eredményei. In Karlovitz János Tibor szerk. *Válogatott tanulmányok*. International Research Institute, s.r.o. 4th IRI Economic Conference, Bratislava, Slovakia, 19-20 January 2017, 228-235. <http://www.irisro.org/pedagogia2017januar/52DancsGabor-KulmanKatalin-PinterMariann.pdf> (2017. 08. 20.)
- Dózsa-Vépy Renáta 2017 *Párkapcsolati konfliktusok, fókuszban az Y generáció!* – Tari Annamária előadása <http://www.life.hu/csalad/20170530-parkapcsolati-konfliktusok-fokuszb-an-y-generacio-tari-annamaria-eloadasa.html> (2017. 08. 12.)
- Fazekas Anna – Nagy Ádám 2016 Offline helyett online szabadidő? A fiatalok szabadidős tereinek és médiahasználatának átalakulása. *Médiakutató* 2:51-57. On-line: www.epa.oszk.hu/03000/03056/cikk/2016_02.../03_offline_helyett_online_szabadido
- Gábor Kálmán 2006 Társadalmi átalakulás és ifjúsági korszakváltás. In Gábor Kálmán szerk. *Ifjúságpszichológia*. Belvedere, Szeged, 384-426.
- Hack-Handa József – Pintér Róbert 2015 Generációs különbségek a magyar médiafogyasztásban. *Információs Társadalom* 2. http://epa.oszk.hu/01900/01963/00048/pdf/EPA01963_informacios_tarsadalom_2015_2.pdf (2017. 08. 12.)
- Hansen, Jane – van der Berg, Lucie 2012 *Second baby boom generation*. <http://www.news.com.au/lifestyle/parenting/australias-second-baby-boom-generation-alpha-smarter-richer-healthier/story-fnet08ui-1226655064591> (2017. 08. 12.)
- Horváth Nikolett 2015 *A generációs felosztás*. <http://gyerekekadigitalisvilagban.blogspot.hu/2015/03/a-generacios-felosztas-kedves-olvaso-ez.html> (2017. 08. 12.)
- Hulej Emese 2016 *Milyen felnőttek lesznek a mai öt-tízévesek? Nagyító alatt az alfa generáció*. <http://noklapja.nlcafe.hu/noklapja/2016/08/10/milyen-felnottek-lesznek-a-mai-ot-tizevesek-nagyito-alatt-az-alfa-generacio> (2017. 08. 12.)
- Interjú Bernschütz Máriával (én.) *Minden tizedik Alfának a tablet az első szava?* <https://www.digitaliscsalad.hu/kerdesek-valaszok/minden-tizedik-alfanak-tablet-az-első-szava> (2017. 08. 12.)
- Janguli /Jakabffy Éva/ 2015 Okos, új világ. Tudomány/Science http://tudomany.blog.hu/2015/06/01/okos_uj_vilag#more7507450 (2017. 08. 12.)
- Kissné András Klára 2014 *Generációk, munkaerőpiac és a motiváció kérdései a 21. században*. OHE magazin. <http://www.ohe.hu/hrmagazin/cikkek/generaciok-munkaeropiac-es-a-motivacio-kerdesei-a-21-szazadban> (2017. 08. 12.)

- Kirschner, A. Paul – Bruyckere, Pedro De 2017 *The myths of the digital native and the multitasker*. Teaching and Teacher Education, 67. szám, Elsevier. <https://www.gwern.net/docs/2017-kirschner.pdf>
- Konok Veronika 2016 *Digitális kisbabák, avagy mi lesz veled, Alfa-generáció?* http://divany.hu/szuloseg/2016/08/04/digitalis_kisbabak_avagy_mi_lesz_veled_alfa-generacio (2017. 08. 12.)
- Magyar Ifjúság 2012 ifjúságkutatás adatbázisa. <http://kutatopont.hu/szolgáltatások/tarsadalomkutatás> (2016. 05. 12.)
- Mannheim, Karl 1969 [1928] A nemzedéki probléma. In Huszár Tibor – Sükösd Mihály szerk. *Ifjúságszociológia*. KJK, Budapest, 31–66.
- McCordle, Marc 2010 The ABC of XYZ. University of New South Wales, Australia. On-line: mccordle.com.au/Generation-X-Y-Z
- McCordle, Marc 2015 *The McCordle blog*: <http://mccordle.com.au/BlogRetrieve.aspx?PostID=631099&A=SearchResult&SearchID=9286491&ObjectID=631099&ObjectType=55>, elérés: 2017.03.01
- Mediaklikk, Alfa generáció 2016 <https://www.youtube.com/watch?v=nLJACglMia4> (2017. 08. 12.)
- Kovács Kitti 2017 *Mi vár az Alfa generációra? – Avagy digitális kisbabák a munkaerőpiacon*. Mindset: <http://mindset.co.hu/mi-var-az-alfa-generacio-avagy-digitalis-kisbabak-a-munkaeropiacon> (2017. 08. 12.)
- Nagy Ádám – Kölcsey Artila 2017 *Mit takar az alfa-generáció?* MTA REAL, <http://real.mtak.hu/62396/> (2017. 07. 24.)
- Pais Ella Regina 2013 *Y és Z generáció mint a jövő munkavállalói*. <http://www.kormanyhivatal.hu/download/2/18/60000/Y%20%20C3%A9s%20Z%20gener%20%20A1ci%20%20B3%20mint%20a%20j%20%20C3%B6v%20%20C5%91%20munkav%20%20A1lal%20%20B3i.pdf> (2017. 08. 12.) <http://docplayer.hu/2100822-Y-es-z-generacio-mint-a-jovo-munkavallaloi.html> (2017. 11. 02.)
- Pais Ella Regina 2015 *Y és Z generáció mint a jövő munkavállalói*. http://www.szecsoiskola.hu/gyuri/szakirodalom/generacios_kihivasok_a_szakmai_tanarkepzesben.pdf (2017. 08. 12.)
- Pais Ella Regina 2013a *Alapvetések a Z generáció tudomány-kommunikációjához*. http://www.art.pte.hu/kutatocsoportok/zenepedagogiai_es_pszichologiai_kutatocsoport (2017. 08. 12.)
- Pintér Marianna 2014 A Z- és az alfageneráció tanulási szokásai, matematikai szempontból. *Gyermeknevelés* 2. http://gyermekneveles.tok.elte.hu/4_szam/pub/pinterm.html (2017. 08. 20.)
- Pintér Marianna 2016 Milyen tapasztalatokkal kerül az alfa-generáció az iskolába? *Új Köznevelés*, 8. <http://folyoiratok.ofi.hu/uj-kozneveles/milyen-tapasztalatokkal-kerul-az-alfa-generacio-az-iskolaba> (2017. 08. 20.)
- Prensky, Marc 2001 Digital natives, digital immigrants. Part 1. *On the Horizon*, MCB University Press, Vol. 9 No. 5, September/October, 1–6. www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/10748120110424816
- Somlai Péter 2011 Nemzedéki konfliktusok és kötelékek. In Bauer Béla – Szabó Andrea szerk. *Arctalan (?) nemzedék. Ifjúság 2000–2010. Tanulmánykötet*. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest.
- Schwabel Dan 2014 *5 Predictions for Generation Alpha*. <http://danschawbel.com/blog/5-predictions-for-generation-alpha/> (2016. 09. 08.)
- Sterbenz, Christina 2014 Generation Alpha is coming and it will change the world forever. <http://www.businessinsider.com/generation-alpha-2014-7> (2016. 09. 12.)
- Sterbenz, Christina 2015 *Here is who coes after generation Z*, 08. <http://www.businessinsider.com/generation-alpha-2014-7-2> (2016. 09. 08.)
- Strauss, William – Howe, Neil 1991 *Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069*. William Morrow & Company, New York.
- Suderman Jeff 2016 *Defining Workplace Generations: Infographic*. <http://jeffsuderman.com/tag/gen-alpha> (2016. 09. 08.)
- Surrogates film adatlap, http://www.imdb.com/title/tt0986263/?ref_=nv_sr_1 (2017. 08. 12.)
- Szabó Fruzsina 2014 „Helló, te nem kellesz” – milyen sors vár a huszonévesekre? http://eduline.hu/felsooktatas/2014/12/29/Tari_Annamaria_interju_SQD6FZ (2017. 08. 12.)
- Székely Levente 2014 Az új csendes generáció. In Nagy Ádám – Székely Levente szerk. *Másodkézből – Magyar Ifjúság 2012*. ISZT Alapítvány-Kutatópont, Budapest, 9–28. On-line: www.ifjusagugy.hu/kotetek/Negyedszad.pdf (2017. 11. 01.)

- Vanderkam, Laura 2015 *What comes after Generation Z?* <http://fortune.com/2015/08/10/generation-z/> (2016. 09. 08.)
- Wikipedia *Generációs marketing*, hu.wikipedia.org/wiki/Gener%C3%A1ci%C3%B3s_marketing (2017. 08. 12.)
- Wikipedia *Generation Z* https://en.wikipedia.org/wiki/Generation_Z (2017. 08. 12.)
- Williams, Alex 2015 *Meet Alpha: The Next 'Next Generation'* <http://www.nytimes.com/2015/09/19/fashion/meet-alpha-the-next-next-generation.html> (2016. 09. 08.)

- Zinnecker, Jürgen 1993 A fiatalok a társadalmi osztályok terében. (Új gondolatok egy régi témához). In Gábor Kálmán szerk. *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*. Belvedere Meridionale, Szeged, 5-28; valamint in Gábor Kálmán – Jancsák Csaba szerk. *Ifjúságpszichológia. Szemelvények*. Belvedere Meridionale, Szeged, 2006:69-94.

ÖNKÉNTESÉG ÉS KÖZÖSSÉGFEJLESZTÉS A SZÉKELYFÖLDI TÉRSÉGBEN

Absztrakt

Tanulmányunkban 27 székelyföldi, rurális elitel készített interjú alapján az önkéntesség vidékfejlesztési szerepének fontosságát hangsúlyozzuk. A téma aktualitását jelzi, hogy a vidékfejlesztési szakirodalomban végbemenő szemléletváltás következtében előtérbe kerülnek a kisebb területi egységek egyedi értékei, endogén stratégiái. Mindez értelem-szerűen tereli a figyelmet a közösségfejlesztési stratégiákra, amelynek egyik fontos eleme az önkéntes munka mint a társadalmi részvétel kiemelt formája. Elemzésünkben elsősorban arra keressük a választ, hogy a rurális elitek körében milyen sajátosságokkal rendelkeznek azok a szereplők, akik tevékenységük révén serkentik a közösségi aktivitást és ösztönzik az önkéntes munkát. Az interjúszövegeket az önkéntesség szakirodalmára alapozva három kiemelt szempont szerint elemeztük: az önkéntes jellemvonások, önkéntes tevékenységtípusok, és önkéntes motivációk azonosítása.

Abstract

Volunteering and rural development in Szeklerland

In our study we emphasize the importance of volunteering in rural development, based on 27 interviews with rural elites in Szeklerland. The actuality of the topic is indicated by the new paradigm for rural development, and the growing importance of unique values and endogenous strategies of smaller territorial units. This brings attention to community development strategies and voluntary work as a major form of social participation. In our analysis, we primarily want to identify the characteristics of actors among rural elites who, through their activities stimulate community activity and encourage volunteering. Based on the literature of volunteering, the interviews were analyzed by three key aspects: the identification of voluntary characteristics, voluntary activity types, and voluntary motivations.

Bevezető

Székelyföld Románián belül egy elkülönülő, sajátos történelmi, társadalmi, kulturális és gazdasági háttérrel rendelkező térség. Bár eltérő formában és mértékben, de a globalizációs folyamatok más európai uniós térségekhez hasonlóan erre a térségre is nagy hatással vannak.

Az EU-s fejlesztési irányvonalakban, a fejlesztési szakpolitikák megfogalmazásában például az infrastruktúra, a gazdaság, vagy az IT-szektor fejlesztése mellett egyre nagyobb hangsúlyt kap a humán erőforrás- és a közösségfejlesztés, ami a térségek történelmi, társadalmi és kulturális háttérére terelik a figyelmet. Például az Európai Unió a 2011. évet az Európai Önkéntesség Évének nevezte, amellyel célja az önkéntes munka fontosságának és népszerűsítésének növelése volt. Erre egy konkrét programot is kidolgoztak, az Európai Önkéntes Szolgálatot, amelynek keretében anyagilag támogatták azokat a fiatalokat, akik valamilyen önkéntes feladatot vállaltak európai uniós közösségekben. Ez a program az európai állampolgár kialakulásához is hozzá kíván járulni.

A székelyföldi térségben az önkéntesség mint tudatos tevékenység kevésbé elterjedt, azonban EU-s hatásokra egyre nagyobb figyelem terelődik rá és a fejlesztésekkel foglalkozó helyi szakemberek is kezdik felismerni az ebben rejlő lehetőségeket. A társadalom sajátos működése miatt egyre nagyobb hangsúlyt kap a helyi közösségekben végzett önkéntes szolgálat, amely által a helyi közösség tagjai önkéntes feladatokat vállalnak saját közösségük fejlődése, jóléte érdekében. A jelenség egyediségét többek között az adja, hogy ezek az egyének nem mindig vannak tudatában annak, hogy ők egy önkéntes tevékenységet végeznek, illetve annak, hogy ezáltal a helyi közösségfejlesztés szerves részét képezik. Tanulmányunkban éppen ezért az önkéntesség vidékfejlesztési szerepének fontosságára szeretnénk felhívni a figyelmet, arra, hogy az önkéntesség serkentése a vidékfejlesztési akciók részeként hogyan tud hozzájárulni egy helyi közösség fejlődéséhez. A vidékfejlesztés szempontjából közelítve meg az önkéntesség kérdését, egy érdekes jelenséget figyelhetünk meg. Általánosságban az önkéntesség a társadalomnak olyan jelensége, amely során a magas

társadalmi státusszal rendelkezők csoportja adományokkal (ruha, étel, pénz, stb.) segíti a hátrányos helyzetűek csoportját. De ha kicsit közelebről is megvizsgáljuk ezt a jelenséget, azt láthatjuk, hogy az önkéntesség által az egyének képesek olyan tevékenységek lebonyolítására is, amelyek a közösség javát szolgálják, és amelyekért nem kapnak pénzbeli juttatást. A vidékfejlesztés olvasatában ez azt jelenti, hogy az egyének nyilvánosan részt vesznek/vállalnak a helyi társadalom életében. A vidékfejlesztési szakirodalom ezt tágabb értelemben társadalmi részvételnek nevezi.

Bár az általunk vizsgált térségben, Székelyföldön nem elterjedt a világosan beazonosítható, rögzített és nyomon követhető önkéntes tevékenység, a rurális elit körében a hagyományos szereplők mellett (pap, tanár, polgármester) napjainkban egy új szereplőcsoport jelent meg és játszik domináns szerepet a közösségszervezésben: a pályázatok megírásához és lebonyolításához is értő civil szervezetek vezetői, munkatársai, aktív tagjai, vagyis a közösségszervezők. Ezek a szereplők tevékenységük révén nagymértékben kapcsolódnak az önkéntesség működtetéséhez és szervezéséhez, illetve serkentik a társadalmi részvételt. A székelyföldi térségben vidékfejlesztési szempontból ezek az egyének jelentős endogén erőforrást képviselnek és termelnek.

Társadalmi részvétel

Tanulmányunk e részében a társadalmi részvétel fogalmát illusztráljuk. A fogalom bemutatásához és értelmezéséhez Lowe et al. *Participation in Rural Development: A Review of European Experience* című művét használjuk.

A vidékfejlesztési szakirodalomban végbement paradigmaváltást követően felértékelődött a vidék endogén szempontból való fejlesztése. Az 1990-as évektől kezdődően a vidékfejlesztési szakemberek arra a felismerésre jutottak, hogy az addigi fejlesztési politikák, vagyis a kívülről érkező támogatásokon alapuló fejlesztési programok nem csökkentik a vidéki szegénységet. Ennek okaként azt jelölték meg, hogy a vidékfejlesztési folyamatokba nem vonták be az érintett célcsoportot, vagyis a helyi lakosságot (Lowe et al. 1998).

Az endogén modell kidolgozói arra hívják fel a figyelmet, hogy a vidéki közösségek, ismerve saját természeti és humán erőforrásaikat, hatékonyabban tudják azokat mozgósítani és felhasználni a közösség javára. Más szóval a vidék saját irányítása alá kell ren-

delje az öt megcélzó fejlesztéseket az előzőleg azonosított erőforrások helyi hasznosításával és a közösség tagjainak bevonásával. Ennek értelmében a fejlődésnek belülről kell elindulnia és eredményeket hoznia, mert az elmaradott térségek csak így tudják behozni a lemaradásokat és ezáltal bekapcsolódni a globális gazdasági folyamatokba. Az endogén vidékfejlesztés azonban abban az esetben is sikeresnek minősül, ha a vidék önerőből eléri az önfenntartás állapotát, de valamilyen okból kifolyólag még sem kapcsolódik be a világi gazdaságba (Lowe et al. 1998).

Az alulról építkező fejlesztési paradigma azt hangsúlyozza, hogy a vidék fejlesztése nemcsak az infrastruktúra, a gazdaság vagy a környezet változtatását jelenti, hanem a helyi társadalom, közösség változtatását is. A helyi közösség fejlesztése pedig úgy érhető el, ha azt bevonjuk a vidék fejlesztési folyamataiba, amelyet társadalmi részvételnek nevezünk. A gazdasági fejlesztési folyamatokkal párhuzamosan beindulnak a közösségfejlesztési folyamatok is, amelyek során a helyiekben kialakulnak azok a képességek, készségek és attitűdök, amelyekkel hatékonyan és céltudatosan tudják használni és fenntartani a meglévő helyi fejlesztés termékeit, illetve újabb fejlesztéseket kezdeményezni (Lowe et al. 1998).

A szakirodalom a társadalmi részvétel két típusát különbözteti meg: (1) A helyi lakosság képességeinek és készségeinek gyarapítása annak érdekében, hogy saját maguk fejlesszék környezetüket. (2) Lehetőséget adni a helyi társadalomnak arra, hogy bekapcsolódjon a helyi fejlesztési folyamatokba (Lowe et al. 1998:20).

Arnstein (1969) szerint a társadalmi részvételnek nyolc lépése van:

1-2. *Manipuláció és terápia (manipulation and therapy)*: Ezen a szinten még nem beszélhetünk társadalmi részvételről, csak annak helyettesítéséről. Lényege, hogy a helyiek ne vegyenek részt a fejlesztési programok tervezésében és kivitelezésében, de a helyi vezetőség lehetőséget ad a tanulásra.

3. *Informálás (informing)*: Az első lényeges lépés a tényleges részvétel irányában, azonban az információ áramlása egyirányú és nincs lehetőség visszajelzésre.

4. *Konzultáció (consultation)*: A vezetőség közvélemény-kutatásokat végez, közgyűléseket tart a különböző fejlesztésekről, hogy a helyiek is halljanak és véleményeket mondjanak, de a helyiek részéről nincs lehetőség a tényleges beavatkozásra.

5. *Kiengesztelés (placation)*: A vezető bizottságba a helyi méltóságokból tagokat választanak, akik tanácsokat adhatnak a fejlesztési tervekhez, de nincs

jugok arra, hogy döntsenek a fejlesztések megvalósításáról.

6. *Partnerség (partnership)*: Az érdekviszonyok megoszlanak a helyi lakosok és a vezetők között, a tervezési és döntési folyamatban közös a felelősség.

7. *Képviselt hatalom (delegated power)*: A vezető bizottságban a helyi polgárok többségi tagsággal, és hatalommal rendelkeznek a döntéshozásban.

8. *Polgári felügyelet (citizen control)*: A polgárok teljes hatalmat gyakorolnak a tervezésben, szakpolitikai kérdésekben, és a megvalósításban. Már nincs közvetítő a polgárok és az erőforrások között.

Lowe és társai (1998) szerint a valóságban a fejlesztési folyamatokba nem tud bekapcsolódni a közösség összes tagja, de bekapcsolódnak olyan helyi aktorok (például önkéntes szervezetek, önkéntesek, közösségszervezők), amelyek képviselik a közösség érdekeit. A társadalmi részvétel aktorai a székelyföldi társadalomban a következők: (önkéntes) civil szervezetek, közbirtokosságok, kalákák, mezőgazdasági és egyéb jellegű társulások, közösségszervezők, egyének.

Önkéntesség és civil társadalom

Az önkéntesség egy komplex társadalmi jelenséggé vált, amelynek meghatározása társadalmi, történelmi, politikai, vallási és kulturális tényezőktől függően többféle lehet (Voicu – Voicu 2009; Szigeti 2003). Az önkéntességet kutatók között is változnak az önkéntesség-definíciók attól függően, hogy a kutató épp az önkéntes tevékenység mely jellemzőjét hangsúlyozza kutatása során (Voicu – Voicu 2009). A tanulmány témája szempontjából három megközelítést emelünk ki. Az egyik definíció szerint az önkéntesség anyagi juttatás nélküli tevékenység, amelyet mások számára vagy a környezet számára végeznek. Az önkéntes idejét, fizikai vagy intellektuális energiáját, vagy pénzét adja mások számára, amely cserébe erkölcsi elégtételt, mások elismerését kapja (Juknevičius – Savicka 2003). De az önkéntesség többet jelent annál, hogy valaki ad az idejéből mások számára vagy egy ügy megvalósítása érdekében: az önkéntesség egy kulturális és gazdasági jelenség, amely a társadalom szervezői mechanizmusának a részét képezi, befolyásolva a társadalmi felelősségvállalást, és megmutatva az állampolgároktól elvárt elkötelezettség és részvétel szintjét (Anheier – Salamon 2001). Ochman és Jordan (1997) értelmezése szerint az önkéntes munka jó módszer arra, hogy az állampolgárok maguk is

becapcsolódjanak a közéletbe, illetve hozzájáruljanak az életükben bekövetkező változásokhoz (Ochman – Jordan 1997).

A fenti megközelítések is mutatják, hogy az önkéntesség egy komplex társadalmi jelenség, amely a társadalom több területére és vetületére is hatással tud lenni, mint az egyének, a közösségek életére, a gazdaságra, vagy a környezetre. Mindez a modernizációs folyamatok következménye.

Fényes és Kiss (2011) az önkéntesség következő fontosabb jellemvonásait emeli ki egyik tanulmányában: (1) Nincs anyagi ellenszolgáltatása, de anyagilag lehet támogatni az önkénteseket foglalkoztató civil szervezeteket, illetve megtéríteni az önkéntes számára a munkájához szükséges költségeket (pl. étkezés, utazás, munkaeszközök). (2) Mások számára végzett munka, általában segítő céllal vagy egy ügy érdekében, de nem számít önkéntes munkának a hobbi gyakorlása, a sportolás, az amatőr jellegű tevékenység, illetve ha családtagoknak vagy szomszédoknak segítünk. (3) Az egyén önként, szabad elhatározásból és akaratból végzi, nem kötelező jelleggel. A kényszerből végzett önkéntes munka (pl. az államszocializmusban a hazafias munka) nem számít önkéntességnek. (4) A motivációja lehet belső (szubjektív, értékorientált) és külső (instrumentális) indíttatású. Napjainkban az önkéntes munka nemcsak egyirányú, hanem a kölcsönös (nem feltétlenül anyagi) előnyökön és hasznokon alapszik (Fényes – Kiss 2011).

A szakirodalom továbbá megkülönbözteti az önkéntesség különböző funkcióit: gazdasági, társadalmi-közösségi, politikai és szociálpszichológiai funkciók. Tanulmányunk szempontjából a társadalmi-közösségi funkciót emeljük ki, amely abban nyilvánul meg, hogy az önkéntességnek hatása van a társadalmi inklúzióra és exklúzióra, közösség- és csoportképző hatása van, hozzásegíti az egyént a társadalmi tőkeképződéshez, illetve növeli a társadalmi érzékenységet és felelősségvállalást (Fényes – Pusztai 2012).

Napjainkban az önkéntes tevékenységeket a legtöbb esetben formális intézményes keret egészíti ki, de ez nem jár feltétlenül együtt azzal, hogy az egyén szervezeti tagsággal is rendelkezzen annál a szervezetnél, ahol önkénteskedik. A szervezetek elsődleges célja úgy tűnik az, hogy megfelelő infrastruktúrát biztosítsanak az önkéntesség számára (Wollebak – Selle 2003). A formális civil szervezetek léte tehát ez által serkenti az önkéntességet (Salamon – Sokolowski 2003). A szervezet számára pedig azért hasznos önkénteseket foglalkoztatni, mert az ön-

kéntesek olyan feladatokat végeznek el, amelyek nem képezik a fizetett munkakörök részét; hitelesebbé teszik a szervezetet a közösségben; verbálisan információkat adnak át a szervezetről a közösség tagjai számára; hozzájárulnak az adománygyűjtéshez és erősítik a civil önszerveződő tevékenységeket (Ochman – Jordan 1997).

A modernizációs folyamatok hatására mára nemcsak az önkéntesség jellege, szerepe, funkciói és jelentősége változott meg, hanem a motivációs bázisa is. Mivel mára az önkéntesség mozgatórugói a civil szervezetek lettek, lecsökkent az informális csoportok önkéntesség működtetésében betöltött szerepe, amelyek nagymértékben hozzájárultak az önkéntes motivációk átalakulásához. Kialakult az új típusú önkéntesség, amelynek motivációi a tudatos szakmai tapasztalat és tudás-gyarapítás, különböző kalandok és érdekes lehetőségek kipróbálása, rövidtávú önkéntes munka végzése, kapcsolatháló építése és új barátok szerzése. Ez a típusú önkéntesség a fiatalokat jellemzi és többnyire a nyugati társadalmakban jelenlévő trend (Fényes 2015). Romániában vagy más poszt-szocialista országban az új típusú önkéntesség mellett még mindig jelen van a régi típusú önkéntesség is. A régi típusú önkéntességet folytató egyéneket a másokon és a közösségen való segítség motiválja, fontos számukra a vallás, a hit és a szolidaritás gyakorlása, a hosszú távú önkéntesség és elkötelezettség, a szervezeti- vagy csoporttagság (Fényes 2015).

Önkéntesség szerepe a közösségfejlesztésben

A Nemzeti Foglalkoztatási Standard (National Occupational Standards) meghatározásában a közösségfejlesztés egy olyan hosszútávú folyamat, amelynek célja az egyenlőtlenségek csökkentése a társadalmi igazságosság, társadalmi egyenlőtlenség és társadalmi befogadás területén. Az önkéntesek pedig úgy járulnak a közösségfejlesztéshez, hogy idejüket és energiájukat adják a közösségük, a környezetük és mások javára, ezért cserében viszont nem várnak el anyagi juttatást. Az önkéntesek ugyanakkor kiváló eszközei lehetnek a közösségfejlesztés céljainak megvalósításához, mert legfőképpen ők rendelkeznek azokkal az értékekkel, amelyek nélkül nem valósulhat meg a közösségfejlesztés.¹

1 <http://www.volunteernow.co.uk/fs/doc/publications/community-development-and-volunteering-briefing-paper1.pdf>

Dumitru Sandu (2005) szerint a közösségfejlesztés olyan változásokat eredményez a közösséggért, a közösségnek és a közösségben, amelyek gyakorlati tapasztalatokon alapulnak.

Az önkéntesek bevonásával általában valamilyen specifikus projektet, programot valósítanak meg, amely szintén azt sugallja, hogy mennyire fontos a társadalmi részvétel a helyi közösségekben, különös tekintettel a rurális térségekre. A projektek növekedő száma pedig azt jelzi előre, hogy egyre nagyobb mértékben van szükség az önkéntességen alapuló társadalmi részvételre (Andronic 2010).

Az önkéntesség azáltal tölt be fontos szerepet a társasági/közösségi életben, hogy összegyűjti az embereket, és lehetővé teszi, hogy olyan emberek kerüljenek kapcsolatba egymással, akik más esetben nem találkoznának. Ezáltal tud erősödni a társadalom szerkezete, mert az önkéntesség segít áthidalni társadalmi-gazdasági szakadékokat (Wu 2011).

Wu (2011) szerint az önkéntesség négyféle hatást tud gyakorolni a társadalomra:

1. *Társas kapcsolatokat erősít:* Azáltal, hogy az önkéntesség hidat képez a társadalom különböző részei/csoportjai között, szinergia-együttműködéseket tesz lehetővé: közösségi partnerségek kialakítása, hálózatok működtetése, pártfoglaltság és támogatás létrehozása, stb. Az önkéntes szervezetek együttműködnek például helyi önkormányzatokkal és közösségekkel annak érdekében, hogy közösen fejlessék és működtessék az olyan közszolgáltatásokat, mint oktatás, környezetvédelem, energiaszolgáltatás, stb.

2. *Erős, biztonságos és összetartó közösséget épít:* Az önkéntesség kulcsszerepet tölt be a stabil közösség kialakulásában: hozzájárul ahhoz, hogy a hátrányos helyzetű közösségek kapcsolatot teremtsenek a helyi önkormányzattal és vállalkozásokkal felzárkóztatásuk érdekében. Növeli az állampolgárok közötti bizalmat, illetve hozzájárul a szolidaritás és reciprocitás kialakulásához. Az önkéntes programokban résztvevő helyiek szert téve helyismereti tudásra és érzékenységre, képessé válnak sikeres közösségi programok megvalósítására, képesek lesznek a helyi közösség szükségleteit azonosítani, és válaszolni azokra, illetve jobban fognak kötődni a helyi közösséghez. Az egyéneknek az önkéntesség által megerősödött kapcsolatuk a helyi közösséggel, ezért képesek értékelni a szomszédi együttműködéseket is.

3. *Civil szerepvállalást ösztönöz:* Az önkéntesség a civil szerepvállalás egyik formája, amely által az egyének hasznosan hozzá tudnak járulni a saját közösségük jólétéhez. Az önkéntesség továbbá ösztönzi az egyéneket arra, hogy jobban bekapcsolódjanak

a közösségi életbe, és akár a helyi önkormányzattal közösen együttműködve tegyenek a helyi közösségért. Az önkéntesség továbbá növeli a demokratikus közösség kialakulását és működését is, ahol helye van a toleranciának, az optimizmusnak, a reménynek és bizalomnak.

4. *Közjavakat és szolgáltatásokat nyújt:* Az önkéntesség ki tudja tölteni azokat a szolgáltatási réseket, amelyeket sem a piac, sem az állam nem képes, hiszen vannak olyan közszolgáltatások (egészségügy, oktatás, szociális szolgáltatások, stb.), amelyek nem mindenki számára érhetőek el, legtöbbször anyagi okok miatt. Ezeket az egyéneket szolgálja ki az önkéntesség. Ugyanakkor az önkéntesség olyan szolgáltatásokat (környezetvédelem, energiatakarékosság, háztartási hulladékgyűjtés, stb.) is képes nyújtani, amelyekkel hozzájárul a fenntartható fejlődéshez (pl. hulladékgyűjtés, az emberek környezettudatosságra nevelése).

Mint, ahogy az eddigiekből is kiderült, az önkéntesség nagymértékben előre tudja mozdítani a közösségfejlesztést megcélzó programok és projektek sikeres implementálását. Azt viszont fontos megjegyezni, hogy ennek érdekében meg kell határozni a fejlesztési folyamatban az önkéntesség pontos helyét: például lehetőséget adni már a tervezési fázisban a helyieknek arra, hogy részt vegyenek a szükségletek azonosításában, és azokban a döntéshozatali folyamatokban, amelyek közösségük életszínvonalát hivatottak javítani. Ha sikerült azonosítani az önkéntesség helyét a közösségfejlesztés folyamataiban, vagyis a helyieket megfelelőképpen vonták be a fejlesztésekbe, akkor azok hatékonyan tudnak együttműködni azokkal a fizetett szakemberekkel, akiket megbíztak a fejlesztések kidolgozásával és megvalósításával. A helyi fejlesztésekben nagyon fontos szerepet töltenek be a kívülről érkező szakemberek is, mert ők birtokolják azt a szakmai tudást, amely a fejlesztések alappillért képezik, ugyanakkor a helyiek is, mert ők birtokolják a helyi tudást, amely feltölti tartalommal a fejlesztést. Egy közösségfejlesztési folyamat tehát úgy lehet a leghatékonyabb és sikeresebb, ha a kívülről érkező fizetett szakemberek és a helyi önkéntesek együtt dolgoznak a közösségért, kiegészítve egymás tudását és eddigi tapasztalatait.²

Az önkéntes munka által elérhetőek azok a hatások, amelyeket a társadalmi részvétel paradigmája is előre vetít: az önkéntesség által az egyének részt

vesznek a helyi közösség életében részt vállalva a közfeladatokból, amely által olyan tudásra tesznek szert, hogy saját kezdeményezésből indítanak el további fejlesztéseket, hozzájárulva ezáltal a helyi közösségükben bekövetkező társadalmi változásokhoz. Amellett, hogy a helyiek szert tesznek erre a tudásra az önkéntesség által, javul a helyi közösség jóléte: javul az egészségi állapot, új munkahelyek teremődnek, csökken a bűnözés. Az önkéntesség pozitív hatással van a közösség fejlődésére, mert növeli a társas kapcsolatok számát, amely által a helyiek kapcsolatba kerülnek egymással és a közösséggel. Ez által olyan kötelék jön létre közöttük, amely elengedhetetlen ahhoz, hogy egy demokratikus, egészséges és önmagát fenntartani képes közösség alakuljon ki.³

Az önkéntességnek nemcsak kollektív jellegű pozitív hatásai vannak, hanem a közösségfejlesztésben résztvevő egyéneket is formálja azáltal, hogy szert tesznek társadalmi tőkére (kapcsolatokat építenek), humán tőkére (új tudást, képességeket és magabiztosságot szereznek), fizikai tőkére (javakat és szolgáltatásokat nyújtanak), illetve kulturális tőkére (megtapasztalják a szolidaritást, a csoporthoz való tartozás érzését). Azok a személyek, akik önkéntesek a közösségfejlesztési folyamatokban, a későbbiekben is aktívabban részt vesznek a közösség életében.⁴

Önkéntesség Romániában

Az önkéntesség Romániában még napjainkban is új társadalmi jelenségnek számít. Az egyik olyan kelet-európai ország, ahol a legalacsonyabb az önkéntesség aránya. Az államszocializmus negatív hatásai még mindig érződnek az önkéntesség kapcsán is.

Az államszocializmus idején újraértelmezték az önkéntességet, és egy ún. „álönkéntességet” hoztak létre, amelyet a Szovjetunió példája alapján működtettek. Vörös Szombatokat (subbotnik) vezettek be, amely egy évben egyszer volt, amikor az alkalmazottaknak ingyen kellett dolgozniuk munkahelyükön és a diákoknak jótékonyági munkát végezniük az állami gazdaság gyarapodása céljából. Ebben az időszakban csak a szakszervezeteknél működött hivatalosan az önkéntesség, mivel szakszervezetek tagjának lenni és abban tevékenykedni kötelező volt.

2 <http://www.volunteernow.co.uk/fs/doc/publications/community-development-and-volunteering-briefing-paper1.pdf>

3 Uo.

4 Uo.

Ebben az értelemben az önkéntességet az állam irányította, amely kötelezővé tette mind a felnőttek, mind a gyermekek számára az önkéntességet (Juknevičius – Savicka 2003).

Az államszocializmus negatív hatásai mellett a Voicu szerzőpáros (2003) további négy okot nevezett meg arra vonatkozóan, hogy Romániában miért alacsony az önkéntesség aránya. Egyrészt 1945 előtt Románia egy tradicionálisan rurális térség volt, amely nem kedvezett az önkéntességnek (ebben az időszakban az önkéntesség inkább városi környezetben működött). Ehhez társult az államszocializmusban erősen korlátozott civil szféra, amelyek következményeként napjainkban is a volt szocialista országok közül Romániában található a legkevesebb civil szervezet. Másodrészt Románia Európa egyik legszegényebb országa ma is. Az önkéntességet viszont nagymértékben befolyásolja a jövedelmek nagysága és az iskolai végzettség, amelyek szintje az országban még mindig alacsony. Harmadrészt a román társadalom több kisebb (inkább rokonsági) szigetszerű csoportokból tevődik össze, amelyek egymástól függetlenek, ezért bármilyen együttműködés közöttük elképzelhetetlen, így az önkéntesség is. Negyedrészt az egyházi környezet is befolyásolja az önkéntességet. Romániában a lakosság többsége keresztény ortodox, amely arra utal, hogy viszonylag alacsony a vallási diverzitás, amely serkentené az önkéntességet (Voicu – Voicu 2003).

A rendszerváltást követően hosszas folyamatnak bizonyult Romániában az önkéntesség rehabilitációja. Ezt bizonyítja néhány felmérés is. 1999-es EVS (European Values Survey) adatok alapján Romániában a felnőtt önkéntesség aránya 10-15% közé tehető, így azon európai országok közé sorolható, ahol a legalacsonyabb az önkéntesség aránya. A lakosság mindössze 7%-a van kapcsolatban valamilyen önkéntes szervezettel, amely a nyugat-európai átlag negyedét, és a volt szocialista országok átlagának felét jelenti (Andronic 2010).

A 2008-as EVS felmérés szerint kis mértékben nőtt az önkéntesek száma, amikor is a felnőtt önkéntesek aránya elérte a 12,8%-ot. Ez a növekedés annak köszönhető, hogy az utóbbi években az önkéntesség Romániában is egyre jobban láthatóvá válik: önkéntes központok jönnek létre, népszerűsítő kampányokat szerveznek, illetve közszereplők kezdtek nyilvánosan önkéntes munkát vállalni. Egy 2010-es adatfelvétel (Study of Volunteering in the European Union. Country Report Romania) szerint Romániában az önkéntességet a nemhez való tartozás nem határozza meg, életkorukat tekintve

30 év alattiak, állandó lakhelyük pedig nemcsak a nagyvárosok, hanem kisebb közösségek is, általában érettségivel rendelkeznek, és magánvállalkozások alkalmazottai (Andronic 2010).

Az önkéntesség kapcsán azt jelezhetjük előre, hogy a romániai önkéntesség lassú fejlődésen megy majd keresztül, mert a román társadalom viszonylag statikus társadalom, ahol az egyéni kezdeményezéseket kevésbé támogatják. Ugyanakkor a törvényes háttér is elég instabil, amely bizonytalanságot alakít ki az intézményekben és az emberekben (Voicu – Voicu 2003). Fejlesztése érdekében a fiatal, iskolázott (középszintű diák, egyetemista), kisebb városokban élő egyéneket kéne megszólítani, mert ez az a társadalmi csoport, amely érzékeny a civil problémákra és hajlandó bekapcsolódni az önkéntes szervezetekbe. Ezek az egyének tapasztalhatják meg leghamarabb az önkéntesség előnyeit, és járulhatnak hozzá az önkéntesség népszerűsítéséhez (Voicu – Voicu 2009).

Székelyföld társadalmi-gazdasági jellemzői

Székelyföld sajátos társadalomtörténettel rendelkezik Románián belül. Területi adminisztrációs hovatartozása többször változott a történelem során; csak a huszadik századtól képezi Románia részét; a helyi társadalom, különféle katonai közigazgatási rendszerek keretében szerveződött évszázadokon keresztül, a férfilakosság feladata a Keleti-Kárpátokban húzódo határok védelme volt. Az államszocializmus idején Románia közepén helyezkedett el, és hasonló folyamatokat élt meg, mint más szocialista országok, többek közt a formális önkéntesség szempontjából is. Az államszocializmus idején Székelyföldön is kötelező volt részt venni az állam által előírt önkéntes munkákban, és tiltott volt az egyének csoportba szerveződése, illetve a civil szervezetek létrehozása.

Az első világháború után Székelyföldön kevés ipari, közlekedési, és kereskedelmi jellegű beruházás volt, és társadalmi problémák is fennálltak (Novák 2016). A térség perifériális gazdasági helyzetén nem sikerült változtatni az elmúlt 150 évben, sem a történelmi Magyarország idején, sem a Nagy-Románia létrejötte után.

1940–1944 között, amikor Erdély északi fele újra Magyarország része lett, területfejlesztési és szociálpolitikai intézkedéseket hozott a magyar kormány Székelyföldön. A szociális intézményhálózat hiányosságai más támogatási és segélyezési

formákat, illetve más jellegű szociálpolitikákat tettek szükségessé. Székelyföldön egy sajátos informális szociális segítőrendszer jött létre, amely abban nyilvánult meg, hogy a rászorulókat (az időseket, a beteget, a fiatal családalapítókat) lokális közösségi hálózatok támogatták. Ilyen hálózatok voltak a család, szomszédság, rokonság vagy a kalács intézménye (Oláh 2016).

Szintén ebben az időszakban nagy volt a szegénység Székelyföldön, ezért külső támogatással igyekezett a magyar állam megoldani a problémákat: családtámogató programokat hozott létre a családalapítók és sokgyermekes családok számára, tanfolyamokat szervezett az emberek életminőségének javítására (pl. szövő-, ruhakészítő-, főzőtanfolyam), egészségügyi ellátó rendszert és szociális szervezeteket hozott létre a hátrányos helyzetűek segítésére (Oláh 2016).

Székelyföld mindig is erőteljesen rurális térség volt. A második világháborút követően is a lakosság közel 90%-a falun élt, meghaladva az erdélyi átlagot. A népsűrűség is az országos átlag alatt maradt. A Magyar Autonóm Tartomány (1952–1968) idején a székelyföldi helyzet kezelését a helyi politikai erők próbálták megoldani erős bukaresti kontroll alatt, azonban a névleges autonómia felszámolása után Székelyföld újra periférikus helyzetbe került, és kimaradt az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején beindított beruházásokból is. A hatvanas évek közepén Székelyföld továbbra is erőteljesen rurális térségnek számított, annak ellenére, hogy ebben az időszakban nőtt a városi lakosság aránya (Novák 2016).

Az államszocializmus idején egy erőltetett urbanizáció zajlott Székelyföldön is, de ez többnyire csak a felszínen ment végbe. Az 1970–80-as években még mindig megfigyelhetők a székelyföldi városi környezetben a falvakra jellemző kapcsolattartási, kapcsolatépítési módok (Biró 1994). A nyolcvanas évek végére a térségben a falusi és városi lakosság aránya még mindig 50-50% (Novák 2016).

A székelyföldi térségben az 1989-es rendszerváltás utáni gazdasági szerkezetváltozás lassú folyamatának hatásai napjainkban is érzékelhetők, leginkább a munkaerőpiaci problémák mentén. Ezt a lassú változást igazolja, hogy ma is érvényesnek mutatkoznak Laki – Biró azon megállapításai, amelyek szerint a régióban kevés az olyan beruházás, mely a munkaerőpiac kiszámíthatóságát elősegítő bérformaformák kialakítását eredményezné. Ennek következményeként jelentős az időszaki vagy tartós munkanélküliek, a munkaerő-

piacról betegnyugdíjjal, karkedvezményes nyugdíjjal kimenekülők, illetve az inaktív aránya (Laki – Biró 2001). Ezenkívül Székelyföldön új tendencia a külföldi időszakos munkavállalás, amely Bodó (2009) szerint ma már természetes tevékenységként értelmezhető, különösen a fiatal korosztály esetében. Ez a jelenség azért fontos a térség gazdasági életének szempontjából, mert a véglegesen külföldön letelepedőkkel ellentétben ezek az egyének az év jelentős részét itthon töltik és a bérüket is itthon költik el, itthon fektetik be. A külföldön mezőgazdasági idénymunkát vállalók gyakran kamatoztatják megszerzett tudásukat és tapasztalataikat saját vállalkozásokban, így fontos szerepet töltenek be a térség agrárinnovációs folyamatában (Biró – Magyar 2015). A migrációs folyamatok negatív hatásként az elvándorlás értelmezhető, ugyanis ebben az esetben a térség elveszíti az aktív korú népesség nagy részét.

A térségben a fiatalok munkaerőpiaci helyzetét illetően nagyon fontos az attitűdök, motivációk beazonosítása. E témával kapcsolatban egy 2012-es felmérés adatai alapján a fiatalok munkaerőpiaci helyzetére vonatkozóan több témakörben nem egyezik meg a fiatalok és a munkaadók elképzelése, viszont egyetértés van a munkahelyszerzés előtti szakmai tájékozódás, előzetes tapasztalat fontosságát illetően (Blága 2016). Mivel a fiatalok munkavállalás előtti munkatapasztalatának szerzésére kevés lehetőség van a térségben, az önkéntes tevékenység fontos átmeneti megoldást jelenthetne a hiányosságok kezelésére. Mivel az eddigi kutatások a volt szocialista tömbben az önkéntesség újszerűségét igazolják, értelemszerűen terelődik a figyelem a civil szervezetekre, illetve azokra a szereplőkre, akik tevékenységük révén sok fiatallal kapcsolatban állnak és potenciális önkéntesség-népszerűsítők lehetnek (Silló 2016).

Adatfelvétel

Kutatásunk során 27 rurális elitnek tekinthető szereplő közül 10 olyan szereplőt azonosítottunk, akik a társadalmi részvétel aktoraiként a helyi önkéntesség mozgatói. Ezek a személyek általánoságban közösségszervezéssel foglalkoznak. A velük készített interjúkat az önkéntes szakirodalomból kiindulva három kiemelt szempont szerint elemeztük: az önkéntes jellemvonások, önkéntes tevékenység típusok, és önkéntes motivációk azonosítása.

A helyi közszereplők önkéntes jellemvonásainak azonosítása

A székelyföldi térség azon rurális elitjei, akik civil szervezetekben tevékenykednek leggyakrabban középkorú nők és férfiak, akik a szervezetben főállást töltenek be, vagy főállásuk a település valamelyik intézményében van: iskolaigazgató, pedagógus, könyvtáros, művelődési ház igazgató, polgármester. Egyéni szerepük a közösségben túlmutat a munkahelyi pozícióból adódó szerepen, ami azt jelenti, hogy tevékenységüket nem csak munkaidőben és nem minden esetben anyagi ellenszolgáltatásért végzik. Ilyen értelemben beszélhetünk az önkéntesség egyik sajátos, térségi jellegzetességeik mentén meghatározott formájáról. A kiemelt szereplők esetében az önkéntesség munkahelyi és közösségi pozíciót erősít meg, szabadidős tevékenységhez, érdeklődési területhez kapcsolódik és összeköti a munkahelyi tevékenységet a magánélettel. Tehát nem éles a határvonal a munkahely, az önkéntesség és magánélet között, amit az bizonyít, hogy gyakran munkaidőn, a kötelező feladatkörön kívül is tevékenykednek.

„...vasárnap egy olyan könyvbemutatót szervezek, ami egy kicsit tartalommal lesz megtöltve. Lesz népviselet bemutató, nem a piros szőnyegen, hanem a házi szőtt szőnyegen végig vonulva, néptáncokkal... a szervezés úgy zajlik, hogy például most is este idős nénikhez jártam el és őket meséltetem, beszélgetem, megkérdem a régebbi dolgokról, s így egy kicsit többet akarnánk adni egy egyszerű könyvbemutatónál...” (1. számú interjú)

Ezek az egyének karizmatikus mivoltukból adódóan képesek nagyon sok fiatalot mozgósítani, energiájukat és szabadidejüket a közösség javára hasznosítani. Formális és nem formális vezető funkciójuk van, amelynek eredményeként sok velük egykorú, vagy idősebb személyt is, akár anyagi támogató partnert is be tudnak vonni bizonyos közösségi célok eléréséért végzett tevékenység során. *„...például nemrég egy programunk kapcsán vers elmondására kértem meg valakit, és nem mondott nemet, szívesen elvállalja..., vagy megsütni a süteményeket... megkeressük és elmondjuk, hogy mi az elképzelés és szívesen segítenek, csupán az áramfogyasztást kell megfizetni, a többi munka az segítség. De ehhez hozzá kell tennem azt, hogy ugyanúgy reggel korán jövök én is és sütöm és gyúrom a tésztát, tehát ez csak úgy tud működni, ha az ember 100 százalékosan odateszi magát és nem*

csak leosztja a feladatokat” (1. számú interjú). Ezek a személyek jellemvonásaikat tekintve a régi típusú önkéntességgel jellemezhetők, ugyanis fontos számukra az, hogy önzetlenül a helyi közösségért tegyenek, ezért a célért felhasználva szabadidejüket jelentős részét. *„Nemrég körbejártam a környéket és a testvértelepüléseket azért, hogy kicsit indítsuk be a kölcsönös, rendezvényeken való részvételt. Mindenkinek van táncsoportja, zenekara... kell értékeljük a helyieket. Ennek van látszata, mert eljárunk kölcsönösen egymás rendezvényeire fellépőként” (2. számú interjú).*

Összegezve a fentieket, azt mondhatjuk el azokról a személyekről, akik a székelyföldi térségben szerepet vállalnak a helyi közösség közfeladataiban, úgy jellemezhetőek, mint a helyi társadalmi részvétel szereplői és az önkéntes munka megtestesítői és mozgatórugói egy olyan társadalomban, ahol nagy szükség van az ilyen személyekre. Ezek az egyének önzetlen és társadalmi elkötelezettségi mivoltukból adódóan képesek példát mutatni, és helyieket (legyen az fiatal, vagy idősebb) bevonni önkéntes tevékenységekbe, hozzájárulva ez által a társadalmi részvétel fokozásához. Mivel ezek az egyének funkcióikat tekintve fejlesztési projekteket és programokat kezdeményeznek/kezdeményezhetnek, önkéntes tapasztalataikból kiindulva bevonhatják a helyieket ezekben a programokba, hogy ők is a helyi közösség fejlődési folyamatának részesei legyenek, megerősítve a helyi közösség identitását, kapcsolatrendszerét, és fejlesztések fenntartásához szükséges helyi tudást.

A helyi közszereplők önkéntes tevékenységeinek azonosítása

A civil szervezetek meghatározó szereplőinek tevékenysége minden esetben a szűk közösség életének valamelyik mozzanatához, korcsoportjához kapcsolódik, leggyakrabban az ifjúsághoz. Ilyen értelemben a tevékenység jellegéből adódóan a szereplők cserkészcsapat vezetéssel, néptánc-oktatással, ifjúsági- és gyerektábor-szervezéssel foglalkoznak, továbbá igyekeznek bevonni az ifjúságot a közösségszervezés további területeire is: például falunapok, fesztiválok és egyéb közösségi programok megszervezése. Ezek a szereplők tevékenységük révén gyakran összekapcsolják a fiatal és idősebb korosztályokat. *„2013-tól egy Mesélő Falu Programot működtetünk, először fényképeket, iratokat, majd meséket gyűjtöttünk... egy nemzetközi projekt keretén belül fiatalokat is bevontunk a projektbe, illetve ke-*

restük, meséltük az idősebbeket régi dolgokról: volt szó gyógymóvényekről, gyógymódokról, a munka és a nők kapcsolatáról ezelőtt 50-60 évvel és az átörökött ételeinkről...” (1. számú interjú).

Ahogy az előző, főbb jellemvonásokat bemutató fejezetben is tárgyaltuk, az interjúalanyok tevékenységében nem különül el éles határvonalal, mi tartozik a munkahelyi, önkéntes, vagy magánéleti aktivitáshoz. Az interjúk alapján azonban egyértelmű, hogy a közösségszervezésben betöltött funkciójukat nagymértékben meghatározza a munkahelyi pozíció is. Ilyen értelemben magától értetődő, hogy a kultúra és közigazgatás területén aktív személyek az idősebb és fiatalabb generációk tudatos összekapcsolására törekednek, a pedagógusok pedig leginkább fiataloknak szóló, fiatalok társadalmi aktivitását serkentő programokat szerveznek. „Szándékosan terjesztettem ki a korosztályt ilyen széles skálára, mert itt elsődleges célunk a hagyományaink felelevenítése, az átadás lehetőségének a megteremtése. Ennél hitelesebben nem lehet, mint amikor ott van az idős a fiatalal, a gyerek a szülővel és nagyszülővel” (2. számú interjú).

Ezek a személyek legtöbb esetben kapocsként működnek a civilek és az önkormányzat között, ugyanakkor közvetítő szerepet is betöltenek a két csoport között. „...a közéletben, a munkahelyi szerepem mellett úgy gondolom, hogy eléggé aktív szerepet töltök be, főleg a kultúrában. Egyfajta kapocs is vagyok az önkormányzat és az iskola között... Az egyesület tevékenységei széleskörűek: a kultúra és sport területén az oktatási programjainkat emelném ki, amelyek megszervezését minden évben az ünnepkörökhöz igazítjuk...” (2. számú interjú).

Összességében azt emelhetjük ki, hogy a székegyföldi térségben a helyi civilek többnyire a népi kultúrához, a sportoláshoz és a fiatalokhoz kapcsolódó tevékenységekkel foglalkoznak, legtöbbször önkéntes alapon. E tevékenységekbe pedig igyekeznek minél több fiatal megszólítani és bevonni az idősebb korosztály mellett. Ezek a személyek – mintegy azonosítva azokat a helyi szükségleteket, amelyeket nap mint nap észlelnek a közösségükben – próbálják ezeket a helyi önkormányzat elé tárni, javaslatokat fogalmazva meg azok megoldására. Azért képesek erre, mert az önkéntes munkájuk által olyan helyi tudásra tesznek szert, amivel képesek a helyi szükségletek azonosítására, tudásra, mely feltétlenül szükséges a sikeres közösségfejlesztés megvalósítására. Fontos lenne, hogy a helyi önkormányzatok felismerjék e személyek kulcsfontosságú szerepét.

A helyi civilek önkéntes motivációi

A vizsgált szereplőcsoportot tevékenységük végzésében leginkább a másokért való tenni akarás, a közösség részéről a pozitív visszajelzések motiválják. Ezek az egyének bár nem tudatosan, de tevékenységük révén egy közösségi pozíciót erősítenek meg, biztosítják hosszútávon megélhetésüket. Minden esetben valamifajta személyes elköteleződésből adódó közösségi célok elérése motiválja ezeket a szereplőket, amelyekről kudarcok esetén sem mondanak le. Feltehetően ez leginkább azzal magyarázható, hogy a kudarcok nem a tevékenység helytelenségét igazolják, hanem az anyagi erőforrások, a támogató partnerek hiányát. „A személyes kapcsolatok nagyon fontosak egy közösség életében a rendezvényeken való részvételben. Minél nagyobb egy közösség, annál kisebb az összetartás. Az is lehet, hogy csak pár ember tartja fontosnak a kultúrát a vezetőség szintjén is. Nagy szerepet tudna játszani a kultúra, ha minden szinten támogatva lenne nem csak anyagilag, hanem mentalitással is” (3. számú interjú).

Fontos továbbá számukra a közösséggel való kapcsolattartás, és az, hogy a közösségben minél több személlyel legyenek kapcsolatban. Tevékenységük végzésénél pedig felmerül az identitás építésének jelentősége, amelynek hasznát ugyancsak a közösség javára fordítva látják. „Mindenki szeretne egy jól szervezett közösségbe tartozni, és a szervezett tevékenység kommunikációval jár, az ember boldogsághormonjait is felszabadítja. Ha erősödik az identitás, az egyén jobban meg tudja határozni magát, és hogy mit tud kezdeni magával és a közösséggel” (7. számú interjú).

A célok elérése érdekében ezek a szereplők általában minden lehetőséget kihasználnak, így szponzorokat keresnek, alapszintű pályázatírási készségeket sajátítanak el akár szabadidejükben is.

Motivációikról összességében az mondható el, hogy a közösségért tenni akarás jellemzi hangsúlyosan ezeket, amely a tradicionális önkéntesség egyik ismérve. Ugyanakkor fellelhetünk olyan elemeket is motivációikban, amelyek az új típusú önkéntesség jellemzőihez sorolhatók, mint kapcsolatépítés, szakmai tudásgyarapítás, szakmai karrier és helyi pozíció fejlesztése, megerősítése. Mindezen motivációkat pedig indokolt, hogy a helyi önkormányzatok felismerjék és a közösség javára irányítsák.

Következtetések

A legtöbb szakember, aki a vidéki fenntartható fejlődést vizsgálja, közösségfejlesztő funkciója ellene figyelmen kívül hagyja az önkéntesség jelenségét. Bár az önkéntesség önmagában nem jelent közösségfejlesztést, nagymértékben hozzá tud járulni a közösségi jólét megteremtéséhez. Románia vidéki térségeiben, így Székelyföldön is az önkéntesség fejlesztése hozzájárulhat a civil szféra (civil szervezetek, közösségfejlesztő szakemberek funkciói), általános értelemben pedig a társadalom fejlődéséhez (Andronic 2010).

Székelyföldön a fejlődő önkéntesség, illetve a régi típusú önkéntesség olyan endogén erőforrást képeznek, amelyet programszerűen alkalmazni lehetne a helyi vidéki társadalom fejlesztésében. Ilyen értelemben a helyi önkormányzatok számára fontos fejlesztési eszköz lehet olyanok támogatása, akik önként vállalnak közszerpeket és munkahelyi funkciójukkal párhuzamosan, szabadidőjükben is a közösségi jólétet szolgáló feladatokat látnak el. Ezekkel az önként vállalt feladatokkal serkentik a társadalmi részvétel mértékét az adott közösségben, illetve hozzájárulnak az önkéntes munka népszerűsítéséhez a székely társadalomban. Az általunk vizsgált célcsoport tevékenységének széleskörű támogatása révén az önkéntesség pozitív hatásai érzékelhetők lennének a helyi közösségben: például a fiatalok bevonása a helyi tennivalókba, lehetőséget adva szakmai tapasztalatszerzésre, kapcsolatháló kiépítésére, és arra, hogy a fiatalok egyre jobban kötődjenek saját közösségükhöz, amely hosszútávon csökkentené az inaktivitást és az elvándorlást.

Kutatások mutatták ki, hogy azok a fiatalok, akik középiskolás korukban részt vettek valamilyen önkéntes munkában, felnőtt korukban nagyobb valószínűséggel vesznek részt a közösség életében, és tartós elkötelezettséget vállalnak a közös együttműködés során (Wu 2011).

Összességében tanulmányunk arra hívja fel a figyelmet, hogy a gazdaságilag és infrastrukturálisan hátrányos helyzetben levő közösségek fejlesztésének kulcsa lehet a helyi közösség mint humán és endogén erőforrás fejlesztése. Elemzésünk alapján a helyi közösségre alapozó, endogén fejlesztési folyamat elindítása az önkéntes munka, vagy a társadalmi részvétel bármely formájának támogatásában rejlik. Ebben a folyamatban kiemelt szerepük van azoknak a rurális eliteknek, akik közösség-szervező tevékenységeik révén kapcsolódási pontot képeznek a helyi vezetőség és a fiatalok között.

Felhasznált irodalom

- Andronic, Răzvan-Lucian 2010 Volunteering and Community Development in Rural Areas. *Lucrări Științifice*, 53. (2):270-273.
- Anheier, Helmu K. – Salamon, Lester M. 2001 Volunteering in Cross-National Perspective: Initial Comparison. *Law and Contemporary Problems*, 62:43-65.
- Arnstein, Sherry R. 1969 A Ladder of Citizen Participation. *JAIJ*, 5. (4):216-224.
- Biró A. Zoltán – Magyar Ferenc 2015 *Az innováció vonzásában. Biogazdálkodás a székelyföldi térségben*. Státus Kiadó, Csíkszereda.
- Bodó Julianna 2009 A vendégmunka-típusú migráció magatartásmintái a székelyföldi térségben. *Fórum. Társadalomtudományi szemle*. Samorin, Slovak Republic, 1:117-135.
- Blága Ágnes 2016 Munkavállalás és attitűd: a fiatalok munkaadókkal szembeni elvárásai Székelyföldön. *Pro Scientia Ruralis*, 1:59-71.
- Fényes Hajnalka 2015 *Önkéntesség és új típusú önkéntesség a felsőoktatási hallgatók körében*. Debrecen University Press, Debrecen.
- Fényes Hajnalka – Kiss Gabriella 2011 Az önkéntesség szociológiája. *Kultúra és Közösség*, 4/2. (1):35-47.
- Fényes Hajnalka – Pusztai Gabriella 2012 Volunteering among Higher Education Students, Focusing on the Micro-level Effects on Volunteering. *Journal of Social Research & Policy*, 3. (1):73-96.
- Juknevičius, Stanislovas – Savicka, Aida 2003 From Restitution to Innovation. Volunteering in Post-Communist Countries. In Dekker, P. – Halman, L. eds. *The Values of Volunteering. Cross-Cultural Perspectives*. Kluwer Academic/Plenum Publishers. New York, 217-142.
- Laki László – Biró A. Zoltán 2001 *A globalizáció peremén. Kunhegyes térsége és a Csíki-medence az ezredfordulón*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest.
- Lowe, Philip – Ray, Christopher – Ward, Nei – Wood, David – Woodward, Rachel 1998 *Participation In Rural Development: A Review of European Experience*. University of Newcastle.
- Novák Csaba Zoltán 2016 Az átmenet és a szocializmus évei, 1944–1989. In Bárdi Nándor – Pál Judit szerk. *Székelyföld története. III. kötet*. Székelyudvarhely. MTA BTK – EME – HRM, 675-800.

- Ochman, Malgorzata – Jordan, Pawel 1997 *Az önkéntesség, mint értékes szervezeti erőforrás. (Volunteers: A Valuable Resource)*. Johns Hopkins University, Institute for Policy Studies, Baltimore.
- Oláh Sándor 2016 A „kis magyar világ”, 1940–1944. Társadalmi és gazdasági átalakulása. In Bárdi Nándor – Pál Judit szerk. *Székelyföld története. III. kötet*. Székelyudvarhely. MTA BTK – EME – HRM, 605-654.
- Prensky, Marc 2001 Digital natives, digital immigrants. *On the Horizon*, 5:1-6. <https://doi.org/10.1108/10748120110424816> (2017.11.01).
- Salamon, Lester M. – Sokolowski, S. Wojciech 2003 Institutional Roots of Volunteering. Toward a Macro-Structural Theory of Individual Voluntary Action. In Dekker, Paul – Halman, Loek eds. *The Values of Volunteering. Cross-Cultural Perspectives*. Kluwer Academic/Plenum Publishers, New York, 71-90.
- Sandu, Dumitru 2005 *Dezvoltare comunitară. Cercetare, practică, ideologie*. Editura Polirom, Iași.
- Silló Ágota 2016 The Development of Volunteering in Post-Communist Societies. A Review. *Acta Universitas Sapientiae, Social Analysis*, 6. (1.):93-110.
- Voicu, Mălina – Voicu, Bogdan 2009 Volunteers and Volunteering in Central and Eastern Europe. *Slovak Journal of Sociology*, 41:539-563.
- Voicu, Mălina – Voicu, Bogdan 2003 Volunteering in Romania. A Rara Avis. In Dekker, Paul – Halman, Loek eds. *The Values of Volunteering. Cross-Cultural Perspectives*. Nonprofit and civil society studies. Kluwer Academic Press/Plenum Publishers, New York, 143-160.
- Wollebak, Dag – Selle, Per 2003 Generations and Organizational Change. In Dekker, Paul – Halman, Loek eds. *The Values of Volunteering. Cross-Cultural Perspectives*. Kluwer Academic/Plenum Publishers, New York, 161-178.
- Wu, Huiting 2011 Social Impact of Volunteerism. http://www.pointsoflight.org/sites/default/files/site-content/files/social_impact_of_volunteerism_pdf.pdf (2017.08.03.).

Internetes forrás

- The Role of Volunteering as an Integral Part of Community Development in Northern Ireland. Report support by Rural Community Network and the Building Change Trust. 2011. On-line: <http://www.volunteernow.co.uk/fs/doc/publications/community-development-and-volunteering-briefing-paper1.pdf> (2017.01.06.).

A LUGOSI KOMPROMISSZUM

Absztrakt

A tanulmány a Krassó vármegyei lugosi gimnázium történetét vizsgálja, a 18. századi kezdetektől az 1880-as évekig. A történet fontosabb dokumentumait Pesty Frigyes tette közzé helytörténeti munkájában. A gimnázium alapításában fontos szerepet játszottak a minorita szerzetesek, az anyagi terhek viselése pedig széleskörű összefogás eredménye volt. Az összefogás sikert eredményezett és 1837-ben megindult a gimnáziumi oktatás. Az 1848-as szabadságharc leverése után törés következett be a gimnázium történetében. Úgy tűnt, hogy az elért eredmények veszendőbe mennek és a középiskola elveszíti gimnáziumi státuszát. 1851-ben megszűnt a gimnázium, a gimnáziumot újra kellett alapítani és ez a folyamat az 1867-es kiegyezést követően zárult le. A gimnázium történetében fontos kérdés volt, hogy milyen nyelven folyjék az oktatás. Ez a történet kompromisszummal zárult: a román diákok anyanyelvüket kötelező jelleggel tanulhatták, míg a tanyelv magyar volt.

Abstract

The paper investigates the history of the secondary school (*'gimnázium'* in Hungarian) of Lugos in Krassó County (now Lugoj, Timiș County in Romania) from the beginnings in the 18th century to the 1880s. The major documents of this account had been published by Frigyes Pesty in his work on local history. Minorite monks played a significant role in the foundation of the school and a widespread community effort helped to raise the necessary funds. The community effort was successful and secondary school education began in 1837. After the repression of the Hungarian Revolution of 1848, however, there was a fracture in the history of the school. It seemed that the achievements would be wasted and the school would lose its status as a secondary school. Indeed, the school was closed in 1851. Thus, the secondary school of Lugos needed to be re-established and this process was completed after the Austro-Hungarian Compromise of 1867. The language of education was a crucial issue in the history of the school. Finally, a compromise was

reached. Romanian students could learn their native language as a compulsory subject while the general language of education was Hungarian.

A Krassó vármegyei Lugos területén, mint az ország számos más területén, a török uralom megszűnését követően, a pozsareváci béke megkötése után került sor az oktatásügy újjászervezésére, ebben a minoriták játszották a főszerepet.

A lugosi gimnázium alapításának históriáját Pesty Frigyes írta meg a Krassó vármegye egyes településeinek a történetét bemutató munkájában. Pesty könyve, miként más munkái is, jól illeszkedik abba a kb. fél évszázadot átfogó periódusba, amely a 19. század utolsó harmadától az első világháború végéig a hazai helytörténetírást megalapozta. Maga Pesty is bőségesen kivette a részét ebből a történetírásból. Hivatkozott munkáján kívül megírta a Szörényi Bánság és Szörény vármegye, valamint az eltűnt régi vármegyék történetét. Az előbbi munkájában pedig utalt arra a megbízására, amely Krassó vármegye történetének a megírására őt kérte fel (Pesty 1877/1:V).¹

I.

Az első minorita, Gail Gábor 1718-ban érkezett a német telepesek által lakott Deutsch Lugosra, hogy annak lelkészi ügyeit elvállalja. A tan- és neve-

1 Pesty nemcsak a korabeli, hanem az eltűnt régi vármegyék történetével is foglalkozott. Kutatásai során úgy látta, hogy Magyarország „...viszontagságos századaiban sok község, falu, város elenyészett...” (Pesty 1880/1:4). Pesty úgy gondolta, hogy a „falvak és helységek eltűnését a közember is észreveszi”, de a vármegyék eltűnését „nem látja, nem érzi”. (Pesty 1880/1:4.). Pesty politikai múltja is beszédes volt. 1848–49-ben a honvédelmi minisztérium tagja volt, majd a szabadságharc leverése után emigrált. Rövidesen hazatért és vállalta a börtönbüntetést is. A Magyar Tudományos Akadémia 1859-ben választotta tagjai közé (Zsigmond 1974:41). Helytörténeti szempontból is fontos további munkái: Magyarországi várispánságok története különösen a XIII. században, Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben, Száz politikai és történeti levél Horvátországról. Ez utóbbi könyvét Pesty a „magyar nemzetnek” ajánlotta (Pesty 1885:VI).

lésügy kezdetei pedig a 18. század harmincas éveig nyúlnak vissza, a minorita-rend tagjainak köszönhetően, akik nemcsak a plébániai teendőket végezték, hanem az ifjúság nevelésével is foglalkoztak (Pesty 1884/2/1:363). 1733-ban egy telket kaptak, hogy arra templomot építsenek, így Mercy² kötelességükké tette, hogy iskola hiányában az ifjúságot „szent és szükséges profán tantárgyakban oktassák” (Pesty 1884/2/1:364). 1736-ban már egy világi oktatóval is gyarapodott a tanári kar. 1801-ben pedig az egyik minorita atya részéről (Eustachius Wagner) megfogalmazódott a lugosi gimnázium létrehozásának terve (Pesty u.o.).

A gimnázium felállítását elősegítette, hogy sikeres vizsgát tartottak több tantárgyból is (pl. hittan, történelem), majd 1805-re már további tanulók tetek sikeres vizsgát újabb tantárgyakból. Így 1805-re már a gimnáziumok 1. és 2. osztályú tantárgyaiból vizsgázhattak a diákok és „idővel az osztályok száma is négyre emelkedett” (Pesty i.m.).

Egy 1822-ben kelt minorita feljegyzés szerint már 1814-től folyamatosan „négy gimnáziumi osztályt” tanítottak és az egyik páternek – Weber Richárdnak – köszönhetően a „gyermeketek valláskülönbség nélkül is” fölverték (Pesty u.o. 365). 1823-ban már 75 fiú tett az említett atyánál vizsgát. Az oktatást ugyan díjazás mellett végezték, de nem a „rendes, még kevésbé fényesnek mondható” díjazás mellett történt az oktatás (Pesty u.o.). 1836-ban két tanár és egy helyiség állt a tanulók rendelkezésére.

Az elért eredmények alapján már 1823-ban mozgalom indult a lugosi gimnázium megszervezésére. A cél tehát az volt, hogy a már meglévő oktatás hivatalos elismerést kapjon és az ne csak a magánoktatás keretei között folyjék. A minoriták ugyanis hivatalos bizonyítványt nem állíthattak ki, hanem a tanítványaik Temesváron, Szegeden vagy Aradon szerezhettek érvényes bizonyítványokat.

A gimnázium felállítására az „első határozott lépés” 1823. december 10-én történt (Pesty 1884/2/1:366) a Krassó vármegyei közgyűlésen. A javaslatot Petrovics Balázs, a vármegye első alispánja terjesztette be. Az érvek között szerepelt az

2 A Temesi Bánság kormányzását a visszafoglalást követően Savoyai Eugén gr. Mercy Klaudius Florimond császári tábornokra bízta, „...aki azután telepítések és különböző fejlesztési, csatornázási munkálatok terén pozitív eredményeket is fel tudott mutatni...” (Kosáry 1990:39). A Mercy által megszervezett adminisztrációt részben az Udvari Haditanács, részben az Udvari Kamara felügyelte (Katus 2010:30). Mercy gróf Savoyai Jenő „meghagyására” a Temesi Bánságról térképet is készített (Szentkláray 1879:XIII).

is, hogy gimnázium a vármegyében máshol nem volt, de még a szomszéd határörvidéken sem. Az anyagi hátteret „hazafias adakozásból” kívánták biztosítani. Iskolára alkalmas épületet pedig bérelni szándékoztak. A tanári kart a már eddig is szép eredményeket felmutató minoritáktól akarták kérni (Pesty u.o.).

Az adományokból kb. 7.000 Ft és a vármegye egyéb forrásából (az insurrectio maradványa), 10.000 Ft kamatai már 1823 decemberében rendelkezésre álltak. Az elért eredmények alapján 1825-ben a vármegye követe elmondhatta, hogy „...lám, mi Krassóban alig néhány százán vagyunk, mégis teljes erőnkkel, sőt megerőltetéssel munkáljuk a nemzetiség, a magyarság ügyét” (Pesty u.o.).

Az adományozás (tovább) folytatódott és maga Ferenc király is jelentős összeggel kezdte meg az adományozást, de hozzájárultak a csanádi, temesvári és a verseci püspökök is, a vármegye közönsége és a lugosi német polgárok is (Pesty i.m. 367). A Ferencet követő V. Ferdinánd az iskola céljára egy 170 négyszögöles házhelyet engedett át és az 1835. január 14-ei megyei közgyűlés úgy határozott, hogy „a lugosi magyar grammatikális iskolák épületének a felállítását meg is rendelhetjük” (Pesty u.o. 368). A következő évben megkezdtek az iskola építését, szerződtek a minorita atyákkal és – egyelőre két osztállyal – 1837. november elsején megnyílt a lugosi gimnázium (Pesty u.o.). A vármegye arról is döntött, ha a gimnázium valamilyen oknál fogva megszűnne „ugyan azon üres hely az által adó k. Kamarai Uradalomnak minden teher nélkül azonnal birtokába vissza essen...” (Pesty u.o.).

A vármegye és a minorita rend között szerződés jött létre, amelyben – többek között – a rend kötelezte magát arra, hogy 1837. november elsejétől „négy, minden tekintetbe alkalmas tapasztalt és jámbor tanítókkal” vállalja a gimnáziumi oktatást (Pesty i.m. 369). A tanárok fizetése fejenként és évente 200-200 ezüst forint volt.

Az iskola igazgatói teendőit a leendő igazgató az első öt év „leforgása alatt ingyen, azontúl ismét öt évekig 100 pengő forint esztendei jutalom mellett ellátandja” (Pesty u.o.). Az igazgató fizetése csak tíz év leforgása után emelkedne 200 ezüst forintra (Pesty u.o.). Az alapos szerződés még az igazgatói hivatal éves költségeinek a viseléséről is rendelkezett és erre a célra nyolc ezüst forintot állapított meg (Pesty i.m. 370). A szerződés egyik példányát a vármegye, a másikat pedig a minoriták kapták meg.

Nemcsak pénzbeli adományokkal segítették a gimnáziumi oktatást az adományozók, hanem pl. tűzifával, „szendelyszegélyekkel” (Pesty i.m. 371), ol-

tott mésszel is (Pesty u.o. 372). 1839-re pedig „az iskolai Tőke annyira gyarapodott, hogy belőle Lugos mezővárosának német részén Iskolának használható több szobákból álló, jövedelmező emeletes épületet állíthatának” (Pesty u.o. 373). Az iskola földszinti helyiségeit kereskedőknek adták bérbe, így a boltok után évenként 472 forint jövedelemben részesült a gimnázium, a teljes jövedelem pedig évi 1105 forintba rúgott (Pesty u.o. 375). Az ünnepélyes átadásra 1837. október 9-én került sor, a négy tanár pedig már szeptemberben megérkezett Lugosra. „Az igazgatói teendőket Lachner Ágoston helybéli quardian és az elemi iskola igazgatója vállalta magára” (Pesty u.o. 376). A megnyitón latin, magyar, német és szerb nyelven éltették az alapítókat (Pesty u.o. 377). Az oktatás október 11-én kezdődött, azonnal négy osztályban.

1838-ban érkezett a Helytartótanács leirata, hogy a lugosi algimnáziumot a nyilvános tanintézetek közé sorolták (Pesty u.o. 377). Ebben a döntésben a csanádi püspöknek, Lonovics Józsefnek volt „főérdeme”. Az alapozást további lépések követték. A négy osztályos algimnáziumot 1842-ben már hat osztályosra egészítették ki. „Négy oskolán tul, megnyittatni szándékba vett 5-ik és 6-ik iskola fölállítása legfelsőbb helyről megengedtetik...” (Pesty u.o. 379).

Az ismeretek gyarapításán túl, szociális szempontok is hozzájárultak a gimnázium alapításához. A Pesty által idézett, 1832-ből származó oklevél is kimondja, hogy az „iskolai intézet” alapításában szerepet játszott az a szempont is, hogy oda „a szegényebb sorsú szülők is gyermekeiket beküldhessék”, akik így „tudományos oktatásban további költség nélkül részesülhessenek...” (Pesty u.o. 378).

A lugosiak büszkék voltak arra, hogy az „alapítványi pénztár” a „saját, magános adakozásainkból alakult...” (Pesty u.o. 380), és abban is biztosak voltak, hogy a pénztár „tovább is gyarapulandó” lesz. A királyi jóváhagyás 1847-ben megtörtént, úgy, hogy az 5. osztály (retorika) már 1842-ben, a 6. osztály (poesis) már 1843-ban megnyílt.

A magyar nyelv tanításához külön alapítvány jött létre (u.o.). A gimnázium így magyar és római katolikus jellegű volt. „A felekezeti és nemzeti féltékenység – írja Pesty – még ekkor nem létezett, szoros praecizírozására ekkor még nem volt szükség” (Pesty u.o. 380-381). A ’szoros precizírozás’ hiánya miatt kellett aztán a vármegyének „a gymnasium magyar és római katolikus jellegét határozatilag bevallani” 1861-ben (u.o. 381). A lugosi algimnázium így hat osztályos főgimnáziummá avansált, de a szabadságharc eseményei miatt folyamatos működése

nem bizonyult hosszú életűnek. 1848 májusában „a tanárok is a nemzeti gárdába soroztattak be” és a 48–49-es tanév csak öt havi szünet után kezdődött meg, de a „városi mozgalmak dacára is rendszeresen folytak az előadások” (Pesty u.o.).

II.

A szabadságharc bukását követően, az 1849–50-es tanévre új igazgatót neveztek ki, akit egy év után leváltottak és egy újabb igazgató jött a helyére. 1851-ben pedig meg is szűnt a gimnázium.

Új gvárdián is érkezett Lugosra és a tanárokat pedig áthelyezték. Hiába kérték a lugosiak a főgimnázium fennmaradását, az megszűnt, azzal az indokkal, hogy a minoriták nem rendelkeztek megfelelő tanszemélyzettel, akik a kötelezővé vált német nyelvet is értették.

A gimnázium épületét bezárták, majd 1856-ig katonai kórháznak használták (Pesty u.o. 382), de 1856 októberében újra megnyitották az iskolát, „egy osztállyal és német rendszer mellett” (u.o.). A pénzügyi alapról is újra kellett gondoskodni.

Az új algimnázium évről évre gyarapodott és így vált ismét négy osztályos algimnáziummá. Az iskola 1868-ig maradt meg ebben a státuszban (Pesty u.o.). A gimnázium újjászervezése már más légkörben történt. „A Krassó és Lugos lakosságának többségét képező nemzetiség, nem tekintvén az intézet alapítóinak intentióit, bebocsátást sürgetett” (u.o.).

1861-ben a megyei közgyűlésen napirendre került a lugosi gimnázium ügye. A magyar álláspontot Billman Márton gimnáziumi igazgató képviselte, aki azt mondta, ha a románok saját gimnáziumot akarnak, akkor ne a ’miénket’ kívánják, hanem építsenek maguknak egyet. Másnapra ebből a célból 18.000 Ft-ot jegyeztek; maga a főispán 2.000 Ft-ot. Csak egyetlen pap volt, aki úgy érvelt, hogy a lugosi gimnáziumot engedjék át a magyarok a románoknak (Pesty u.o. 383), mivel a magyar nemzetnek már „annyi intézete” van. Ilyen célja azonban az alapítóknak nem volt. Mégis „a magyar királyi udvari hatóságok” 1861 decemberében olyan rendeletet hoztak, hogy a román tannyelv nem mint segédannyelv, hanem mint a magyarral egyenjogú tannyelv, kötelező tantárgy legyen oktatandó. (Ezt a döntést fogadta el a Helytartótanács 1862 februárjában). A csanádi püspök pedig 1862 februárjában azt javasolta a Helytartótanácsnak, hogy a román nyelv helyett vagy mellett a német nyelvet, mint segédannyelvet rendszeresítsék (Pesty u.o. 384).

A német nyelvet azonban nem mint új tannyelvet kellett volna rendszeresíteni, mivel az előadások a lugosi gimnáziumban német nyelven folytak.

A tanárértekezlet kidolgozta a gimnázium javasolt tantervét, amely szerint a 3. és 4. osztályban minden tárgyat magyarul oktassanak, kivéve a román nyelvet és a vallástant. Az 1. és 2. osztályban pedig a tantárgyakat a német segédnyelv oktatása mellett tanítsák. A román nyelvet a román ajkúak és az önkéntes jelentkezők számára a 3. és 4. osztályban tanítsák. A német nyelven való oktatás pedig a 4. osztályban vegye kezdetét. Az indokok között szerepelt, hogy a román nyelvű gimnázium felállítására egy nap alatt 18.000 Ft-nyi adakozást jegyeztek, továbbá az is, hogy bár a lugosvidéki lakosság román nemzetiségű, de az értelmisége túlnyomórészt nem román (Pesty u.o. 385).

A fentiek alapján a Helytartótanács azon az állásponton volt, hogy „*egyedül a magyar nyelv legyen a rendes tanítási nyelv*”. „*Felsőbb helyen*” azonban úgy döntöttek, hogy az alapítók és a megyei kormányzó foglaljon állást a javaslatról. A vélemények megoszlottak. Voltak, akik úgy érveltek, hogy a vármegye már elhatározta az előző évben egy román nyelv és irodalom oktatásával foglalkozó tanszék felállítását, így a „*román nyelvnek még bővebb használatát*” nem tartották szükségesnek. Wlach Alajos országgyűlési képviselő és „*társai*” azt kívánták, hogy a stúdiomokot fele részben magyarul, fele részben románul oktassák (Pesty u.o.). Szerb Tivadar alispán egy harmadik javaslattal állt elő. Határozottan kiállt a román nyelv oktatása mellett „*és azt javasolta, hogy az első osztályban a tantárgyak egyike magyar és román nyelven adassék elő; a második osztályban kettő, és így fokonyként a többi osztályokban mindig több tantárgy taníttassék mindkét nyelven*” (Pesty u.o. 385).

Ilyen sokféle igényt azonban nem lehetett összeegyeztetni (u.o. 386). A hosszú és bonyolult engedélyezési eljárást végül a királyi leirat rendezte 1862. szeptember 28-án, a következőképpen: mivel a Lugos-vidéki lakosság nagyobb számban a román nemzetiséghez tartozik, ezért a földrajz, történelem, természetrajz és természettan tantárgyakat nemcsak magyar, hanem román nyelven, akár párhuzamos osztályok felállításával és egy új tanár alkalmazásával oktassák („*sükség esetében, párhuzamos osztályok felállítása és egy új tanárnak alkalmazása által is előadassék*”) (u.o. 387). A gimnázium tanári kara a döntést tudomásul vette. Így került sor Olteánu János alkalmazására.

1863-ban a vita tovább folytatódott. A tanári értekezlet azt javasolta, hogy a román nyelv csak

a 3. osztálytól kezdve taníttassék, amivel szemben Olteanu már az első évben való kezdést javasolta. A tanári értekezlet Olteanu javaslatával szemben úgy foglalt állást, hogy az első osztályban történő román nyelvoktatás csak zavart eredményezne, mert a diákoknak egyszerre négyféle nyelvtant (magyar, német, román és latin) kellene tanulniuk. A Helytartótanács nem fogadta el a tanári kar javaslatát, és Olteanut arra utasította, hogy minden osztályban heti 2-2 órában tartsa meg a román nyelvű órákat. Ambrus Imre „*főispáni helyettes*” pedig a román nyelv- és irodalom oktatásának a fizetéséről is gondoskodni kívánt, először 600 forintnyi, majd 700 forintnyi éves tanári fizetés mellett. Bonnaz Sándor püspök pedig egy éves időtartamra egy tanár fizetését 400 forintról 700 forintra emelte (u.o. 389).

Idővel azonban a vitás kérdések lassan rendeződtek és „*a nemzetiségi verseny idővel csillapulni kezdett, és a pädagogiai feladatok léptek előtérbe*” (u.o. 389). Az is nyilvánvalóvá vált, hogy a rendelkezésre álló pénzügyi források nem voltak elegendőek a megfelelő színvonalú oktatáshoz, így kormányzati segítségre volt szükség. 1873-ban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a lugosi gimnáziumot nyolc osztályú tanintézeté emelte és a fenntartáshoz szükséges nagyobb költséget a közalapítványi alapból fedezték. 1883-ra már a gimnáziumban – nem számítva a hittan tanárokat – 13 tanár tanított. A fizetésük felét a kormány fizette. A tannyelv magyar volt, a román nyelv pedig „*kötelek tantárgy a románokra nézve*” (u.o. 390).

***

A kompromisszum tehát az volt, hogy a magukat románoknak valló diákokat kötelezték a román nyelv tanulására, de a többi tantárgyat magyar nyelven kellett hallgatniuk. A történetek dacára mégis kompromisszumról beszélhetünk, mivel a legfontosabb tantárgyat, az anyanyelvet kötelező jelleggel sajátíthatták el a román ifjak. Ez a lehetőség nem vethető össze a napjainkban biztosított lehetőségekkel, ugyanakkor előrelépést jelentett a reformkori kezdetekhez képest. Nem lebecsülendő ez az eredmény a 20. századi negatívumokhoz képest.

Bár a kompromisszum nem formális egyezség útján született, de az előzményekhez képest mégis olyan, az idők folyamán kialakult kompromisszumról beszélhetünk, amelyben tükröződött az alapítók szándéka is és a román ajkúak anyanyelv-tanulásának törekvése is.

Felhasznált szakirodalom

- Katus László 2010 *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914. Egyetemi tankönyv.* Második, javított kiadás. Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, Pécs.
- Kosáry Domokos 1990 *Újjáépítés és polgárosodás. 1711–1867. /Magyarok Európában III.* Szerk.: Glatz Ferenc/. Háttér Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
- Pesty Frigyes 1884 *Krassó vármegye története. 2. kötet. 1. rész.* Atheneum Könyvnyomda, Budapest.

- Pesty Frigyes 1885 *Száz politikai és történeti levél Horvátországról.* Akadémiai Könyvkereskedés, Budapest.
- Pesty Frigyes 1878 *Szörényi Bánság és Szörényi vármegye története. 1. kötet.* M. T. Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest.
- Szentkláray Jenő 1879 *Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből (1779-től napjainkig). 1. kötet.* /Unicus/. Csanád-Egyházmegyei Könyvnyomda, Temesvár.
- Zsigmond Gábor 1974 *A magyar társadalomnéprajz kezdetei. Beöthy Leó (1839–1886).* (Néprajzi Tanulmányok. Szerk. Manga János). Akadémiai Kiadó, Budapest.

RÉSZVÉTEL MINT KUTATÁSI SZEMLÉLET

FOGALMI ÁTTEKINTÉS A RÉSZVÉTELI KUTATÁS TÉMÁJÁBAN

Absztrakt

E tanulmány a részvételi kutatások körüli fogalmi és elméleti teret próbálja meg rendszerezetten áttekinteni. A részvételi kutatások kapcsán a részvétel fogalmát alakító társadalmi környezetet, majd a részvétel melletti érvekkel, tudomány szemlélettel kapcsolatos sokszínűséget mutatja be. Ezt követően az írás a részvételi kutatások különböző típusait taglalja. Az érvelés alapján bár a részvételen alapuló kutatás, a deliberatív-döntéstámogató kutatás, valamint a részvételi akciókutatás részvételi jellegükben rokonságot mutatnak, mégis a részvétel fogalmának eltérő árnyalatait hangsúlyozzák ki. A tanulmány befejező részében a részvételi kutatással kapcsolatos gyakorlati nehézségekről és dilemmákról esik szó, amelyek viszonylagosan gyakran jelentkeznek a részvétel kapcsán.

Kulcsszavak: társadalmi részvétel, részvételi kutatás, bevonás, tudomány szemléletek.

Abstract

The research attempts to systematically review the conceptual and theoretical space around participatory research. The paper describes the contemporary social and technological context shaping the meaning of the expression participation, as well as touches upon the diversity of argumentative frames and scientific approaches in relation to participatory research projects. The next part of the paper describes the different types of participatory research. It argues that while there is a strong relationship between participation based research, deliberative inquiry and participatory action research, these methods stress different aspects of the concept participation. The writing's final part discusses the practical difficulties and dilemmas in connection with participatory research.

Keywords: public participation, participatory research, involvement, social scientific approaches.

Bevezetés

Az elmúlt években számos tudományterületen jelentek meg részvételi szemléleten alapuló kutatások, ami azt mutatja, hogy ez a megközelítés egyre elfogadottabbá vált a társadalomtudományban. Jól példázza mindezt Bergold és Thomas 2012-es részvételi kutatási szemléletet áttekintő tanulmánya, amely az elmúlt öt évben több mint 300 hivatkozást ért el (Bergold – Thomas 2012). A német szerzők írásának népszerűségét természetesen az is segítette, hogy a tanulmány online ingyenesen elérhető, így szabadon hozzáférhető volt minden olyan kutató számára, aki ilyen területen keresett irodalmat. Még érdekesebb képet kaphatunk, ha a tanulmányt hivatkozó forrásokat is áttekintjük (a Google Scholar 2017. augusztusi állapota alapján). Először a tanulmányt hivatkozó írások tematikai sokfélesége tűnhet fel. Az öregedéstől, az innováción és az infokommunikációs technológiákon át a közösségi művészeti projektekig számos terület jelenik meg a hivatkozók listájában; a tanulmányok pedig nem korlátozódnak egy-egy módszertani vagy részvételi tematikájú folyóírra vagy különszáma, hanem ebből a szempontból is a folyóiratok tudományterületi sokszínűségével találkozhatunk. Bár részletes tartomelemzést (még) nem végeztem, de a Bergold – Thomas írást hivatkozó tanulmányok kulcsszavainak áttekintése azt mutatja, hogy hangsúlyosan jelennek meg az egészségkutatások, a valamilyen művészeti (fotó, festészet, költészet) formát bevonó vizsgálatok, valamint a technológia-technológiafejlesztés irányai. Ha pedig valamilyen célcsoportot kifejezetten meg is jelölnek a kulcsszavak és/vagy az absztraktok, akkor ezek nagyon gyakran marginalizált vagy egyéb olyan „néma” csoportok, akik helyett gyakran mások beszélnek: gyerekek, idősek, kisebbségek tagjai, fogyatékkal élők.

A Bergold – Thomas tanulmány utóéletével kapcsolatos fenti tapasztalatok összhangban vannak a részvételi szemlélet azon jellemzőivel, amelyeket ez a tanulmány is részletesen tárgyal. A részvételi kutatások ugyanis gyakran olyan területeken jelennek meg, ahol a tudástermelés és a gyakorlat, vagyis a megtermelt tudás alkalmazása szorosan összekapcsolódik (egészségkutatások, technológiafejlesztés), ahol a vizsgálatba bevont csoport vagy közösség

megközelítésének nincs igazán módszertani alternatívája (azaz a megszokott adatgyűjtési eszközökkel kevésbé elérhető marginalizált vagy egyéb értelemben zárt csoportok), valamint ahol lényeges, hogy a kutatások hangot adjanak (művészettel dolgozó módszertani irányok) és/vagy felerősítsék a hangját politikai és tudományos értelemben alulreprezentált csoportoknak (bevándorlók, gyerekek).

Szerencsére a dominánsan angolszász nemzetközi szakirodalmi bázison (ezzel kapcsolatban egy rövid, de részletes áttekintést nyújt: Cancian 2000) túl már a hazai szerzőktől is számos kiváló tanulmány született általában a részvételi szemléletről (Bela et al. 2003; Pataki, 2007; Reisinger 2009; Kiss 2012a, b; Szántó 2012; Lajos 2016) és részvételi módszertanokról (Lengyel 2009; Tóth – Göncz 2009; Lajos 2014; Málóvics et al. 2015), vagy kifejezetten részvételi kutatásokról (Udvarhelyi 2014; Málóvics et al. 2014, Málóvics 2016; Gosztonyi 2016, megjelenés alatt). Az elmúlt években saját magam is több írás elkészítésében vettem részt a témában (Pataki et al. 2012, 2013; Király 2012; Király et al. 2014; Gáspár et al. 2014; Király 2017). Ebben az írásban megpróbálok ezekre építve, valamint a saját, korábbi anyagaimat továbbfejlesztve áttekintést adni a részvételi kutatási szemlélet főbb jellemzőiről. Ebben az értelemben a tanulmány kifejezetten összefoglaló elméleti írás kíván lenni. Emellett tükrözi azt a személyes gondolkodásbeli változást, amely a részvétellel kapcsolatban jellemez, jellemzett az elmúlt időszakban. Emiatt több esetben jelenhet meg olyan rész vagy gondolatmenet, amelyet más, korábban megjelent írásból vettem át és most továbbgondolva, rendszerezettebben és/vagy részletesebben mutatom be az olvasónak. A tanulmány további célja, hogy a részvételi szemlélet olyan elemeit, amelyek ritkán jelennek meg együtt egy tanulmányban, most egymás után, egymásra vonatkoztatva mutassa be. Pont emiatt töreksem arra is, hogy más szerzők megközelítésével összhangban (Reisinger 2009; Málóvics et al. 2015; Lajos 2016), a részvételi megközelítéssel kapcsolatos nehézségek, dilemmák és kritikák is megjelenjenek az írásban a pozitív aspektusok mellett.

Ennek megfelelően e tanulmány a következőképpen épül fel: elsőként általában a részvétel és a részvételi kutatások fogalmát járja körül. Az írás második része a részvételi kutatás mögötti tudományismereteket tárgyalja. Ezt követően a részvételi kutatások különböző típusait hasonlítja össze, majd pedig a kutatással kapcsolatos dilemmákat és nehézségeket mutatja be a tanulmány. Végül a befejező rész röviden újra összefoglalja a tanulmány főbb állításait.

Mi a részvétel?

A részvétel és a társadalmi környezet

Amikor a részvétel fogalmáról és a részvételi szemlélettel kapcsolatban gondolkodunk, érdemes megemlíteni, hogy egy olyan általános technológiai, társadalmi és kulturális átalakulásról is beszélhetünk, amely magának a részvételi megközelítésnek sajátos jelentést ad. Cristensen és szerzőtársai (2016) szerint – egy közép-kelet-európai perspektívából nézve talán egy kicsit túlságosan is optimistán – egy általános részvételi fordulat figyelhető meg a környezetünkben, amely egyaránt jelentkezik a kulturális és médiahasználati gyakorlatokban, a politikai döntéshozatali folyamatokkal kapcsolatos elvárásokban, valamint a kutatási gyakorlatok szintjén (117-118).

Ha a feltételezett részvételi fordulat okait keressük, akkor több, egymással összekapcsolódó folyamatot találhatunk a szerzők szerint. Egyrészt megemlíthetők a technológiai változások, ezen belül is leginkább a digitális és közösségi média fejlődése (Fehér 2016), amely együtt jár a fogyasztás és termelés mintáinak megváltozásával /ide sorolhatunk olyan jelenségeket, mint a közös vagy felhasználó által irányított termelési, szolgáltatási folyamatok megjelenése vagy termékek közös létrehozása (Anderson 2013; Ariely 2014), beleértve a médiatartalmakat is (Glózer 2016)/. Megemlíthetők továbbá a gazdasági szférában történő átalakulási folyamatok (jóléti szolgáltatások visszavágása kapcsán az egyéni felelősség és reflexivitás előtérbe kerülése (Giddens 1991; Beck 2002), a munka átalakulása (Beck 2009; Köves 2014), a politikai részvétellel kapcsolatos igények erőteljesebb megjelenése és az ezzel kapcsolatos ágazati programok (például állampolgári részvétel a várostervezésben és/vagy régiófejlesztésben), valamint a kulturális intézményekben (Nagyné Batári – Lajos, 2017; Joó 2016), programok, kiállítások kialakításában való részvétel a látogatók oldaláról (Cristensen et al. 2016:118).

A szerzők szerint mindezen intézmények és átalakulási/fejlesztési folyamatok, megoldások érvényessége, legitimitása és sikeressége egyre nagyobb mértékben kapcsolódik a hétköznapi emberek bevonásának gyakorlatához (Cristensen et al. 2016:118). Mindez, mint már fent is említettem, túlzottan optimistának vagy akár naivnak is hathat egy olyan politikai környezetben, ahol az elmúlt időszakban sokkal inkább a részvétel minimalizálása, az érintettekkel való egyeztetés mellőzése (Király – Kö-

ves – Balázs, megjelenés alatt) és a politikai legitimitás központi „termelése” (Boda – Patkós 2015; Körösenyi et al. 2016) volt a jellemző. Az viszont már a világ ezen régiójában is nehezen vitatható, hogy a digitális gazdaság, valamint az ezzel kapcsolatos technológiai, fogyasztási és termelési változások a hétköznapi emberek részvételén, tudásuk, szakértelmük és döntéseik felhasználásán alapulnak (Rafaeli et al. 2009; Anderson 2013; Glózer 2016). Emiatt az sem meglepő, hogy a részvételi kultúra (participatory culture) kifejezést szinte teljesen kiszáradtatták a digitális világ részvételiségével kapcsolatos tanulmányok (Chau 2010; Li 2010) és könyvek (Jenkins et al. 2009; Burgess – Green 2013). Talán a legfőbb tanulság a fenti érvelésből mégiscsak az, hogy a társadalmi, politikai, gazdasági és technológiai környezet alapvetően meghatározza, hogyan, milyen értelmezési keretekre támaszkodunk a részvételi kutatási megközelítésről gondolkodva. Az alábbiakban kifejezetten a részvételi kutatásokkal kapcsolatban tekintem át a részvétel fogalmát.

A részvétel fogalma a kutatásokban

Ha a részvétel pontos meghatározását keressük a részvételi kutatások kapcsán, akkor több szerző is arra hívja fel figyelmet, hogy a fogalom meghatározása tendenciózusan laza és homályos (Cornwall – Jewkes 1995; Cristensen et al. 2016; Bergold – Thomas 2012). Ez a fajta „lazaság” inkább félreértéseket szül és nem segíti a tiszta viszonyok létrejöttét: például Cristensen és szerzőtársai szerint ha egy projektben már megjelennek együttműködésen alapuló tevékenységek vagy az érintettek közötti kommunikáció, akkor már ezeket is azonnal a részvételi projektekhez sorolják (Cristensen et al. 2016). Cornwall és Jewkes (1995) szerint is nagyon sok kutatási folyamat, amelyet bár részvételiként „brandelnek”, mégis az jellemző rájuk, hogy inkább tükrözik a kutatók érdeklődését és prioritásait, mint a résztvevőkét (Cornwall – Jewkes 1995: 1669).

A részvételi kutatások definíciós nehézségeit az is fokozza, hogy módszertani szempontból nem igazán beszélhetünk egységes irányzatról. Abban viszonylagos egyetértés van, hogy a részvételi megközelítést nem lehet egyszerűen a kvalitatív-kvantitatív dichotómiában elhelyezni (erről még bővebben lesz szó az alábbiakban), valamint, hogy nem a módszerrel vagy módszertani felépítéssel kapcsolatos kutatói döntések különböztetik meg a hagyományosabb megközelítésektől. A különbségeket inkább a mód-

szerek alkalmazásának kontextusában kereshetjük. Tehát elképzelhető, hogy nagyon hasonló módszereket használ egy részvételi kutatás (például interjúkat vagy kérdőíveket), mint egy részvételi elemeket nem használó vizsgálat, a két esetben azonban mégis gyökeresen eltérhet a kutatási folyamat. Ezért is érdekes, hogy Bergold és Thomas nem elkülönült és jól meghatározható részvételi módszertanokról, hanem részvételi stílusról írnak:

„A gyakorlatban a részvételi stílus nagyon különböző részvételi stratégiákban valósul meg. Egyéni jellemzők és a részvételi kutatási folyamatban együttműködő kutatási partnerek önrendelkezése miatt nem lehetséges ezeket a stratégiákat egy egységes, összetartó módszertani megközelítésé formálni – mint például a kvalitatív diskurzuselemzés vagy a narratív interjú módszereinek esetében. A folyamatorientáció igénye és a kutatási tárgynak megfelelő módszer választása viszont még inkább fontos, mint a kvalitatív kutatások egyéb megközelítéseiben” (Bergold – Thomas 2012:2).

A közös módszertani gyökerek keresése helyett tehát több szerző is az eltérő kutatási hozzáállást (Cornwall – Jewkes 1995; Cancian 2000; Bergold – Thomas 2012; Cristensen et al. 1996), a másfajta kutatói szemléletet teszi középpontba: vagyis azt, hogy a kutató a vizsgált alanyokat értékes tudással rendelkező, cselekvőképes személyekként feltételezi, akik bevonhatók a kutatással kapcsolatos döntésekbe és tevékenységekbe (Cancian 2000:2039). Ezeknek az egyszerű feltételezéseknek viszont messzemenő következményei vannak, ugyanis meghatározzák, hogy az adott kutatás milyen fogalmi és definíciós kereteket (konceptualizáció) használ, hogyan zajlik le a kutatás; valamint hogy a létrehozott tudás kinek a számára érdekes (Cornwall – Jewkes 1995: 1669).

Cancian (2000) talán pont a fent bemutatott meghatározási nehézségek miatt inkább egyfajta wittgenstein-i családi hasonlóság (Wittgenstein 1998)¹ alapú megközelítést választott és minden

¹ „Vizsgálj meg például egyszer azokat a folyamatokat, amelyeket »játékok«-nak nevezünk. A táblajátékokra, kártyajátékokra, labdajátékokra, küzdősportokra stb. gondolok. Mi a közös mindezekben? – Ne mondd, hogy »Kell valami közösnek lennie bennük, különben nem hívnák őket 'játék'-oknak« – hanem nézd meg, van-e valami közös mindben. – Mert ha megnézed őket, nem fogsz ugyan olyasmit látni, ami mindben közös, de látsz majd hasonlóságokat, rokonságokat, mégpedig egész halomnyit. Szóval: ne gondolkozz, hanem nézz! – Nézd meg például a táblajátékokat és kiterjedt rokonságukat. Majd térj át a kártyajátékokra: itt is sok megfelelést találsz ama első osztállyal, de sok közös vonás eltűnik, sok más viszont eltűnik (Wittgenstein 1998:57, idézi Orbán 2011)”.

fő jellemzőt felsorolt, ami a részvételi kutatásokra jellemző:

„A részvételi kutatás 5 fő jellemzőjét azonosíthatjuk: (1) azoknak az embereknek a részvétele, akikre a vizsgálat vonatkozik; (2) a mindennapi tudásformák beemelése; (3) a hatalom és a felhatalmazás [kérdéseinek] középpontban tartása; (4) a résztvevők tudatosságának növelése és képzése; (5) és a politikai aktivitás” (Cancian 2000:2038).

Miután azonban a szerző kiemeli ezeket a jellemzőket, már a következő mondatban óvatosságra is inti az olvasót, miszerint érdemes elkerülni a fogalom túlzottan precíz meghatározását, mert mindegyik részvételi kutatást folytató csoport a saját kutatásához és módszereihez igazítja azt (u.o. 2038). Ugyanakkor arra is rámutat, hogy az egyik központi jellemző az ilyen jellegű kutatásokban a hatalom és a felhatalmazás kérdéseinek figyelembe vétele – még ha ebben nagy változatosság figyelhető is meg a kutatások között (2039-2040). A felhatalmazás kérdéskörét pont ezért az alábbiakban bővebben tárgyalom.

Felhatalmazás kérdése a részvételi kutatásokban

A részvételi kutatással kapcsolatos, talán leggyakrabban megjelenő jellemző a kutatásban résztvevők felhatalmazása, hogy döntéseket hozhassanak a kutatás különböző pontjain, valamint hogy részt vehessenek a tudástermelés folyamatában (Lajos 2016; Csillag 2016). Cristensen-t és szerzőtársait idézve a részvételi kutatások...

„...a hatalom szétterítésén alapulnak, hogy a résztvevők egyenlő felhatalmazással rendelkezzenek a döntésekben. Olyan példákat említhetünk, mint amikor az önkormányzatok lehetővé teszik, hogy a helyi lakosok egy terület tervezésénél közös döntéseket hozzanak [a szakemberekkel – K.G.], vagy amikor kulturális intézmények felkérlik a látogatóikat, hogy dizájn kiállításokat vagy művészeti eseményeket szervezzenek. Más szavakkal, ezek a kutatók a részvételt mind mélyen összekötik a demokratizációval, az egyenlőség kérdésével és az intézményesült hatalmi hierarchiáktól való elmozdulással.

Ebben az értelemben, akkor 'történik' meg a részvétel, amikor a döntés hatalma elmozdul az intézményektől vagy érintettektől, akik általában mozgatják a szálakat, a résztvevők (általában hétköznapi felhasználók vagy állampolgárok) széle-

sebb köre felé, akik aztán együtt hoznak döntéseket” (Cristensen et al. 2016:119).

A felhatalmazás azonban érdekes kifejezés, mert egyben azt is kifejezi, hogy valaki rendelkezik azzal a hatalommal, döntési jogkörrel, amit átad valaki másnak (Avelino 2009). Azonban ha hatalmat át lehet adni, akkor azt is vissza is lehet venni, valamint ha valakit fel lehet hatalmazni, akkor meg is lehet később fosztani a kapott hatalomtól. Ezért is fontos, hogy pontosan meghatározzuk, hogy pontosan milyen típusú részvételtől, milyen szintű felhatalmazásról van pontosan szó az adott folyamat kapcsán.

Ennek egyik módja az lehet, ha valamilyen részvételi hierarchiába rendezzük a lehetséges bevonási módokat. Ennek a legismertebb formája az Arnstein (1969) által felvázolt részvételi létra, amely nyolc szintet határoz meg a manipulációtól az állampolgári ellenőrzésig terjedően (Kiss 2012a), de léteznek más egyszerűbb (Király 2012), vagy egészen más szempontokat felvonultató megközelítések is, amelyek egyfajta lépcsőzetességet sugallnak (lásd például részleges és teljes részvétel fokozatait Pateman [1970] esetén; vagy a felvilágosult fogyasztói, deliberatív, valamint a radikális/pluralista részvételi formákat Callon [1999] és Elam – Bertilsson [2003] esetén).

Érdemes azonban megjegyezni, hogy ezeket a részvételi szinteket több esetben általában az állampolgári részvételhez, nem pedig specifikusan a részvételi kutatási folyamattal kapcsolatban dolgozták ki. Kérdés tehát, hogy mennyire alkalmazhatóak jól azokban az esetekben, amikor nem egy jól meghatározott és körülhatárolható döntés van terítéken, hanem egy kutatási folyamat, amely a kezdeti szakasztól a végéig rengeteg döntést von maga után, valamint esetlegesen a résztvevők hosszú-távú és mély elköteleződését kívánja meg.

Bergold és Thomas szerint az ilyen típusú lépcsőzetességet, szinteket feltételező megközelítések azt az érzetet keltik, hogy az egyes projektek egyszerűen elhelyezhetők a részvételi kontinuum valamely pontján. Viszont ezzel el is fednek számos minőségi különbséget, amikor a kutatási folyamat egészéről van szó (2012:6). Ha különbséget szeretnénk tenni a különböző részvételi formák között, akkor a szerzők szerint inkább a kutatási folyamatban felmerülő döntési helyzetek pontosabb meghatározására érdemes törekedni. Ezek alapján pedig érdemes reflexivitásra és transzparenciára törekedve bemutatni, hogy a projekt időtávjának

mely pontjain, mely csoportok, milyen jogokkal, milyen témákkal kapcsolatban vehetnek részt a döntésekben.²

Hasonló megfontolásokból Cornwall és Jewkes két tengelyről, a részvétel mélységéről és széleskörűségéről beszélnek (1995:1669). A részvétel mély vagy felszínes jellege azt fejezi ki, hogy ki kontrollálja a kutatási folyamatot: teljesen mértékben a kutató (felszínes), vagy teljes mértékben a résztvevők határozzák meg az irányát és fókuszát (mély). A részvételi folyamat szűk- vagy széleskörűsége pedig arra vonatkozik, hogy hányan vesznek részt a folyamatban: szűkkörű, ha kevesen vesznek részt benne, széleskörű, ha kiterjedt a résztvevők köre. Ideálisztikus lenne azt feltételezni, hogy a részvétel jellege bármelyik dimenzióban stabil és kiszámítható lenne a részvételi kutatási folyamatban. Ezzel szemben a szerzők arra hívják fel a figyelmet, hogy sokkal inkább egy „cikk-cakkos” haladás jellemzi a kutatási folyamatot: hol magasabb szintű a részvétel, hol alacsonyabb, hol több hatalommal, beleszólással és felhatalmazással rendelkeznek a résztvevők, hol pedig inkább a kutatóknál marad az irányítás. Hasonlóképpen egyes fázisokban nagyobb lehet a résztvevők köre és/vagy a közösség elkötelezettsége, más esetekben viszont leszűkül a kutatói csapatra és pár elkötelezett résztvevőre (1669).

Összefoglalva tehát, azokban az esetekben beszélhetünk részvételi kutatásokról, amelyeknél a kutatók törekedtek, hogy felhatalmazzák a kutatásban résztvevőket, hogy maguk részesei lehessenek a tudástermelési folyamatoknak, valamint megosszák a döntési jogköröket a kutatási folyamat egyes pontjain. A tekintetben viszont, hogy ez a felhatalmazás és közös döntés a kutatási folyamat mely szakaszaiban történik meg, nagyban eltérhetnek egymástól az egyes részvételi kutatások.

2 Bergold és Thomas megjegyzik, hogy ha nem válik ketté a kutatói és résztvevői csapat, vagyis maguk az érintettek hozzák létre a saját kutatási projektjüket, mint a felhasználók vagy a túlélők által kontrollált kutatási projektekben (user or survivor controlled research), akkor látszólag nem merül fel a kutatók és a társkutatók közötti döntési jogkör kérdése. Mindazonáltal még ezekben az esetekben is érdemes lehet pontosan azonosítani a különböző döntési helyzeteket, pontokat és jogköröket – ugyanis maga az érintetti csoport sem feltétlenül homogén és a tagok között tapasztalható különbségek (például materiális erőforrások, információhoz való hozzáférés, külső kapcsolatok, tudás és készségek) mentén az érintetti csoportot is átszövik a hatalmi viszonyok (Epstein 1995; Bergold – Thomas 2012:9).

Emiatt az is elképzelhető, sőt nagyon valószínű, hogy az egyes részvételi kutatók sem értenek egymással egyet abban, mit is tekintünk részvételnak és milyen kritériumok mellett hívható egy kutatás ténylegesen részvételinek. Ez írás röviden visszautal még erre a kérdésre, amikor a részvételi kutatások ideáltípusait – a részvételen alapuló, a döntéstámogató, valamint a részvételi akciókutatást – hasonlítja össze röviden. Ezelőtt azonban tanulmányom a részvételi kutatást a társadalomtudományban használt tudományos paradigmák szempontjából tárgyalja, majd kitér a részvétel mellett leggyakrabban használt érvekre.

Különböző tudományfelfogások és a részvétel³

A következő rész két alapvető műre támaszkodik, amely kutatási paradigmákról beszél a társadalomtudományon belül. Egyrészt Zhao (2001) metaelméleti megközelítésről írt művére, másrészt pedig Creswell és Plano-Clark (2007) kevert módszertani megközelítéssel kapcsolatos munkájára. Míg Zhao tanulmánya 3 (nomologikus, megértő, normatív) megközelítést tárgyal a szociológiával kapcsolatban, addig a második anyag 4 kutatási (posztpozitivistá, konstruktivistá, részvételi, pragmatikus) paradigmát különít el a társadalomtudományos kutatással kapcsolatban. Látható, hogy van átfedés a kategóriák között a két rendszerben (például a nomologikus-posztpozitivistá, valamint a megértő-konstruktivistá kategóriákban). Ezen túl azonban lényeges hangsúlybeli eltérések is felfedezhetők a kettő között. Mivel az első keretrendszer közelebb áll a tanulmány céljaihoz és külön tárgyalja a normatív irányzatot, így a további gondolatmenet inkább erre támaszkodik, viszont bevonja a részvételi paradigmát a második keretrendszerből. Tehát a felvázolt viszonyrendszer a két kategória-rendszer szintézisének és kreatív újraértelmezésének tekinthető.

3 Az alábbi részben a nomologikus, megértő és részvételi paradigmával kapcsolatban kis változtatással felhasználtam bekezdéseket Király – Miskolczi 2016-os tanulmányából (2016:115-116).

1. Táblázat: Különböző tudományselekték jellemzői (Plano – Clark 2007 és Ritzer et al. 2006 alapján – valamint továbbfejlesztve a Király – Miskolczi 2016:115 táblázatot)

	Kognitív stílus	Létrehozott tudás	Kutatásba bevontak szerepe	Cél	Folyamat
Nomologikus	Formális	Matematizált	Alany („adat-szolgáltató”)	(Oksági) összefüggések, mechanizmusok feltárása; modellek kidolgozása	Kodifikált, előre meghatározott
Megértő	Dialogikus	Interpretatív	Résztevő	Eltérő valóságok feltárása; közös értelmezési keretek kialakítása	Emergens, iteratív
Normatív	Kritikai	Kutatásfüggő (inkább interpretatív vagy „mozog”)	Résztevő/ Társkutató/ Aktivista	Társadalmi gyakorlatok, társadalmi valóság megváltoztatása	Kontextusfüggő
Részvételi	Kooperatív	Kutatásfüggő (inkább interpretatív vagy „mozog”)	Társkutató	Közös tudás létrehozása	Reflexív

Ha a nomologikus megközelítést tekintjük át a fenti táblázatban, akkor látható, hogy erre az irányzatra a formális gondolkodási stílus jellemző. Ez egyben azt is jelenti: az ilyen típusú kutatások alapvető célja, hogy a valóság oksági viszonyait megjelenítő, logikailag koherens modelleket hozzanak létre. A létrehozott tudás legtöbb esetben ezért matematizált is, hiszen az oksági viszonyok pontos kifejezéséhez egyrészt számszerűsíthető kapcsolatok szükségesek, másrészt a matematikai modellek általános törvényszerűségeket, vagy legalább a társadalmi valóság számos területén működő mechanizmusokat igyekeznek megragadni. Ebben az értelemben a kutatási folyamat egyéb szereplői alanyként jelennek meg, akik válaszokat, információkat biztosítanak a kutató számára. Mivel a kutatás folyamata általában előre rögzített és jól meghatározott, egymást követő szakaszokra bontható, mélyebb szintű bevonásra, „bevonódásra” nincs is nagyon lehetőség. A kutató tehát megpróbálja a lehető legnagyobb távolságot tartani a kutatás tárgyától. Emiatt a válaszadók lehetséges befolyása nem úgy jelenik meg, amelynek lehet hozzáadott értéke a folyamattal és a kutatók megértésével kapcsolatban, hanem inkább minimalizálendő vagy a folyamatból kiszűrendő torzításként (Ritzer et al. 2006; Creswell – Plano Clark 2007).

A megértő irányzat gondolkodási stílus dialogikusnak tekinthető. A kutató itt nem egy – a társadalmi valóságtól – elkülönült, független személy, hanem maga is egy közös történet része. Olyan szereplő (a történetben), aki kulturális hátterével, társadalmi pozíciójával, nemével, nyelvhasználatával maga is részese annak a helyzetnek, amelyet megpróbál megérteni. Ebben az értelemben párbeszédben áll a megérteni kívánt társadalmi valósággal, átvitt értelemben pedig az általa megfogalmazott kutatási problémával. Ugyancsak párbeszédben áll azokkal a szereplőkkel, akiknek életvilágát és társadalmi gyakorlatait megpróbálja megérteni, így ők is a kutatás résztvevőivé válnak. Válaszaikkal, tudásukkal, társadalmi gyakorlataikkal maguk is alakítják a kutatást, befolyásolják annak fókuszát és irányát. Ennek megfelelően a kutatás is kevésbé formalizálható, a folyamat nincs előre rögzítve, hanem iteratív módon alakulhat a kutatás során, ahogy új információk, társadalmi gyakorlatok, kutatási irányok bukkannak fel a folyamatban. A kutatás célja pedig – eltérően az előző szemlélettől, nem egy kontextustól független, általános tudás létrehozása, hanem – az eltérő társadalmi valóságok közötti megértés elmélyítése, valamint közös értelmezési keretek kialakítása a résztvevők és a kutató

között (Zhao 2001; Ritzer et al. 2006; Creswell – Plano Clark 2007).

A normatív irányzatra a kritikai gondolkodási stílus jellemző. A legfontosabb jellemzője e megközelítésnek, hogy a létrehozott tudást nem önmagában tekinti értékesnek. Bár a kutatások célja egyaránt lehet társadalmi törvényszerűségek felfedezése vagy a megértés elmélyítése, végső soron mégis az az alapvető cél, hogy a fennálló társadalmi viszonyokat és a berögzült társadalmi gyakorlatokat a feltárt tudás segítségével meg lehessen változtatni. A kutató tehát ebben a megközelítésben már egyáltalán nem próbál meg távolságot tartani a kutatás tárgyától, hanem ha lehetséges, szándékoltan meg is változtatja azt a kutatás által, vagy akár a kutatás folyamatában. A kutatás egyéb szereplői pedig egyaránt lehetnek résztvevők, társkutatók vagy aktivisták, a kutatás jellegétől függően. A létrehozott tudás természete sem rögzített, hanem a kutatás tárgya és a kutatók szemlélete határozza meg. A kutatók egyaránt törekedhetnek matematizált, vagy interpretatív jellegű tudás létrehozására, viszont a megközelítésben lényeges, hogy a kutatások az igazságtalannak tartott társadalmi viszonyokat a megfosztott, kizsákmányolt és/vagy marginalizált csoportok szemszögéből mutassák be (Zhao 2001).

Végül ha a részvételi megközelítést próbáljuk jellemezni, akkor a gondolkodási stílusát kooperatívnak tekinthetjük. Ez azt jelenti, hogy a fő hangsúly a kutató és a résztvevők közötti együttműködésen, a közös tudástermelésen van. Bizonyos értelemben azt lehet mondani, hogy a részvételi megközelítés radikalizálja a megértő szemlélet jellemzőit. Nem csupán arról van szó, hogy a kutató részesévé válik a kutatott csoport világának, hanem a csoport tagjai is részeséivé válnak a kutató világának, maguk is társkutatóvá válnak. A kérdés tehát nem csupán az, hogy a kutató megértett-e valamit a valóságról, hanem hogy a kutatásban résztvevő társkutatók számára adott-e valamit a kutatás, segítette-e az ő tanulásukat, elmélyítette-e a megértésüket. A kutatási folyamat sikerességéhez tehát már nem elegendő az, hogy létrejönnek új, a helyzet megértését segítő értelmezési keretek. Arra is szükség van, hogy a kutatásba bevont csoport vagy közösség is részt vegyen e keretek kialakításában, és aztán elfogadja és magáénak érezze ezeket. A részvételi folyamatot továbbá – a megértő irányzathoz hasonlóan – maguk a résztvevők (is) alakítják, hiszen lényeges, hogy a kutatás az ő kérdéseikből, az ő megérteni kívánt problémáikból induljon ki. Érdeemes azt is kihangsúlyozni, hogy mivel a kutatási folyamatban

gyakran különböző tudásformák közötti párbeszéd van a hangsúly, így fontos szerepet kap az ezzel kapcsolatos reflexió, a kutató szerepével, a kutatáson belüli hatalmi viszonyokkal kapcsolatos gondolkodás (McCartan – Schubotz – Murphy 2012).

Ez alapján azt is mondhatnánk, hogy a részvételi megközelítés leginkább a megértő irányzathoz van a legközelebb, hiszen a létrehozott tudás ebben az esetben is „különböző társadalmi világok” közötti párbeszédre alapul. Ugyanakkor, ha a részvételi megközelítésen alapuló kutatásokat alaposabban megnézzük, akkor azt találhatjuk, nincs akadálya annak sem, hogy a részvételi irányzat keretein belül akár a nomologikus, akár a normatív megközelítés szerinti kutatások működni tudjanak. Természetesen ezekben az esetekben elég eltérő jellegű kutatásokat kaphatunk, ami tükrözi a részvételi megközelítésen belül tapasztalható sokszínűséget. Az alábbiakban visszatérünk ezekre a kérdésekre, amikor az írás a részvételi kutatások különböző típusait mutatja be. Előtte azonban még áttekinthetjük a társadalmi részvétel és a részvételi kutatás melletti érveket.

A részvétel melletti érvek⁴

A részvétel és a részvételi kutatások mellett többféle érvet lehetséges felhozni. Az alábbiakban arra törekedtem, hogy összegyűjtsem és rendszerezve mutassam be ezeket. Az érvek egy lehetséges csoportosítása a pszichológiai, politikai, tudásalapú, gyakorlati, közösségi-transzformatív, valamint a társadalmi-transzformatív kategóriák mentén történhet. A következő rész ezeket az érveket mutatja be röviden.

A *pszichológiai típusú érvek* közvetetten, egyfajta megalapozásként kapcsolhatók a részvételhez. Több szerző és tanulmány hívja fel ugyanis a figyelmet arra, hogy az embereknek – és a fejlettebb állatoknak – szükségük van arra, hogy a saját környezetük, saját életfeltételeik felett kontrolljuk legyen (Iyengar 2010; Achor 2015; Welzel – Inglehart 2010; Peterson et al. 2010). Ha nem rendelkeznek ezzel a kontrollérzettel, akkor letargikusakká válnak, elveszítik a kezdeményező- és problémameg-

4 Ebben a részben nagyban támaszkodtam 3 korábbi írásra, amelyek az érveket (Király 2012, Király et al. 2014; Király – Miskolczi 2016) különböző szempontok mentén vizsgálták meg. Az alábbiakban igyekszem ezeket összerendezni, hogy egy egységes rendszerben mutassam be a részvétel melletti érveket.

oldó készségeiket. Ezt az állapotot nevezi Seligman tanult tehetetlenségnek (Seligman 1972), amelyet mind állatoknál, mind embereknél egyéni szinten, és csoportoknál egyaránt sikerült kimutatni (Seligman – Beagley 1975; Hiroto – Seligman 1975). Egyes kutatók arra is rámutatnak, hogy a kontrollérzet hiányának komoly egészségügyi kockázatai vannak (Marmot – Feeney 1996; Achor 2015). Deci és Ryan viszont fordítva tették fel a kérdést a kontrollérzettel kapcsolatban, és arra kerestek választ, milyen környezetben érzik magukat az emberek belsőleg motivátnak, hogy bizonyos tevékenységeket elvégezzenek (Ryan – Deci 2000). Az általuk elnevezett öndeterminációs elmélet alapján azokban a helyzetekben, környezetekben vagyunk motiváltak, amelyekben az alapvető pszichológiai – az autonómia, a kompetencia és a kötődés iránti – igényeink ki vannak elégítve. Az ilyen típusú környezetben vagyunk a leginkább fejlődőképesekek és nyitottak a világra, így a szerzők számára az az alapkérdés, hogy hogyan lehet „autonómia-támogató” környezetet létrehozni és fenntartani a társadalmi-gazdasági valóság különböző szinterein belül. Véleményem szerint a részvételi folyamatok ilyen autonómia-támogató környezetnek tekinthetők, hiszen építenek a résztvevők tudására, kompetenciára és csoporton belüli kapcsolataira, miközben meg is erősítik ezeket). Ha tehát az egyének ilyen támogató és részvételt elősegítő környezetekben tanulhatnak és dolgozhatnak, valamint nagyobb kontrollt éreznek saját sorsuk felett, akkor az életminőségük és az elégedettségük is javul.

Az érvek egy másik típusát *politikai érveknek* nevezhetjük. Ez az érvelés alapvetően politikai jellegű és azt hangsúlyozza, hogy az egyik legfontosabb alapjog a részvétel demokratikus alapjoga. Az tehát, hogy az érintettek részt vehessenek a sorsukat, életfeltételeiket meghatározó döntések és kérdések megvitatásában tehát nem csupán egy mély pszichológiai, hanem alapvető politikai igény is (Stave 2010). Fontos megjegyezni, hogy a részvételnek és a bevonásnak hazánkban is megtalálhatóak a jogi garanciái, még ha ezek érvényesítése sokszor akadályokba ütközik is (Kiss 2012a). A politikai érvek között gyakran merül fel még a demokratikus deficit jelensége, amely arra utal, hogy egyre nagyobb a szakadék a képviselők és a képviseltek között. Ez a távolság aláássa a demokratikus intézményrendszer legitimitációját és az intézményekbe vetett bizalmat. Éppen ezért van szükség a társadalmi részvétel új módjaira, amelyek valódi jelentéssel bíró részvételt jelentenek a politikai közösség tagjainak, és lecsök-

kentik a távolságot a döntéshozók és az állampolgárok között (Nabatchi 2010).

A *tudásalapú érvelés* szerint a részvételi folyamatok olyan környezetet hozhatnak létre, ahol több csoport tudása, tapasztalata, érvei találkozhatnak és egymást kiegészítő, vagy akár egymást megtermékenyítő hatással lehetnek egymásra. Azt is érdemes kiemelni, hogy a részvételi folyamatokban, kutatásokban résztvevőknek a szakértőknél sokkal kiterjedtebb és részletesebb tudásuk lehet a környezetükről és életfeltételeikről (Cancian 2000:2039). Ennek a típusú „helyi” tudásnak a mellőzése kutatók által rosszabb minőségű tudományos tudás vagy szakpolitikai szempontból szuboptimális döntés létrejöttét vonhatja maga után. Ez szolgálhat magyarázatul például arra, hogy miért találhatunk viszonylag sok részvételi jellegű hidrológiai kutatást, ugyanis egy terület vízbázisában várható változásokat nehéz a területen élők tudása és vízhasználati gyakorlatai nélkül előrejelezni (Stave 2003; Videira et al. 2003, 2009). A döntéstámogatás kapcsán pedig Stave szerint az érintettek bevonásával jobb minőségű döntések és cselekvési tervek jöhetnek létre (Stave 2002; 2010).

A *gyakorlati érvek* kifejezetten a részvételtől származó praktikus előnyöket emelik ki. Eszerint az érvelés szerint ha az érintettek részt vesznek az adott problémával kapcsolatos megoldási tervek és/vagy az adott szakpolitikának a kidolgozásában, akkor azok nagyobb eséllyel valósulnak meg (Stave 2010). Egy helyzet megváltoztatásához, vagy egy probléma kezeléséhez a legtöbb esetben nem elég, ha valaki „felülről” kinyilvánítja, mi lenne a helyes eljárás vagy változtatás. Gyakran arra is szükség van, hogy a helyzetben szereplők változtassanak a viselkedésükön, megszokott gyakorlataikon. Erre akkor lehet nagyobb esély, ha az érintettek elköteleződnek egy-egy cselekvési terv vagy szakpolitikai irány mellett. Azt pedig, hogy az emberek több időt, pénzt és energiát hajlandóak investálni azokra a tervekre – valamint sokkal inkább magukénak érzik azokat a megoldásokat –, amelyek elkészítésében részt vettek, viselkedésgazdaságtani kísérletek is alátámasztják (Ariely 2014). King és szerzőtársai (1998) továbbá a részvétel potenciális szerepére mutatnak rá a konfliktuskezelés kapcsán. A részvétel egyrészt még egy döntés vagy terv megvalósítása előtt felszínre hozhat ellentéteket és ellenérzéseket, másrészt egy strukturált gondolkodási folyamat megakadályozhatja a konfliktus elmérgesedését (King et al. 1998).

A *közösségi-transzformatív* érvek azt hangsúlyozzák, hogy maga a közösség változhat meg, fejlődhet

a részvétel által. Egyrészt új kapcsolatok alakulhatnak ki a közösség tagjai között, másrészt átértékelődhetnek, új tartalommal töltődhetnek fel régi kapcsolatok. Stave szerint pedig mind az összetartó (közösségen belülré mutató), mind az összekapcsoló (közösségek között hidat képező) társadalmi tőke gyarapodhat a részvétel folyamán (Stave 2010). A részvétel továbbá arra ösztönözheti a közösség tagjait, hogy egymást, egymás szemléletét és érdekeit jobban megismerjék, valamint a közös ügyekkel kapcsolatban tájékozódjanak. Ide kapcsolódik az az érvelés is, amely szerint az emberek érdekei és világszemlélete nem feltétlenül stabil, hanem hangsúlyozza, hogy ezek egy közös gondolkodási folyamatban változhatnak és formálódhatnak (Isin–Turner 2002; Laird 1993; Habermas 1996).

A *társadalmi-transzformatív érvek* pedig a társadalom, valamint a demokratikus kultúra átalakulásának szükségességét emelik ki. A habermas-i deliberatív demokrácia elmélete szerint a kormányzati központok természetük alapján zárt jellegűek és egy sajátos rendszerlogika szerint működnek, amely miatt képtelenek a társadalomban zajló vitákat, problémákat és aggodalmakat érzékelni és lefordítani a saját nyelvükre. Éppen ezért Habermas szerint a döntések legitimitásának biztosítása miatt szükség van olyan deliberatív platformok létrehozására és fenntartására, amelyek hatékonyan képesek tematizálni és becsatornázni az állampolgári véleményeket a döntéshozatali és a szakpolitika-formálási folyamatokba (Habermas 1996). A formális döntéshozatali folyamatok ilyen típusú részleges megnyitása hosszú távon elősegítheti a társadalom adaptációs képességének fejlődését és a társadalmi tanulást. Bár Inglehart és Welzel (Inglehart – Welzel 2005; Welzel – Inglehart 2010) nem írtak kifejezetten a részvétel kérdéséről, az emberi fejlődéssel kapcsolatos elméleti modelljük mégis ehhez a típushoz tartozhat, mivel a kontroll érzetével és az autonómiával kapcsolatos igények érvényesülését társadalmi szinten értelmezik. Empirikus eredmények alapján emellett érvelnek, hogy magasabb kontrolléret minden társadalomban magasabb elégedettség-érzéssel jár együtt. A társadalmak között azonban nagy különbségek figyelhetők meg abban a tekintetben, hogy a társadalmak milyen típusú orientációval szolgálnak a tagjaiknak. Azokban a társadalmakban, amelyek az emancipatorikus értékeket és az önmegvalósítást helyezik előtérbe, az egyéneknek nagyobb terük van a fejlődésre és kibontakozásra, szemben azokkal, amelyek az egyének veszélyektől való megóvására és a megelőzésre

helyezik a hangsúlyt. A társadalmi környezet határozza meg azt is, hogy az egyének milyen típusú (preventív vagy emancipatorikus) stratégiákat választanak és ez alapján mennyire lesznek sikeresek. Ez egyéni stratégiák aggregálódása határozza aztán meg a társadalmi változások (vagy a változások hiányának) irányát. Ebben az értelemben a részvételi szemlélet és a részvételi folyamatok közvetetten a társadalmi folyamatokra is hatással lehetnek azáltal, hogy megerősítenek bizonyos értékeket és stratégiákat, valamint előtérbe helyezik egyének és közösségek fejlődését (Welzel – Inglehart 2010).

A részvételi kutatások típusai

Az alábbiakban a részvételi kutatások három ideáltípusát mutatom be: a részvételen alapuló kutatást, a döntéstámogató-deliberatív kutatásokat, valami a részvételi akciókutatást.⁵ Nem teljeskörű és átfogó bemutatásra törekszem, különösen, hogy ezekben a módszertani irányokban számos közös pont van, így felesleges lenne ezeket egymás után tárgyalni. Ezért is inkább a közöttük lévő fő különbségeket igyekszem felvillantani, valamint azt, hogy a részvételi kutatáson belül a különböző részvételi megközelítések hogyan támaszkodnak a részvétellel kapcsolatos eltérő érvekre.

Az első típus, amit ide sorolhatunk a Bergold és Thomas (2012) által tárgyalt *részvételen alapuló kutatás*. Ebben a típusban a kutatók a kutató csoportból dolgoznak résztvevőkkel, akik a kutatás valamelyik szakaszában (kutatás tervezésében, az adatfelvételben, adatelemzésben) aktívan részt vesznek. A szerzők szerint ez segíti a kutatókat abban, hogy az eredményeiket a kutató csoport életvilágának kontextusában, valamint, hogy a társadalmi gyakorlatokat és jelentéseket a maguk összetettségükben és dinamikájában értelmezhesék. A lényeg tehát a megértésen és a pontosabb tudományos tudás létrehozásán van. Az ilyen jellegű kutatások különösen jellemzők az egészség-tudomány terü-

5 Bergold és Thomas (2012) különbséget tesz a részvételi kutatás (participatory research) és a részvételi akciókutatás (participatory action research) között, amely egy érdekes és előremutató különbségtétel lehet a részvételi kutatások sokszínűségének értelmezésében. Véleményem szerint azonban az ő csoportosításuk túlságosan leszűkíti azt, hogy mit tekinthetünk részvételi kutatásnak. A továbbiakban ezért a részvételi kutatás kifejezést általánosságban használom, míg a Bergold-féle verziót részvételen alapuló kutatásnak nevezem és a két kategória helyett hármat ismertetek.

letén, ahol a páciensek vagy – a közösség alapú egészségügyi gyakorlatban – a közösségek szemléletének bevonása kulcsfontosságú lehet. Áttekintő tanulmányukban ezeket a projekteket nevezik Brett és szerzőtársai páciens és lakosság alapú bevonásnak (patient and public involvement: Brett et al. 2014). Bizonyos értelemben ide sorolhatjuk azokat a civil vagy közösségi tudományos projekteket (citizen's science projects) is (Cohn 2008; Szabó 2013), amelyek során hétköznapi emberek gyűjtenek adatot tudósoknak időjárásról, vízminőségről, különböző állatfajok előfordulásáról. Felvetődhet ugyan kérdésként, hogy ezt valóban részvételi kutatásoknak tekinthetjük-e, hiszen kevésbé történik meg a fent ismertetett felhatalmazás, valamint a résztvevők társkutatóvá válása. Érdemes azonban kiemelni, hogy itt is elképzelhetők olyan hosszú távú projektek, amelyek a projekteken résztvevők képzését (például egyes fajok felismerésénél vagy hajózási naplók digitalizálásánál) és mélyebb elköteleződését kívánják meg. Ha visszatérünk egy pillanatra a fenti érvekre, akkor láthatjuk, hogy ebben a megközelítésben leginkább a tudásalapú, azon belül is a jobb, érvényesebb tudás létrejöttének az érve dominál. A részvétel tehát leginkább azért fontos, hogy jobb kutatásokat és jobb eredményeket kaphassunk a társadalmi vagy természeti világ működésével kapcsolatban.

A részvételi kutatások második típusának a *döntéstámogató-deliberatív kutatásokat* tekinthetjük. Ezek olyan típusú kutatások, amelyek egy-egy konkrét szakpolitikai ügy vagy kérdés kapcsán vannak be állampolgárokat, hogy javaslatokat fogalmazzanak meg és/vagy különböző döntési alternatívák kapcsán kinyilvánítsák a preferenciáikat. A deliberatív folyamatok lényegét a résztvevők közötti beszélgetések, viták, idegen kifejezéssel deliberációk jelentik, amelyek során a csoport megvitat és mérlegel bizonyos szakpolitikai dilemmákat, irányokat vagy terveket (a részvételi tervezés jellegű projekteket is ebbe a típusba sorolhatjuk). Számos konkrét módszertan sorolható ebbe a kategóriába, amelyek mind kimenetükben (konkrét döntés, javaslat, terv stb.), mind felépítésükben, mind hosszukban nagyban eltérhetnek egymástól. Elég általános jellemzőnek tekinthető azonban az, hogy a tájékozott döntés érdekében a folyamat során a bevont állampolgárokat különböző tájékoztató anyagokkal és/vagy szakértők meghallgatásával is képzik. Bár a megvitatásra kerülő téma vagy alapkérdés a legtöbb esetben adott, a résztvevőknek meglehetősen nagy lehet a szabad-

sága abban a tekintetben, hogy az adott terület mely aspektusait szeretnék megvitatni. Ami érdekes ezzel a megközelítéssel kapcsolatban, hogy itt a kutatók a tudományos kutatás és a szakpolitika határán dolgoznak – sokszor éppen szakpolitikai, (ön)kormányzati szereplők megbízásából. Itt tehát nem is igazán az merül fel, hogy ezek a deliberatív technikák részvételinek tekinthetők-e, hanem sokkal inkább az, hogy ezek a projektek mennyire tekinthetők kutatásnak. Bár erre a kérdésre nem egyértelmű a válasz, a deliberatív módszerekkel kapcsolatos szakirodalom azt mutatja, hogy számos esetben kutatók dolgozzák ki a módszertanokat (lásd például a deliberatív közvéleménykutatás [Lengyel 2009] vagy az állampolgári tanácskozás példáját [Wakeford 2002]), illetve szintén ők dolgoznak ezeken a projekteken. Ebből kifolyólag a publikációk alapján kijelenthető, hogy tudományos igényességgel igyekeznek a különböző deliberatív folyamatokat megtervezni, lebonyolítani és az eredményeket publikálni. A részvétellel kapcsolatos érvek közül ebben a kutatási formában leginkább a gyakorlati, a politikai és társadalmi-transzformatív érveken van a hangsúly, tekintve, hogy kiemelt fontosságot kap a döntések fenntarthatósága és legitimitációjának növelése, valamint hosszú távon az elmozdulás a deliberatív demokrácia elvein működő politikai viszonyok irányába.

A részvételi kutatások harmadik típusának a *részvételi akciókutatást* tekinthetjük. A részvételi akciókutatás megközelítésében a fentiekhez képest még erőteljesebben jelentkezik az az igény, hogy a kutatók és a résztvevők közötti határok elmosódjanak, azaz a bevont érintettek az akciókutatást kezdeményező kutatók mellett a kutatócsoport teljes jogú társkutatóivá váljanak. Ezt általában úgy próbálják a projektek biztosítani, hogy a részvételi akciókutatások jellemzően hosszú távúak és mind a kutatóktól, mind a társkutatóktól mély és hosszú távú elköteleződést követelnek meg. Másik fontos különbség, hogy míg az előző két típusnál a bevontaknak nem feltétlenül kell ismerniük egymást a részvételi folyamat előtt, a részvételi akciókutatásokra sokkal inkább jellemzők a közösségalapú projektek. Tehát a kutatók egy már létező közösséggel, csoporttal kezdenek el dolgozni (még ha ez a közösség, csoport nem is feltétlenül egységes; lásd a nehézségekről és dilemmákról szóló részt). A legfontosabb különbség azonban, hogy a részvételi akciókutatásokban kifejezetten hangsúlyosan jelenik meg a társadalmi valóság megváltoztatásának igénye. Ehhez kapcsolódik, hogy ezeknél a típusú

2. Táblázat: A részvételi kutatások típusainak, tudomány szemléletének és a részvétel melletti érvek összefüggései

Részvételi kutatás típusa	Jellemző tudomány-szemlélet	Módszertani példák, megközelítések	Részvétel melletti érvek
Részvételen alapuló kutatás	Részvételi-nomologikus	Páciens és lakosság alapú bevonás (Brett et al. 2014); Civil tudományos projektek (Szabó 2013)	tudásalapú
Deliberatív-döntéstámogató kutatás	Részvételi-megértő	Állampolgári tanács (Wakeford 2002), Deliberatív közvéleménykutatás (Lengyel 2009); Részvételi költségvetés (Fazekas n.a.)	politikai, gyakorlati, társadalmi-transzformatív
Részvételi akció-kutatás	Részvételi-normatív	Részvételen alapuló vidékértékelés (Chambers 1994), Kooperatív akciókutatás (Csillag 2016)	politikai, közösségi transzformatív

kutatásoknál jellemző, hogy marginalizált – hatalmi, gazdasági és más erőforrások híján lévő – közösségekkel dolgoznak. A kutatási folyamatban a tudástermelésnek tehát közvetlenül az „akciót”, a megismert helyzet javítását kell szolgálnia. Míg természetesen az előző két típusnál is fontos szerepet kapnak a projektek potenciális társadalmi hatásai, ennél a típusnál a kutatásokkal szembeni elvárásként fogalmazódik meg, hogy közvetlen társadalmi hatásai legyenek már a projekt ideje alatt is. A részvétellel kapcsolatos érvek közül tehát itt leginkább a politikai és a közösségi-transzformatív érvek kerülnek előtérbe – hiszen olyan mind tudományos, mind politikai értelemben alulreprezentált csoportoknak igyekeznek hangot adni a kutatások, amelyek általában „némák” vagy akikről, vagy akik nevében általában mások nyilatkoznak meg. Fontos momentum továbbá a közösségfejlesztés, a bevont csoportok belső és külső erőforrásokhoz való hozzáféréseinek javítása, fejlesztése.

Problémák és kihívások a részvételi kutatással kapcsolatban

A részvétel melletti érveken túl érdemes azonban a részvételi megközelítés nehézségeit és dilemmáit is rendszerezetten áttekinteni, ugyanis több szerző is kiemeli, hogy a hagyományos projektekhez képest a részvételi kutatások esetében nem egy egyszerűbb, könnyebben megvalósítható alternatíváról van szó. Cornwall és Jewkes hangsúlyozzák: bizonyos értelemben minden kutatásra jellemző, hogy bonyolult társadalmi és politikai térben zajlik. A részvételi kutatások viszont e szempontból különösen kitett

helyzetben vannak, hiszen a kutató láthatóságával és a szándékainak transzparenciájával kapcsolatos elvárások magasabb szintűek, mint a hagyományos kutatásokban – ez pedig komoly kihívásokat jelenthet a folyamat szempontjából (1995:1672).

Az egyik fő nehézség a részvételi kutatásokban kifejezetten a bevonással, a bevonni kívánt közösséggel kapcsolatos (Cornwall – Jewkes 1995), amit nevezhetünk mintavételi problémának is (Thomas – Bergold 2012). Az alapp probléma: a részvételi kutatások sokszor azzal a feltételezéssel élnek, hogy a (helyi) közösségek ténylegesen léteznek, mint önálló, független entitások – kicsik, jól körülhatárolhatóak, homogének és integráltak. Ehhez tartozik az is, hogy van egy közös érték, tapasztalat és értelmezéskészlet, amelyet elvileg a közösség minden tagja magának tud és érez. Ezzel szemben az empirikus tapasztalatok sokszor azt mutatják, hogy a közösségek belülről töredezettek, hatalmi viszonyok szövik át őket (Cancian 2000:2041; Epstein 1995). Jellemző, hogy különböző alcsoportok állnak küzdelemben egymással, akik észlelt érdekeik szerint támogatnak vagy blokkolnak bizonyos fejlesztéseket, változásokat (Cornwall – Jewkes 1995).

Mindez egyfajta tudatosságot és reflexivitást követel meg a kutatótól, akinek ki kell választani, kivel dolgozik együtt, kiket konstruál meg, mint bevont közösséget. Ez egyben etikai dilemma elé is állíthatja a kutatót, hiszen fontos, hogy az adott közösségben a hatalomtól és már erőforrásoktól megfosztott csoportok, a „némák” is hangot kaphassanak (Thomas – Bergold 2016). Azáltal viszont, hogy a kutató/kutatás a közösség többsége által elutasított csoportok felhatalmazására törekszik, valamint megpróbálja „beemelni” őket a kutatási

folyamatba, egyben meg is változtathatja a csoport belső erőviszonyait és az azzal kapcsolatos hatalmi dinamikákat, amely viszont akár a projekt egészének sikerességét veszélyeztetheti.

Mindezeket felül Hovmand kifejezetten hangsúlyozza, hogy a részvétel kapcsán az érintettek kifejezetten szkeptikusak lehetnek. Ez még erősebben jelentkezhethet, ha a résztvevők olyan marginalizált csoportba tartoznak, akiknek már sok mindenki, sok mindent ígért. Sok esetben a kutató nem tud olyan közvetlen hasznokat felmutatni, amelyek a közösség tagjait a részvételre motiválhatják (Nagy 2016:52; Hovmand 2014). Könnyen elképzelhető az is, hogy a részvétellel kapcsolatos demokratikus ideálok sokkal fontosabbak a kutató számára, mint a potenciális résztvevők szempontjából (Cornwall – Jewkes 1995). Ugyanakkor az a jelenség is jellemző nehézség, hogy a közösség tagjai túlzott elvárásokkal lépnek be egy részvételi folyamatba. A kutatónak tehát ebben az esetben is egy érzékeny egyensúlyt kell fenntartania: érdekeltté kell tennie a résztvevőket, hogy bekapcsolódjanak és bent maradjanak a folyamatban, de ugyanolyan fontos, hogy ne keltsen bennük hamis elvárásokat és reményeket azzal kapcsolatban, mit képes elérni az adott kutatási folyamat (Hovmand 2014). Cornwall és Jewkes (1995) szerint emiatt különösen fontos, hogy a kutató már a folyamat elején jelezze, hogy milyen korlátai vannak a kutatásnak és milyen változásokat tud elérni. Ez alapvetően a kutató és a résztvevők közötti bizalom kialakításáról is szól és hosszú időt vehet igénybe.

Szintén nehézséget jelenthet annak eldöntése, melyek azok a döntések a kutatással kapcsolatban, amelyekben végül mégis a kutató kompetens. Egyrészt ugyanis nagyon fontos szempont, hogy a kutatás ne a kutató érdeklődését, érdekeit és szempontjait tükrözze, hanem az érintett közösség határozassa meg, hogy mi az, ami érdekli, miről szeretne többet megtudni és/vagy milyen területeken szeretne változásokat. Ugyanakkor a kutató kompetenciái segíthetnek eldönteni, hogy az adott kutatás költségvetéséhez és időtávjához mérten melyek a reálisan megválaszolható kutatási kérdések és ténylegesen lefolytatható tudományos tevékenységek. Szintén ehhez kapcsolódik a kutatási kimenetek témája. Nyilván nem „elegáns” felhozni a kérdést, viszont érdemes kiemelni, hogy a kutató sem érdekmentes és bizonyos elvárásokkal rendelkezhet a részvételi folyamat kapcsán (Hovmand et al. 2011). Számára ugyanis az egyik fontos kimenet az eredmények publikálhatósága, hiszen a legtöbb eset-

ben ez mutatja a kutatói teljesítményét, valamint ez biztosítja, hogy az adott projekt eredményei és tapasztalatai egy szélesebb közönséghez is eljuthassanak. Közép-hosszú távon pedig a minőségi publikációk megléte biztosíthatja további (részvételi) kutatások finanszírozását a pályázati rendszerekben (erről bővebben lásd Green – Mercer 2001). Emiatt a kutatási folyamatban kifejezetten érzékeny dilemma állhat fent az érintettek szempontjainak érvényesítése és aközött, hogy a kutatás megfeleljen a tudományos standardoknak (Cancian 2000:2041). Bergold és Thomas (2012) miközben a részvételi kutatási projektek hagyományos kutatási nézőpontból való megítélésének nehézségeit tárgyalják, új kritériumok kidolgozását és használatát szorgalmazzák a részvételi kutatások kapcsán. Amíg azonban a bírálók nem ezeket a kritériumokat használják a publikációk és/vagy projektek megítélésénél, illetve nem alakul ki ezekkel kapcsolatban konszenzus, a kutatók továbbra érzékeny helyzetekben találhatják magukat, mikor az érintetti és a tudományos elvárások között kell egyensúlyozniuk.

Végül pedig Cornwall és Jewkes (1995) felvet egy hasonló dilemmát a helyi/érintetti tudások és a szakértői tudás lehetséges szembenállásáról. Ahogy már e tanulmány elején is szó volt róla, a részvételi megközelítés egyik alapvető feltételezése, hogy a résztvevők tudása értékes, érvényes és releváns. Felvetődik azonban, hogyan kezeli a kutató, ha ez a „helyi” tudás téves és potenciálisan káros is a közösség tagjai számára. A szerzők itt kifejezetten erős és szemléletes példákat hoznak fel, mint az AIDS-el vagy más betegségek terjedésével (pl. védőoltás-ellenességgel) kapcsolatos tévhitek. Cornwall és Jewkes szerint ebben az esetben a kutatónak fontos etikai felelőssége van abban, hogy ebben az esetben ne erősítse meg a téves helyi tudáselemeket és szemléletmódot, hanem próbálja meg megváltoztatni a káros nézeteket, magyarázatokat (i.m. 1674). Azonban érdemes látni, hogy ez a dilemma más, kevésbé extrém helyzetekben is fennállhat. Amikor azonban a kutató az érintetti csoport tévedéseire, tévhiteire világít rá, mégiscsak fennáll a veszélye, hogy részlegesen kilépjen a részvételi szemléletből és a saját világvégét és tudását érvényesítse más, „kevésbé helyes” tudásformákkal szemben (Cancian 2000:2041). Cornwall és Jewkes (1995) szerint azonban ezek a helyzetek is kezelhetők ha különböző típusú tudások közötti párbeszédre törekszünk és nem a helyes tudás elfogadtatására (i.m. 1674).

Konklúzió

E tanulmány, építve a legutóbbi időszak nemzetközi és magyar nyelvű irodalmára, megpróbálta rendszerezetten áttekinteni a részvételi kutatások körüli fogalmi és elméleti teret. Egyrészt rámutatott, hogy napjainkra a részvételi kutatásokat számos szakterületen és témában használják. Ugyanakkor azt is érdemes figyelembe venni, hogy a részvétel kifejezés jelentésbővüléséhez különböző társadalmi és gazdasági átalakulási folyamatok is nagyban hozzájárulnak. Legjellemzőbb példája ennek a részvételi kultúra kifejezés, amelyet szinte kizárólagosan a digitális világ új termelési és fogyasztási mintáival kapcsolatban használ a szakirodalom. A részvétel és a megosztás tehát az általunk megélt valóság egy részének meghatározó működési elvévé vált, amely a részvételi kutatások számára is vonatkoztatási közeget biztosít – akár örülnek ennek a részvételi kutatók, akár nem.

A részvételi kutatások kapcsán e tanulmány bemutatta a részvétel melletti érvekkel, tudomány-szemlélettel kapcsolatos sokszínűséget. Ezt követően az írás az elméleti megfontolásokat össze is kötötte a részvételi kutatások különböző típusaival. Ez alapján láthatóvá vált, hogy bár a részvételen alapuló kutatás, a deliberatív-döntéstámogató kutatás, valamint a részvételi akciókutatás részvételi jellegükben rokonságot mutatnak, mégis a részvétel fogalmának eltérő árnyalatait hangsúlyozzák ki, valamint tudomány-szemléletük sem teljesen azonos. Ennek alapján a részvételiséggel, részvételi kutatással kapcsolatos vitákat is könnyebb értelmezni, hiszen a területen dolgozó kutatók sok esetben más tudományelméleti felfogással rendelkeznek és ennek megfelelően a részvétel fogalma alatt is mást értenek. Végezetül a tanulmány bemutatta a részvételi kutatással kapcsolatos gyakorlati nehézségeket és dilemmákat, amelyek viszonylagosan gyakran jelentkeznek a részvétel kapcsán.

A fentiek alapján úgy érvelhetünk, hogy a részvételi kutatások módszertanilag értékes, izgalmas és innovatív lehetőséget biztosítanak a kutatók számára, hogy a társadalmi valósághoz közelebb kerüljenek és másfajta nézőpontból tekintsenek arra. Nem elhanyagolható szempont, hogy a részvételi kutatások az együttműködésre és a kölcsönösségre épülnek, így a kutatók egyéb szereplői résztvevőkké és/vagy társ-kutatókká válnak a kutatás folyamatában. Az értékes tudás létrehozásának, a megértésnek és a tanulásnak az igényei így már nemcsak a kutató, hanem a bevont közösség oldalán is megjelennek. Ugyanakkor az is egyértelmű, hogy más típusú kutatásokkal szemben a részvételi kutatás nem jelent

egyszerűbb, könnyebben megvalósítható alternatívát. A részvételi kutatóknak általában számos gyakorlati kihívást és nehézséget kell kezelniük a kutatás során, és az is előfordulhat, hogy pont a részvételi elvek kerülnek szembe más (például tudományos vagy megvalósíthatósági) szempontokkal. Mindez persze nem jelenti, hogy dilemmák és akadályok csupán a részvételi kutatásokat jellemeznék, míg más jellegű kutatások problémamentesen, nehézségek nélkül zajlanának le. Ugyanakkor a részvételi kutatásokat jellemző erős reflexivitás és transzparencia-igény miatt ezek a buktatók még szembetűnőbbek lehetnek. Az pedig már nézőpont kérdése, hogy a nehézségekkel és esetleges kutatói hibákkal kapcsolatos nyílt hozzáállást a kutatás erősségének vagy éppen gyengeségének tekintjük.

Felhasznált szakirodalom

- Achor S. 2015 *A boldogság mint versenyelőny – Hogyan legyünk sikeresek a munkában a pozitív pszichológia eszközeivel?* HVG, Budapest.
- Anderson, C. 2013 *Kreátorok. Az új ipari forradalom mesterei.* HVG, Budapest.
- Ariely, D. 2014 *Zseniálisan irracionális. Az ésszerűtlenség nem várt előnyei.* HVG, Budapest.
- Arnstein, S. R. 1969 A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of planners*, 35(4):216-224.
- Avelino, F. 2009 Empowerment and the challenge of applying transition management to ongoing projects. *Policy sciences*, 42(4):369-390.
- Beck, U. – Beck-Gernsheim, E. 2002 *Individualization: Institutionalized individualism and its social and political consequences.* Sage, London – Thousand Oaks – New Delhi.
- Beck, U. 2009 *A munka szép új világa.* Belvedere Meridionale, Szeged.
- Bela Gy. – Pataki Gy. – Valéné Kelemen Á. 2003 *Társadalmi részvétel a környezetpolitikai döntéshozatalban (döntéstámogató eszközök és értékelési eljárások alkalmazása).* Working Paper. BKÁE Környezettudományi Intézet, Budapest.
- Bergold, J. – Thomas, S. 2012 Participatory research methods: A methodological approach in motion. *Forum: Qualitative Social Research*, 37(4):191-222. On-line: <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1801/3334> (2017. 08. 16.)

- Boda Zs. – Patkós V. 2015 A „politikai kormányzás” a média- és a közpolitikai napirendek tükrében 2010 és 2014 között. *Politikatudományi Szemle*, 24(4):68-93.
- Brett, J. – Staniszewska, S. – Mockford, C. – Herron – Marx, S. – Hughes, J. – Tysall, C. – Suleman, R. 2014 Mapping the impact of patient and public involvement on health and social care research: a systematic review. *Health Expectations*, 17(5):637-650.
- Burgess, J. – Green, J. 2013 *YouTube: Online video and participatory culture*. Polity Press, Cambridge.
- Cancian F. 2000 Participatory Research. In Borgatta, E. F. – Montgomery, R. J. szerk. *Encyclopedia of Sociology. 2nd Edition*. Macmillan, New York, 2038-2044.
- Callon, M. 1999 The role of lay people in the production and dissemination of scientific knowledge. *Science, Technology and Society*, 4(1):81-94.
- Chambers, R. 1994 The origins and practice of participatory rural appraisal. *World development*, 22(7):953-969.
- Chau, C. 2010. YouTube as a participatory culture. *New Directions for Student Leadership*, (128):65-74.
- Christensen, D. R. – Hansen, L. E. – Krøgholt, I. – Stage, C. 2016 The participatory researcher: developing the concept of ‘accompanying research’. *Nordisk kulturpolitisk tidsskrift*, 19(1):116-136.
- Cohn, J. P. 2008 Citizen science: Can volunteers do real research? *AIBS Bulletin*, 58(3):192-197.
- Cornwall, A. – Jewkes, R. 1995 What is participatory research? *Social science & medicine*, 41(12):1667-1676.
- Creswell, J. W. – Plano-Clark, V. L. 2007 *Designing and conducting mixed methods research*. Sage, London – Thousand Oaks – New Delhi.
- Csillag S. 2016 A kooperatív akciókutatás elmélete és gyakorlata. *Prosperitas*, 3(2):36-62.
- Elam, M. – Bertilsson, M. 2003 Consuming, engaging and confronting science: The emerging dimensions of scientific citizenship. *European Journal of Social Theory*, 6(2):233-251.
- Epstein, S. 1995 The construction of lay expertise: AIDS activism and the forging of credibility in the reform of clinical trials. *Science, Technology, & Human Values*, 20(4):408-437.
- Fazekas M. 2010 *Részvételi költségvetés. A demokratikus döntéshozatal erősítésének a lehetősége önkormányzatok számára*. Védegyelet, Budapest. On-line: <http://docplayer.hu/11043868-Ajanlott-irodalom-a-reszveteli-koltsegvetesrol-a-demokratikus-donteshozatal-erositesenek-lehetosege-onkormanyzatok-szamara-1-szerzo-fazekas-mihaly.html> (2017. 08. 16.)
- Fehér K. 2016 *Digitalizáció és új média*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Gáspár T. – Király G. – Csillag S. 2014 Fehér asztal mellett. A világvilágzó részvételi technika szemlélete és módszertana. *Kovács*, 18(1-4):11-41.
- Giddens, A. 1991 *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Stanford University Press, Stanford.
- Glózer R. 2016 Részvétel és kollaboráció az új médiában. *Replika*, 100:131-150.
- Gosztonyi M. 2016 A pénz zsonglőrei – Egy részvételi akciókutatás története egy hátrányos helyzetű faluban. *Replika*, 100:103-129. on-line: epa.oszk.hu/03100/03109/00004/pdf/EPA03109_replika_100_103-129.pdf
- Green, L. W. – Mercer, S. L. 2001 Can public health researchers and agencies reconcile the push from funding bodies and the pull from communities? *American Journal of Public Health*, 91(12):1926-1929.
- Habermas, J. 1996 *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. MIT Press, Cambridge MA.
- Hiroto, D. S. – Seligman, M. E. 1975 Generality of learned helplessness in man. *Journal of Personality and Social Psychology*, 31(2):311-327.
- Hovmand, P. S. 2014 *Community based system dynamics*. Springer, New York.
- Hovmand, P. S. – Brennan, L. – Chalise, N. 2011 Whose model is it anyway? *Proceedings of the 29th International Conference of the System Dynamics Society*. Washington, DC, USA, 25–29 July 2011. <http://www.systemdynamics.org/conferences/2011/proceed/papers/P1422.pdf>
- Inglehart, R. – Welzel, C. 2005 *Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence*. Cambridge University Press, Cambridge.

- Isin, E. F. – Turner, B. S. 2002 Citizenship Studies. An Introduction. In Isin, E. F. – Turner, B. S. szerk. *Handbook of Citizenship Studies*. Sage, London – Thousand Oaks – New Delhi, 1-10.
- Iyengar, S. 2010 *A választás művészete*. HVG, Budapest.
- Jenkins, H. – Purushotma, R. – Weigel, M. – Clinton, K. – Robison, A. J. 2009 *Confronting the challenges of participatory culture: Media education for the 21st century*. MIT Press, Cambridge MA.
- Jóó E. 2016 Kiválasztók és kiválasztottak – részvétel és együttműködés a múzeumpedagógiában. *Replika*, 100:85-94.
- King, C. S. – Feltey, K. M. – Susel, B. O. N. 1998 The Question of Participation: Toward Authentic Public Participation in Public Administration. *Public Administration Review*, 58(4):317-326.
- Király G. 2012 Részvétel és döntéshozatal – Elméleti, fogalmi áttekintés a deliberatív demokrácia témakörében. In Török Balázs szerk. *Az iskolák lehetséges szerepe az oktatáspolitikai döntéshozatásban*. OFI, Budapest, 9-54.
- Király G. – Köves A. – Pataki G. – Kiss G. 2014 Rendszermodellezés és részvétel: egy magyar kísérlet tanulságai. *Szociológiai Szemle*, 24(2):90-115.
- Király G. – Miskolczi P. 2016 A részvétel dinamikája. *Replika*, 100:103-130.
- Király G. 2017 Rendszerek és kapcsolatok – A részvételi rendszermodellezés módszerének bemutatása a felsőoktatásról készített oksági diagramok példáján. *Vezetéstudomány*, 48(4):67-83.
- Király G. – Köves A. – Balázs B. 2017 A politikai vezetés és a rendszerszintű gondolkodás ellentmondása. *Politikatudományi Szemle*, 3:57-78.
- Kiss G. 2012a A társadalmi részvétel tapasztalatai környezeti döntésekben Magyarországon. In *Fenntartható fejlődés, élhető régió, élhető települési táj 2*. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 161-179.
- Kiss G. 2012b Milyen a jó részvétel? Társadalmi részvételi folyamatok értékelése környezeti ügyekben. *Társadalomkutatás*, 30(4):370-385.
- Körösényi A. – Illés G. – Metz, R. 2016 Contingency and Political Action: The Role of Leadership in Endogenously Created Crises. *Politics and Governance*, 4(2), 93-103.
- Köves A. 2014 Fenntarthatóság és foglalkoztatás: Mégis kinek a fenntarthatósága? *Munkaügyi Szemle*, (5):9-22.
- Laird, F. N. 1993 Participatory Analysis, Democracy, and Technological Decision Making. *Science, Technology, & Human Values*, 18(3):341-361.
- Lajos V. 2014 Alkalmazott szemléletű társadalomtudomány: társadalmi részvétel, kollaboratív etnográfia és akciókutatás. *Néprajzi Látóhatár*, 1:25-49.
- Lajos V. 2016 Részvétel és együttműködés. Fogalmak, dilemmák és értelmezések. *Replika*, 100:23-40.
- Lengyel Gy. 2009 From Community Forums to Civil Discussions. In Lengyel Gy. szerk. *Deliberative Methods in Local Society Research. The Kaposvár Experiences*. CESR, Új Mandátum, Budapest, 9-20.
- Li, Q. 2010 Digital game building: Learning in a participatory culture. *Educational Research*, 52(4):427-443.
- Málovics G. – Mihók B. – Pataki G. – Szentistványi I. – Roboz Á. – Balázs B. – Nyakas S. 2014 Részvételi akciókutatással a társadalmi kirekesztés ellen: egy szegedi példa tanulságai. *Tér és Társadalom*, 28(3):66-84.
- Málovics Gy. – Juhász J. – Méreiné Berki B. 2015 *Részvételi technikák és a marginalizált társadalmi csoportok részvétele a helyi fejlesztési döntésekben*. Szegedi Tudományegyetem, Gazdálkodástudományi Kar. Műhelytanulmányok (2):1-30.
- Málovics Gy. 2016 Az akadémiai kutatók és nem akadémiai szereplők akció- és megismerésorientált együttműködésének szerepe a helyi fejlesztéspolitikák, illetve általában a társadalomkutatás kapcsán. *Replika*, 100:61-69.
- Marmot, M. – Feeney, A. 1996 General explanations for social inequalities in health. *IARC scientific publications*, (138):207-228.
- McCartan, C. – Schubotz, D. – Murphy, J. 2012 The self-conscious researcher – Post-modern perspectives of participatory research with young people. *Forum: Qualitative Social Research* 13(1). On-line: <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1798> (2017. 08. 16.)
- Nabatchi, T. 2010 Addressing the citizenship and democratic deficits: The potential of deliberative democracy for public administration. *The American Review of Public Administration*, 40(4):376-399.

- Nagy K. Zs. 2016 Az értelmezés alázata. *Replika*, 100:49-54.
- Nagné Batári Zs. – Lajos V. 2017 *Kulturális reprezentáció? Részvétel? Együttműködés? Felvetések a Szabadtéri Néprajzi Múzeum példáján. Ház és ember*, 28:105-117.
- Orbán J. 2011 *A szöveg mint inter-mediális esemény*. Digitális tankönyv. Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Pécs.
- Pataki Gy. 2007 Bölcs „laikusok”: Társadalmi részvételi technikák a demokrácia szolgálatában. *Civil Szemle*, 4(3-4):144-156.
- Pataki Gy. – Király G. – Köves A. – Balázs B. 2012 *A fenntartható társadalom felé való átmenet gazdaságpolitikai alternatívái – A fenntartható foglalkoztatáspolitikai alapvonalai*. Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács, Budapest.
- Pataki Gy. – Király G. – Kiss G. – Köves A. 2013 *Nem-növekedés központú gazdaságpolitikai alternatívák: a fenntartható életmód felé való átmenet szakpolitikai lehetőségei*. Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács, Budapest.
- Pateman, C. 1970 *Participation and democratic theory*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Peterson, C. – Maier, S. F. – Seligman, M. E. 1993 *Learned helplessness: A theory for the age of personal control. Theory for the Age of Personal*. Oxford University Press, Oxford.
- Rafaelli, S. – Hayat, T – Ariel, Y. 2009 Knowledge building and motivations in Wikipedia: Participation as Ba. In F. J. Ricardo szerk. *Cyberculture and New Media*. Rodopi Press, Amsterdam – New-York.
- Seligman, M. E. 1972 Learned helplessness. *Annual review of medicine*, 23(1):407-412.
- Seligman, M. E. – Beagley, G. 1975 Learned helplessness in the rat. *Journal of Comparative and Physiological Psychology*, 88(2):534-541.
- Szabó K. 2013 A tudásmonopólium eróziója: a civil tudomány. *Educatio*, 22(3):232-336.
- Reisinger A. 2009 Részvételi demokrácia és társadalmi részvétel. Elméleti megközelítések. *Civil Szemle*, (4):5-23.
- Ritzer, G. – Zhao. S. – Murphy. J. 2006 Philosophical approaches to metatheorizing in sociology. In Turner, J. H. ed. *Handbook of sociological theory*. Springer, New York, 113-131. https://link.springer.com/chapter/10.1007/0-387-36274-6_6
- Ryan, R. M. – Deci, E. L. 2000 Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1):68.
- Stave, K. A. 2002 Using System Dynamics to Improve Public Participation in Environmental Decisions. *System Dynamics Review*, 18(2):139-167.
- Stave, K. A. 2003 A System Dynamics Model to Facilitate Public Understanding of Water Management Options in Las Vegas, Nevada. *Journal of Environmental Management*, 67(4):303-313.
- Stave, K. 2010 Participatory system dynamics modeling for sustainable environmental management: Observations from four cases. *Sustainability*, 2(9):2762-2784.
- Szántó R. 2012 Társadalmi részvétel Magyarországon. Siker vagy kudarc? *Kövész*, 16(1-4):33-53.
- Tóth, L. – Göncz, B. 2009 Approaches and Experiences of Previous Deliberative Polling. In Lengyel Gy. ed. *Deliberative Methods in Local Society Research. The Kaposvár Experiences*. CESR – Új Mandátum, Budapest, 21-28.
- Udvarhelyi É. T. 2014 *Az igazság az utcán hever*. Napvilág, Budapest.
- Videira, N. – Antunes, P. – Santos, R. – Gamito, S. 2003 Participatory modelling in environmental decision-making: the ria Formosa natural park case study. *Journal of Environmental Assessment Policy and Management*, 5(03):421-447.
- Videira, N. – Antunes, P. – Santos, R. 2009 Scoping river basin management issues with participatory modelling: the Baixo Guadiana experience. *Ecological Economics*, 68(4):965-978.
- Wakeford, T. 2002 Citizen's Juries: A Radical Alternative for Social Research. *Social Research Update*, 37:1-5.
- Welzel, C. – Inglehart, R. 2010 Agency, values, and well-being: A human development model. *Social Indicators Research*, 97(1):43-63.
- Wittgenstein, L. 1998 *Filozófiai vizsgálódások*. Atlantisz, Budapest.
- Zhao, S. 2001 Metatheorizing in sociology. In Ritzer, G. – Smart, B. szerk. *Handbook of social theory*. Sage, Thousand Oaks, 386-394.

HALLGATÓK CIVIL KÖZÖSSÉGI RÉSZVÉTELE

ÖT ORSZÁG TIZENHÁROM FELSŐOKTATÁSI INTÉZMÉNYÉBEN

Absztrakt

A civil aktivitás és az oktatási intézményekben folyó szocializáció kapcsolata különösen érdekes a felsőoktatási expanziót követően, ami kétségtelenül átrendezte a legmagasabbban iskolázottak társadalmi szerepvállalásával kapcsolatos elvárásokat is. A felsőoktatási eredményességkutatások során ugyanakkor elkezdtek szisztematikusan vizsgálni, hogy a felsőoktatás hozzájárul-e például a diplomások civil tudatosságának kialakulásához és későbbi aktivitásukhoz, vagy éppen azt, hogy a tanulmányi pályafutás során hasznosítható erőforrást jelent a civil tagság, vagy inkább elvon a tanulástól. Mivel korábbi kutatásaink során azt tapasztaltuk, hogy a köz- és felsőoktatás önkéntes közösségi tagsággal rendelkező tanulói eredményesebbek társaiknál a tanulmányi munkában, jelen tanulmányban arra keressük a választ, hogy a Kárpát-medence öt országának tizenhárom magyar tannyelvű felsőoktatási intézményében milyen mértékű a hallgatók civil aktivitása, milyen tényezők támogatják ennek kialakulását és rendelkeznek-e ezek a tevékenységek tanulmányi teljesítményfokozó potenciállal.

Abstract

Since the expansion in higher education undoubtedly rearranged the social expectations towards the highest educated people's social involvement, investigations on the relationship between civic activity and socialization in educational became more and more important topic today. Educational researchers focus on student performance, and they began investigate whether higher education contributes to the development of civic awareness of graduates and their future activity, or participation in civil organisations hinder success in education. We have revealed in our earlier research, that students with voluntary community memberships are more successful in their study career. In this study, we highlight the connection between the civil activity and its effect on study paths of students in thirteen universities in the Carpathian Basin.

A vizsgált kérdés

Az oktatás- és ifjúságszociológiai kutatások egyik központi területe a civil aktivitás és az önkéntes szervezeti tagság változásainak és intézményes támogatásának vizsgálata. A nemzetközi felsőoktatás-kutatás is kiemelten foglalkozik a kérdéssel, mivel a felsőoktatási expanzió nyomán elkerülhetetlen volt a diplomások társadalmi szerepvállalásával kapcsolatos elvárások újragondolása, sőt azt is felül kellett vizsgálni, hogy a felsőoktatás hozzájárul-e a diplomások civil tudatosságának kialakulásához és későbbi aktivitásukhoz. Az oktatáskutató számára izgalmas kérdés, hogy az oktatási intézményekben folyó szocializáció tipikus helyzetei milyen irányban mozdítják el a közletről vallott felfogást (Szabó 2009; Szabó – Fényes 2014). Ezen túlmutatóan, milyen értékek és normák megszilárdításához járul hozzá a hallgatói évek alatti civil szervezeti beágyazottság, s hogy vajon jelent-e mindez a tanulmányi pályafutás során hasznosítható erőforrást vagy inkább elvon a hatékony tanulástól? Ez a kérdésfelvetés azért izgalmas, mert a tanulmányi eredményesség magyarázatát kereső elméleti és empirikus megközelítések elsősorban a tanulók családjának társadalmi státusával, a szülők iskolázottságával, magaskultúra-fogyasztásával összefüggő kulturális tőkével számolnak. Korábbi kutatásaink során azt tapasztaltuk, hogy a köz- és felsőoktatás önkéntes közösségi tagsággal rendelkező tanulói eredményesebbek társaiknál a tanulmányi munkában. A nemzetközi szakirodalomban is felbukkannak az erre rímelő eredmények, egyesek szerint az így keletkező gyenge kötések a tanácsadás és az információk áramoltatása által jobb továbbtanulási döntéshez segíthetik a tanulókat, mások szerint a civil szervezeti egységekben, az önkéntes tagsággal bíró közösségekben megvalósuló kontaktusok az egyén normabiztonságát erősítik, aki ennek révén többletteljesítményre sarkalló energiákhoz jut. Elemzésünkben arra keressük a választ, hogy a Kárpát-medence öt országának tizenhárom magyar tannyelvű felsőoktatási intézményében milyen mértékű a hallgatók civil aktivitása, milyen tényezők támogatják ennek kialakulását és rendel-

keznek-e ezek a tevékenységek tanulmányi teljesítményfokozó potenciállal.¹

Állampolgári részvétel: problémák és megközelítésmódok gazdagsága

Az oktatás- és ifjúságzociológiai szakirodalom visszatérő témája az utóbbi évtizedekben, hogy a legfejlettebb országok a politikai érdeklődés, az állampolgári aktivitás és az önkéntes tevékenység csökkenésével küszködnek a fiatal korcsoportokban (Lauglo 2006). Ezt a jelenség-együttest vizsgálva úgy tűnik, a demokratikus deficit összefüggésben áll a közintézményekbe vetett bizalom megcsappanásával, valamint a környezet és a jövő kiszámíthatóságába vetett hit megrendülésével, sőt, a törvényes rend fenntarthatóságával szembeni szkepticizmussal, így a kérdés jelentősége igen nagy. Putnam az önkéntes szervezetek funkcióját nemzetközi összehasonlításban vizsgálva megállapította, hogy a civil aktivitás visszaesése olyan kártékony társadalmi jelenségek elszaporodását vonja maga után, mint például a bűnözés, sőt a fiatal korcsoportokat érintő iskolakerülés és az iskolai vandalizmus (Putnam 1995). Mérései szerint a bizalom, a reciprocitás általánossága társadalmi méretekben gyengül, vagyis a társadalom tagjai csak akkor nyújtanak egymásnak segítséget, ha a szívesség árát lehetőleg azonnal le is vásárolhatják. Felmerült az is, hogy csak a tradicionális részvételi formákból hátrált ki a posztmodern ember, s más utakat keres a részvételre, ezért az individuum aktivitása helyett a kínálati oldalt vizsgálják, s ökológiai megközelítést alkalmazva a szervezeti oldal regionális, lokális vetületét tárják fel, s a civil szervezetek és közösségek megújulásra, valamint a sokszínű és a szükségletekhez alkalmazkodó feladatellátásra való képességét teszik mérlegre (Roßteutscher 2009). A politikai szocializáció folyamata felől közelítve a nem formális közösségi részvétel szerepe óriási, hiszen a fragmentált modellben a politikai identitások kialakulásában ezeké, különösen a kortársak alkotta közösségeké a döntő szerep (Szabó 2009).

Konszenzus övezi azt az állítást, hogy a civil elkötelezettség és aktivitás a társadalom egésze számára fontos. A politikatudományi interpretációk

az állampolgári kultúra alapvető vonásának tartják a részvételi hajlandóságot (Almond – Verba 1997), más megközelítések inkább kapcsolathálóként értelmezik ezeket. A társadalom kapcsolathálózati struktúráját elemző megközelítés is figyelemre méltó jelenségként foglalkozik a civil közösségekkel. Az elemzők szerint a civil szervezetekben szegény társadalmakra a fragmentáltság és szigetszerűség jellemző, amelyben lassan terjednek az információk, s az al csoportok etnikai és földrajzi alapon szeparálódnak (Lin 2001). Amellett érvelnek, hogy a civil szerveződések és aktivitás nagyobb aránya önmagában is védetté teszi az egész társadalmat, s kompenzálja a klasszikus lakókörnyezeti, baráti, rokoni kapcsolatok lazulása miatt gyengülő kohéziót, vagy a szűk networkokba való bezáródást (Coleman 1988). Az önkéntes szervezetekben való részvétel során az egyén nemcsak önmaga számára teremt jelentős – nem pénzügyi értelemben vett, hanem összetartó kapcsolathálózat kialakításának eredményeképpen – profitot, hanem azok számára is, akik önmaguk nem tudnának hasonló áldozatot hozni, s ezzel a közjót gyarapítják (Coleman 1988).

Fogalmi és tipológiai kérdések

A Szabó Ildikóval együtt végzett Campus-lét kutatás során világossá vált számunkra, hogy a hallgatói társadalomban hihetetlenül sokfélék lehetnek az állampolgári szocializációs műhelyei: hallgatói szervezet, szabadidőt együtt töltő kompánia, öntevékeny közösségek, online játékosok közössége, hogy csak néhányat említsünk. Az állampolgári szocializáció színtereit legtágabban talán Putnam értelmezte, akinél a közéleti érdeklődéstől a kapcsolathálókhoz tartozásig mindenféle informális társadalmi tevékenység, szervezeti és politikai részvétel e kategóriát gazdagítja (Putnam 1995). A politikatudományi megközelítés a túlaradó valóságot megreagulálva elsősorban a választásokon való részvételtől a kormányzati döntéseket befolyásoló politikai akciókban való részvételig terjedő terület vizsgálatára koncentrált. A témával foglalkozó tanulmányokat áttekintve feltűnik, hogy nincs teljes konszenzus az állampolgári részvétel (civic engagement) értelmezése tekintetében, sokan sokféle attitűdöt és tevékenységet sorolnak ide. Még ha nem is mindig egyértelmű a határmegvonás, fontos kezdeményezésnek tekintjük azt a javaslatot, hogy a céltételezés szerint különítsük el a nyilvánvalóan politikai célú, a nem politikai, hanem társas részvétel érdekében

---

1 A kutatás előzményei az EU és Magyarország támogatásával, az ESZA társfinanszírozásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” keretei között valósultak meg.

szerveződő és a morális (jótékony) célú aktivitást (Berger 2009; Ekman – Amna 2012). Egy izgalmas tipológia a kifejezett politikai aktivitásokat elválasztja az ún. pre-politikaiaktól, melyek ugyan a magánszférán túlmutatnak, de nem a politika felületén reprezentálódnak, inkább előkészítik a politikai mezőbe való bármikori belépést (Berger 2009). A fiatalok állampolgári szocializációja szempontjából nagyon fontos e terep vizsgálat, mert ezek szükség esetén akár politikai aktivitásra is készenlétben tartják az egyéneket. Az állampolgári részvétel látens és manifeszt mezői is tovább tagolhatók egyéni és közösségi szinten értelmezhető attitűdökre és elvégezhető tevékenységekre.

A tipológia rendkívül izgalmas, a társas funkció betöltésére irányuló önként vállalt közösségi aktivitást egy kontinuumon helyezi el a társadalmi kockázatot jelentő illegális csoportokkal. Szabó Ildikó több művében feltette azt a kérdést, hogy a fiatalok civil csoportjainak csíráiban vajon hogyan ismerhető fel, hogy azok mivé válhatnak (Szabó 2009).

Jelen tanulmány szerzőjét leginkább az állampolgári részvétel azon területe érdekli, melynek legfontosabb jellemzői az individuális utilitarizmuson túli felelősségérzet, a szolidaritás, a közjó magasra értékelése, az intrinsic motiváció által vezérelt, önként vállalt, identitásteremtő odatartozás egy politikai és piaci befolyástól elkülönült szerveződéshez, amelyben a célok megfogalmazásában és a dönté-

sek meghozatalában a tagoké hozzáférés, s ahol a tagok individuális tulajdonságai, képességei vagy tevékenysége kölcsönösen hatást gyakorol egymásra (Jacoby 2009).

Azokat a szerveződések, melyhez az egyén önként kapcsolódhat, csoportosíthatjuk a formalizáltság-strukturáltság, az alapító-célcsoport és az adományozók társadalmi és térbeli kiterjedtsége, és ugyanezeknek a belső döntésekre való befolyása szempontjából (Wong et al. 2010; Márkus 2012). A fiatalok részvételével megvalósuló civil szervezetek esetén különösen fontos kérdés, milyen mértékű a fiatalok részvétele ezekben: csak célcsoportként szerepelnek, vagy milyen mértékű (kooperatív vagy kizárólagos) a részvételük a döntésekben és a működtetésben (Wong et al. 2010). A tevékenység racionális vagy karizmatikus-karitatív jellege is szeparációs felület lehet, sőt a vallásosság alapján szerveződő ún. FBO-k (faith based organization) külön típusként kezelhetők, vagy további csoportokra bonthatók (McGinnis 2010). Az FBO-k vizsgálata azért fontos, mert kivételes mozgósító hálózattal rendelkeznek, van stabil kollektív céljuk, a tagok számára egyértelmű, mi a közjó, melynek támogatására szervezett akciókban hihetetlenül hatékonyak, s körükben napi gyakorlat, hogy a tagok megosztják forrásaikat a relációs hálózatban, melyek a demográfiai és a társadalmi-gazdasági státusz-csoportok határait átszelik (Pusztai 2004, 2009).

1. táblázat
Az állampolgári részvétel tipológiája

Látens politikai részvétel		Manifeszt politikai részvétel		
Bevonódás	Aktivitás	Hivatalos politikai részvétel	Aktivizmus (parlamenten kívüli részvétel)	
			Legális	Illegális
Egyéni				
Érdeklődés, figyelem, a politikai kérdések nyomon követése	Aktivitás közéleti és társadalmi kérdésekben	Választói részvétel	Parlamenten kívüli részvételi formák (petíció aláírása, bojkott)	Politika által motivált egyéni törvénytelen akciók
Közösségi				
Közösségi identitás hétköznapi magatartásban (pl.: öltözködés, zene, étkezés) való kifejezése	Lokális, érték-alapú közösségi tagság, önkéntes munkát végző csoporttagság	Szervezett politikai részvétel: politikai párt-, szakszervezeti tagság	Lazán szervezett, network-alapú szerveződések akcióiban való részvétel (demonstráció, sztrájk, tüntetés)	Illegális és erőszakos akciók (zavargások, épületek megszállása, rongálás)

Forrás: Ekman – Amna 2012:292 nyomán.

Fiatalok civil részvétele nemzetközi összehasonlításban

A civil részvétel kérdése a volt szocialista országok csatlakozása után izgalmas összehasonlító kutatási témává vált (Coffe – Lippe 2010). A nyugat-európai országokban az elmúlt évszázadban szerves építkezés révén létrejött hálózata alakult ki a civil szervezeteknek, ezzel szemben a kelet-európaiakra a formális intézményekből való kiábrándulás és az újraépülő formális civil szervezetek hálózatának fejletlensége volt jellemző. A közösségi szerepvállalás megélhető, átlátható családi-rokoni, legfeljebb lokális közösségei viszont túlélték a diktatúrák évtizedeit. Az ICCS 2009 kutatás során kiderült, hogy két évtizeddel a rendszerváltás után is érzékelhető volt a különbség nyugat és kelet között, s ez megerősítette azt az elméleti feltevést, hogy az önként vállalt közösségi részvétel szintjét az egyéni demográfiai és státusmutatókon túl kontextus-változók is befolyásolják (Schulz et al. 2010).

Noha közös vonás ezekben a volt keleti tömb országokban, hogy a közösségi részvétel sok évtizedes állami irányítása és ellenőrzése miatt hiányzott az autonóm civil alakulatok világa, úgy tűnt, a volt szocialista országok között is jelentős különbségek tapasztalhatók, hiszen a civil aktivitást nemcsak a politikai környezet, hanem a családi szocializáció során átörökített kulturális tradíciók, a társadalomszerveződés hagyományos formái, valamint természetesen az oktatási rendszer és intézményei szintén befolyásolják. Ezért vizsgálatok tárgyává vált, hogy milyen társadalmi tényezők, informális és formális intézmények segítik elő a térségben a civil értékek és szokások kialakulását (Szabó 2009; Schulz et al. 2010).

Magyarországi vizsgálatok szerint a fiatalok részvétele az egyesületi életben és az önkéntes szervezetekben kétféle összehasonlításban is ritkának bizonyul. A rendszerváltás pillanatában igen élénk közélet iránti érdeklődés a kilencvenes években visszaesett (Szabó 2009), s a magyar fiatalok nemzetközi összehasonlításban is kisebb aktivitást mutatnak (Jancsák 2011). A hazai (15-29 éves) ifjúsággal foglalkozó vizsgálatok sorozat ezredfordulós adataiból kiderült, hogy a civil szférából legfeljebb az egyházak, vallási szervezetek fiatal tagsága tekinthető jelentősebb lélekszámú társaságnak (Szabó – Bauer – Laki 2002; Csákó 2004). 2000-ben az egyházi szervezetek (7%) mellett a sportegyesületek (4%) és a diákszervezetek (2%) vonzották leginkább a fiatalokat. Az egy évtizeddel későbbi, a Kutatópont által végzett Magyar Ifjúság 2012 vizsgálat szerint mind-

össze a sportklubok (5%) és a diákszervezetek (4%) tagsága tűnik számottevőnek (Oross 2012), miközben ez a felmérés az egyháztagságot nem tekintette önkéntes szervezeti tagságnak.² Ez is azt mutatja, hogy az egyesületi és önkéntes szerveződések világának vizsgálatát a fogalmi konszenzus és módszertani kiforrotlanság nehezíti, s ezért sem tudunk eleget az ezzel kapcsolatos hazai trendeknek.

A CHERD felsőoktatási kutatásai 2008-tól lényegében ugyanazzal a kérdésblokkal vizsgálják a hallgatók civil tagságát. Ezek a kutatások életkori, társadalmi és regionális vonatkozásban egy lehatárolt közeget vizsgálnak, ami a nagyobb aktivitásra is magyarázat lehet. 2008-ban az első kelet-magyarországi alapképzésesek körében egyaránt 10% fölött volt a sportkörhöz, a civil szervezethez és a vallási körhöz tartozók aránya. 2010-ben az első mesterképzésesek 18%-a tartozott vallási körhöz, 13%-a sportkörhöz és 11%-a civil szervezethez. 2012-ben a régió hallgatói leggyakrabban egyházak (16%), kulturális (15%) és sportegyesületek (14%) valamint vallásos ifjúsági körök (10%) tagjai voltak. A további 5-6 formációhoz kötődők aránya általában messze elmaradt a 10%-tól. Ezek az adatfelvételek más országok hallgatóira is kiterjedtek, így a kontextusból adódó hatásokat is meg tudtuk figyelni rajtuk.

A kutatási kérdések és az adatbázis

Tanulmányunkban a felsőoktatás hallgatóinak formális vagy informális, csoportban, szervezetben való önkéntes közösségi tagságát vizsgáljuk, amely a megkerülhetetlen (iskolai/munkahelyi és családi) kötelekeken túlmutat. Nem foglalkozunk a civil attitűdök és értékek, a civil elkötelezettség és a civil akciókban való részvétel kérdéskörével. A nevelés-szociológiai vizsgálatokban prioritás a szocializációs ágensek azonosítása és hatásuk felbecsülése. Tanulmányunkban az állampolgári részvétel közösségi di-

2 A Kutatópont által végzett Magyar Ifjúság 2012 kérdőíve arra a kérdésre válaszol, hogy „Kapcsolódik-e Ön valamilyen módon a következő szervezetekhez?”, 19féle szervezetet sorol fel, melyek közül az egyik az egyházi/vallási szervezet, ám a kitöltő figyelmét a következőképpen hívja fel arra, hogy egyháztagságot ne jelöljön: „egyházi szervezet, vallási közösség (nem egyház!!!)”. A válaszadó a „tagja/részt vesz a munkájukban/néha elmegy a rendezvényeikre”, valamint a „nem kapcsolódik” alternatívákból választhat. Érdemes megjegyezni, hogy az egyháztagságra a vallásossággal foglalkozó kérdésblokk sem kérdez rá, noha ez a családi és az intézményes kapcsolatokon túlmutató gyakori és rendszeres civil kapcsolattartást tesz lehetővé.

menziójába való belépést elősegítő, kontextuális, családi, intézményi és online kapcsolathálózati tényezők hatását keressük. Az oktatáskutató számára további izgalmas kérdés, hogy a civil szervezeti beágyazottság vajon jelent-e a tanulmányi pályafutás során hasznosítható erőforrást vagy inkább hátráltató tényező.

Az elemzéshez a 2014–2015 őszen-telén felvett IESA adatbázist használtuk fel. Az adatbázis részletes leírása megtalálható a kutatási eredményeket összefoglaló tanulmánykötetünkben (Pusztai et al. 2016). Jelen elemzéshez a Kárpát-medence tizenhárom felsőoktatási intézményéből összesen 1739 hallgató adataira támaszkodtunk, akik magyar anyanyelvűnek vallották magukat. A Romániában, Ukrajnában, Szerbiában és Szlovákiában működő magyar tannyelvű felsőoktatási intézmények, vagy magyar tannyelven oktató intézményi egységek³ hallgatóinak adatait összevetettük a kelet-magyarországi intézményekben (Debreceni Egyetem, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Nyíregyházi Főiskola) felvett adatokkal, mivel ezek hallgatóinak társadalmi összetétele anyaországi viszonylatban a legnagyobb hasonlóságot mutatja a vizsgált határon túli intézményekkel. Az adatbázisban a vizsgált intézmények nappali tagozatos, államilag finanszírozott és költségtérítéses hallgatóit igyekeztünk reprezentálni a belépéshez (alap- és osztatlan képzés esetén a 2.) és a végzéshez közel álló (mesterképzés esetén az 1., osztatlan képzés esetén pedig a 4.) évfolyamon tanulók kikérdezése révén. A mintavételi keret meghatározása az intézmények adatszolgáltatása alapján történt. A hallgatókat csoportosan, egyetemi/főiskolai kurzusokon kerestük meg. A véletlenszerűség érvényesülését az e csoportok random módon történő kiválasztása biztosította. A Kárpát-medencei magyar kisebbségi státusban élő közösségekre, melyek sem demográfiai, sem társadalmi helyzetük alapján nem mutatnak egységes képet, emellett különbségek mutatkoznak regionális környezetük, településszerkezetük, nyelvhasználatuk terén is. Az eltéréseket magyarázó egyik legfontosabb különbség, hogy a Magyarországgal szomszédos hét ország kisebbségei közül a kárpátaljai, az erdélyi, a

felvidéki és a délvidéki magyarok magyar többségű területeken is élnek, míg a burgerlandi, a szlovéniai és a horvátországi magyar közösségek döntően nem magyar településeken (Csete et al. 2010). Eltérő oktatási folyamatok jellemzik a közösségeket, de oktatási részvételük és iskolázottsági mutatóik minden régióban elmaradnak a többségi nemzetétől. A tanulók iskolai eredményességét rendkívüli módon gátolja a nyelvi és kulturális kódváltás, mivel jelentős részük nem az anyanyelvén tanul írni-olvasni, s az oktatási rendszerben való előrehaladáshoz államnnyelven kényszerül a vizsgák többségét letenni (Keller 2004; Csata 2004, Papp 2012).

A hallgatók vizsgálata új tapasztalatokat hozott, hiszen a nemzetközi felmérések korlátozott önállósággal rendelkező középiskolásokkal foglalkoznak, s a hallgatók nemcsak nagykorúak, de végzettségük révén többen fognak közülük felelős, döntéshozó pozícióba kerülni. Feltevéseink szerint a hallgatók önként vállalt közösségi részvétele a tevékenység típusa és az aktivitás mértéke szempontjából változatos, de arra számítottunk, hogy kisebbségben lesznek azok, akik tagnak számítanak valahol. Az aktívabbak feltehetőleg nem a legalacsonyabb státusú (iskolázottság, lakóhely településtípusa) körökből kerülnek ki, hiszen a többletkötöttségek vállalásához kereső tevékenységtől szabad időre és kulturális tőkére is szükség van. Feltételeztük, hogy a kisebbségi állampolgári státusban élők aktívabbak lesznek a politikai érdekvégyesítést célzó, valamint a hagyományos, lokális alapú közösségekben. Várhatóan a modernizáció hatásait erősebben viselő régiók hallgatói (pl. a felvidékiek és az anyaországiak) körében a technikai közvetítettségre épülő szervezeti formák lesznek népszerűek. Feltételeztük, hogy elsősorban a kortársak képezik a civil szerepvállalás hajtómotorját, s az intergenerációs kapcsolatoknak és kommunikációnak elenyésző szerepe lesz. Azt gyanítottuk, hogy az önként vállalt közösségi részvétel elősegíti a jobban teljesítő hallgatók közé kerülést, s ennek hatása meghaladja a családi kulturális tőkéből fakadó meghatározottságokat.

A vizsgált hallgatók társadalmi státusza

Egy korábbi tanulmány részletekbe menő adatokat tartalmaz a megkérdezett hallgatók társadalmi státusáról, itt csupán átfogó képre van szükség (Pusztai – Márkus 2016). Összességében elmondható, hogy a felvidéki és a kelet-magyarországi hallgatók valamivel előnyösebb társadalmi státusúak a

3 A vizsgált intézmények: Babeş-Bolyai Tudományegyetem Pszichológia és Neveléstudományok Kar, Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szatmárnémeti Kihelyezett Tagozata, Babeş-Bolyai Tudományegyetem Székelyudvarhelyi Kihelyezett Tagozata, Partiumi Keresztény Egyetem, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ungvári Nemzeti Egyetem, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Újvidéki Egyetem Szabadkai Pedagógusképző Kara, Selye János Egyetem és Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara.

többiekénél, s a kárpátaljaiak a leginkább hátrányos helyzetűek. A kisebbségben tanuló hallgatók bő negyötöde elsőgenerációs értelmiségi lesz tanulmányai befejeztével, Kelet-Magyarországon ez az arány 75% körül mozog. A kisebbségben működő intézmények hallgatói körében mind az anyák, mind az apák iskolai végzettsége – az oktatási rendszerek strukturális sajátosságainak figyelembe vétele után is – elmarad a magyarországi szülők eredményeitől. A szülők munkaerő-piaci státusa tekintetében is határozott eltérések mutatkoznak a régiók között. A szlovákiai szülők foglalkoztatottsága a legstabilabb, több mint negyötödüknek van állandó munkahelye, őket a romániaiak és az ukrainiak követik, végül délvidekiek zárják a sort. Bár az anyák iskolai végzettsége általában magasabb, mint az apáké, foglalkoztatottságuk kisebb-nagyobb mértékben minden régióban elmarad az apákétól, Kárpátalján, Délvidéken, Partiumban és Erdélyben kiemelkedően magas a háztartásban dolgozó anyák aránya. A gyermekkor lakóhely településtípusa szerint az erdélyi és partiumi diákok körében lehet a leggyakrabban találkozni nagyobb városok lakóival, a kárpátaljai diákok között kiugróan magas a települési hierarchiában alacsonyabban álló lakóhelyről érkezők aránya, de a délvideki és a felvidéki hallgatók között is sokan érkeztek községekből. Az anyagi helyzet különböző dimenzióit vizsgáltuk. Az anyagi státus viszonylag objektív mutatójának tekinthető, hogy a hallgató családja kilenc emblematikus vagyontárgy közül melyekkel rendelkezik. Ebben a tekintetben a délvideki és a felvidéki hallgatók mutatkoznak a legelőnyösebb helyzetűnek, őket követték a kelet-magyarországiak és az erdélyi, partiumi diákok, míg a legszerényebb körülmények között a kárpátaljai hallgatók éltek. Az anyagi helyzet szubjektív érzékelése során a délvidekiek a hátrányosabb helyzetű kárpátaljaiakhoz kerültek közel, mikor azok arányát vetettük össze, akiknek „mindenük megvan, sőt még jelentősebb kiadásokra is telik”, egyébként a régiók korábbi sorrendje volt megerősíthető. Az anyagi státus relatív érzékelése szerint a felvidékiek a környezetüktől valamivel szerencsésebbnek érzik magukat, a délvidekiek helyzetüket a környezetükhöz hasonlóan tudják, s a többi régió a kettő között helyezkedik el (Pusztai – Márkus 2016).

Kollektív állampolgári részvétel

A hallgatók majd kétötöde (37%) semmilyen önként vállalt szervezeti, egyesületi tagság tapasztala-

tával nem bír, vagyis a vizsgált fiatalok körében erős többségben (63%) vannak a legalább egy közösséghez, egyesülethez, szervezethez tartozók. A hallgatók egynegyede mindössze egy szervezethez, egyesülethez kötődik, egyhatodik viszont több mint háromhoz. A faktoranalízis azt mutatta, hogy a hallgatók egy részének nagyobb hajlama van nem politikai szervezeti, hanem kulturális vagy jótékonyági egyesületi és egyháztagságra, hiszen ezek látogatása gyakrabban jár együtt. Ezek a szervezetek társas, kooperatív karakterük révén vonzzák ugyanazokat a típusú fiatalokat. A hallgatók másik táborát viszont inkább a szurkolói, politikai, érdekképviseleti és a sportkörüli tagság iránti érdeklődés jellemzi, melyek valamely kompetitív mezőben vállalnak küzdelmet. A fő törésvonalat tehát nem a manifeszt politikai és a pre-politikai mezők között látjuk, hanem a kooperatív és a kompetitív mezők között. Kárpátalján és Délvidéken az önkéntes csoporttagság kooperatív arculata az erős, Erdélyben és Partiumban a kompetitív szervezeti tagság a meghatározó, vagyis nem a többségi-kisebbségi dichotómia mentén mutatkoznak különbségek.

A civil részvételt vizsgáló szakirodalom egy része szerint az individuumok személyisége, attitűdjei és értékorientációja mozgatja a részvételi magatartást, mások viszont a kontextus szerepét húzzák alá (Berger 2009; Ekman – Amna 2012). Az egyéni jellemzők után nyomozva azt tapasztaltuk, hogy a demográfiai és a státusmutatók szerint szignifikáns különbségek vannak a részvételi aktivitásban: általában a férfiak ($P=0,001$), a falun vagy nagyvárosban felnőttek ($P=0,000$), a magasabb iskolai végzettségű apák gyermekei ($P=0,036$) aktívabbak. A regionális kontextus összehasonlítása pedig azt mutatja, hogy a felvidéki és a kelet-magyarországi fiatalok passzívabbak, mint a többi régió fiataljai. Ha az egyének részvételének sokszínűségét vizsgáljuk, szintén szignifikáns különbségek érhetők tetten a kontextus mentén: a kelet-magyarországi és a felvidéki hallgatók az átlagosnál kevesebb tagsággal rendelkeznek, a többiek átlagosan legalább két szervezetbe bekapcsolódnak, sorrendben a kárpátaljaiak, az erdélyiek és partiumiak, majd a délvidekiek következnek.

Az állampolgári szocializáció ágensei

A civil aktivitás kialakulásának magyarázatát kutatva a szocializációs ágensek szerepe kerül reflektorfénybe, ezt a kérdéskört az ISSC is vizsgálta a 14 éveseknél (Schulz et al. 2010). Amint láttuk, a magasabb iskolázottságú szülő már önmagában is hajlamosít a közélet iránti érdeklődésre és a szélesebb kap-

2. táblázat Az önkéntes szervezetben résztvevők aránya a különböző régiókban

	Kelet-Magyarország	Románia	Ukrajna	Szerbia	Szlovákia
Egyházi ***	24,5%	<u>55,3%</u>	<u>77,2%</u>	17,5%	25,5%
Egyesület ***	16,1%	<u>37,2%</u>	<u>43,7%</u>	31,7%	18,6%
Sport ***	16,1%	14,5%	<u>32,3%</u>	22,2%	17,9%
Kulturális ***	15,5%	<u>30,6%</u>	<u>34,7%</u>	<u>30,2%</u>	13,8%
Kutatócsoport ***	14,4%	12,2%	<u>31,1%</u>	<u>20,6%</u>	11,7%
Szakmai	14,5%	12,8%	15,6%	15,9%	11,0%
Jótekonysági ***	9,6%	<u>23,4%</u>	<u>26,3%</u>	22,2%	14,5%
Szurkolói ***	8,5%	9,2%	<u>21,6%</u>	11,1%	<u>20,0%</u>
Érdekképviseleti ***	7,6%	12,5%	<u>39,5%</u>	<u>23,8%</u>	8,3%
Politikai ***	4,4%	9,2%	22,2%	15,9%	6,9%
Egyéb ***	2,5%	3,3%	<u>12,6%</u>	6,3%	2,1%
N=	1056	304	167	63	145

Az aláhúzva közölt értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna. Az összefüggés szignifikanciaszintje: *** $P=0,000$

csolathálóban való mozgásra. Noha az állampolgári szocializáció fragmentált modellje szerint az előző generációk befolyása egyértelműen összehilálódott, a nemzetközi kutatások szerint a serdülőkre ebben a tekintetben is döntő hatást gyakorolnak a szülők civil magatartásmintái és a tanulónak a szülőkkel e témában folytatott beszélgetései, függetlenül a szülő iskolázottságától (Schulz et al. 2010). Kutatásunk során a hallgató kapcsolatrendszerének funkcionális sajátosságait vizsgálva arról is adatokkal rendelkezünk, hogy az inter- és intragenerációs relációkban folyó diskurzusokban mennyire számítanak témának a közéleti kérdések. A hallgatók majd kilenctizede (87,9%) beszélget szüleiével, kétötöde (38,1%) oktatóival közéleti kérdésekről is. A kortársakkal folytatott diskurzusok aránya a kettő között helyezkedik el, mert háromnegyedük cserél véleményt a vele nem egy intézménybe járó barátaival (74,7%) és ugyanennyien csoporttársaikkal (75,7%), miközben más hallgatótársaikkal a kétharmaduk (65,4%).

A kortársakkal a lányok szignifikánsan gyakrabban beszélgetnek e kérdéstről, a szülőkkel és az oktatókkal a fiúk és a lányok ugyanolyan gyakran. A kontextus hatása jelentős: a kortársakkal, legalábbis közülük a csoporttársaikkal és a barátokkal a leggyakrabban a délvidékiek, majd őket követően az erdélyi és partiumi hallgatók cserélnek eszmét ($P=0,025$ és $0,019$). Az oktatókkal a kárpátaljaiak, az erdélyi és partiumi hallgatók és a délvidékiek messze az átlag meghaladó arányban értenek szót közéleti kérd-

sekben ($P=0,000$), míg a szülők jelenléte a közéleti diskurzusokban gyakorlatilag mindenütt egyforma arányú. A szülők iskolázottsága egyetlen ponton látszik differenciálni: a magasan iskolázott anyák szignifikánsan többen beszélgetnek ilyesmiről felnőtt gyermekeikkel ($P=0,014$). A hallgató lakóhelyének településtípusa a faluban felnőtt fiatalok oktatók felé mutatott nagyobb nyitottsága esetén érezteti hatását ($P=0,034$).

Úgy véljük, a civil részvétel és a közéleti témájú diskurzusok összefüggését vizsgálva nehéz egyértelműen dönteni az ok-okozati viszonyokról, ennek ellenére megállapítható, hogy a civil részvétel tekintetében az oktatóval folytatott tematikus beszélgetés tűnik a legélesebb szeparációs felületnek, de az oktatóval és a hallgatótársakkal közletről beszélgetők között vannak a legaktívabb közösségi tagok. A szülői diskurzusok ugyan gyakoriak e téren, de nem járnak együtt olyan jelentős változással a participáció terén.

Megállapítható, hogy a közéleti témájú beszélgetések, vagyis az érdeklődés dimenziója erősen összefügg a részvételi aktivitással. Figyelemre méltó, hogy bár ez minden beszélgetőpartner esetében egyértelműen szignifikáns összefüggés mutatható ki, az intézményi partnerekkel való kapcsolattartás terén markánsabb összefüggés sejtethető.

A közösségi média és az online tartható kapcsolatok a kapcsolatteremtés, a civil bekapcsolódás csatornáit képezhetik. Természetesen nem maguk az

3. táblázat A közéleti témájú beszélgetések és az önkéntes közösségi tagság összefüggése

	nem tag sehol	egy szervezetben tag	több szervezetben tag
nem beszélget szülővel	<u>15,6%</u>	11,2%	9,4%
szülővel beszélget **	84,4%	88,8%	<u>90,6%</u>
nem beszélget kinti baráttal	<u>30,3%</u>	23,5%	21,6%
intézményen kívüli baráttal **	69,7%	76,5%	<u>78,4%</u>
nem beszélget csoporttárrsal	<u>30,3%</u>	21,1%	20,4%
csoporttárrsal beszélget ***	69,7%	78,9%	<u>79,6%</u>
nem beszélget hallgatótárrsal	<u>42,2%</u>	33,5%	28,0%
hallgatótárrsal beszélget ***	57,8%	66,5%	<u>72,0%</u>
nem beszélget oktatóval	<u>73,3%</u>	63,9%	49,8%
oktatóval beszélget ***	26,7%	36,1%	<u>50,2%</u>
N=	647	421	671

Az aláhúzva közölt értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna. Az összefüggés szignifikanciaszintje: *** P =0,000, **: P<0,01.

eszközök, hanem az ezek által elérhető vélemények, véleményvezérek befolyása révén. A hallgatók bő egyharmada szerkeszt internetes közösség számára blogot, majd' egyharmaduk videó-csatornát működtet, minden második hallgató naponta beszélget a Facebook-on barátaival, majd minden ötödük naponta reagál posztokra, majdnem ugyanennyien naponta beszélgetnek társaikkal Skypon vagy TS-en, s még bő egytized a napi online játékosok aránya is. A gyakorisági átlagokat tekintve a Facebook-on folytatott beszélgetés a legnépszerűbb, a videó-csatorna működtetése a legkritikált tevékenység. Az átlagnál intenzívebb online közösségi életet élő hallgatóknak bizonyultak azok, akik legalább háromfélét napi gyakorisággal végeztek az előbbiekből közül.⁴

Összességében a férfihallgatók online közösségi aktivitási előnye nem volt szignifikáns, de a lányok szignifikánsan gyakrabban tartottak kapcsolatot a Facebook-on, míg a fiúk többen voltak az internetes közösség számára blogot vagy videó-csatornát működtetők és az online játékosok között (P=0,000). A szülők iskolázottsága és a gyermekkori lakóhelyének településtípusa nem befolyásolta szignifikánsan online közösségi részvételük aktivitását. A felvidéki és a kárpátaljai hallgatók kiemelkedően aktívak, a kárpátaljaiak a blog és videócsatorna-szerkesztés valamint a Skype/TS beszélgetés terén emelkednek a többi régió fölé, a felvidékiek között az átlagnál sokkal többen vannak

4 Internetes közösség számára blogot vagy videó-csatornát működtetők, Facebook-on, Skypon, TS-en beszélgetők, posztokra reagálók, online játékosok.

videó-csatornát menedzselők és online játékosok, a délvidékiek többen blogolnak. A kelet-magyarországi hallgatók az online aktivitásban is elmaradnak a külföldi magyar hallgatók mögött. Az online kapcsolattartás és a hagyományos civil közösségi részvétel összefüggését is megvizsgáltuk.

A civil közösségi részvétel és az online kapcsolattartás összefüggését kétváltozós elemzés során vizsgálva elmondható, hogy az aktívabb online közösségi életet élők szignifikánsan nagyobb arányban tagjai a face to face közösségeknek is. Az ok-okozati kapcsolat tekintetében óvatosnak kell lennünk, hiszen az online kapcsolattartás lehet egy civil közösség információs csatornája is, s lehet toborzó, aktivitásra ösztönző felület is.

Mivel a kisebbségben élő közösségek összességében előnyt mutattak a civil aktivitás tekintetében, kíváncsiak voltunk, hogy a szélesebb kontextus, a családi és hallgatói kulturális tőke, a felsőoktatási környezet vagy az online kapcsolati beágyazottság hatásai növelik-e a civil részvételi hajlandóság esélyét.⁵

A többlépcsős logisztikus regresszioelemzés alapján úgy tűnik, hogy az önként vállalt közösségi taggá

5 A következő dichotóm változókkal dolgoztunk: kisebbségi státus (ref: kelet-magyarországi), a diplomás szülővel rendelkezés (ref: nem diplomás), az átlagon felüli magaskultúra fogyasztás (szabadidős könyvolvasás, színház-, hangverseny-, múzeumlátogatás, ref: átlagon aluli), valamint a szülővel, kortárs csoportokkal és az oktatókkal való közéleti beszélgetések (ref: átlagnál kevesebbet beszélget) valamint az aktív online kapcsolattartás (ref: átlagnál kevésbé beágyazott).

4. táblázat Az átlagosnál aktívabb online kapcsolattartás és az önkéntes közösségi tagság összefüggése

	Nem tag sehol	egy szervezetben tag	több szervezetben tag
blogot szerkeszt ***	26,9%	32,5%	39,2%
videó-csatornát menedzsel ***	23,8%	24,7%	34,9%
posztokra reagál a Facebook-on	37,7%	40,1%	39,8%
beszélget a Facebook-on	62,9%	67,7%	60,5%
beszélget a Skypon/TS-n	47,4%	49,2%	53,5%
online játékos	34,6%	32,1%	33,2%
napi legalább háromfélét ***	34,8%	38,2%	42,9%

Az aláhúzva közölt értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna. Az összefüggés szignifikanciaszintje: ***= 0,000, **<0,01, * <0,05.

5. táblázat Az önkéntes közösségi taggá válás esélyhányadosai néhány szocializációs tényező kontrollja alatt (Exp. B-k)

	1	2	3	4	5
Kisebbségi státusban élő	2,141 ***	2,119***	2,111***	1,899***	1,884***
Diplomás apa		1,450*	1,444**	1,442**	1,446**
Diplomás anya		0,877	0,870	0,851	0,852
Magaskultúrában erős		2,150***	2,100***	1,893***	1,882***
Közéleti beszélgetések a szülővel			1,459**	1,359*	1,355
Közéleti beszélgetések a csoporttárrsal				1,185	1,175
Közéleti beszélgetések a hallgatótárrsal				1,246	1,242
Közéleti beszélgetések az oktatóval				1,757***	1,754***
Aktív online kapcsolattartás					1,108
Konstans	1,276***	0,845	0,617**	0,453***	0,443***
-2LL csökkenése	2,32	5,16	<u>5,43</u>	7,11	7,15

A Wald statisztika szignifikanciája: ***=0,000, **p<0,01, * <0,05. A modellek illeszkedését a -2*loglikelihood érték csökkenése jelzi százalékban.

válás esélyét alapvetően növeli a kisebbségi állampolgári státus. Több elmélet is kiemelte, hogy a fejlett demokráciákban élők, személyiségi és közösségi jogaik teljességéhez hozzájáruló állampolgárok civil aktivitása jellegzetesen csökken, vagy egyesek szerint passzívabb üzemmódba kapcsol. Úgy látjuk, nem így történik ez a kisebbségi státusú állampolgárok körében, ahol fontos értéknek tekintik, hogy közösségeket teremtsenek és ápoljanak maguk körül. A szülők közül az édesapa magasabb iskolázottsága erősíti az aktív taggá válás esélyét, az édesanya iskolázottsága nem.

Ugyanezt tapasztaltuk, amikor a modellebe a legalább középfokú végzettségű szülői végzettséget vontuk be. Karakteresen nagyobb és erősebb a magaskultúra-fogyasztás hatása. A határon túl élő hallgatók esetén a magaskultúra-fogyasztás sokkal pontosabb adalék a családi és egyéni szubkultúráról, mint az anyanyelvű oktatási intézményrendszerek fejletlensége okozta szülői iskolai végzettségi szint (Gereben 2005; Pusztai 2008). Az együttható magas értékének egy részét az intézményi társas hatások átveszik, ami arra vall, hogy a kultúra közös ápolása és értelmezése közös-

ségteremtő erővel bír. Mind a kisebbségi lét, mind a magaskultúra-fogyasztás hatása csökken, amikor a felsőoktatási intézményi környezetben honos közéleti érdeklődéssel kapcsolatos változókat bevontuk. A feltevéseinkkel szemben nem a kortársak hatása mutatkozott szignifikánsnak, hanem az oktatókkal folytatott beszélgetéseké. Ez utóbbi egyértelműen támogatni látszik a civil közösségi taggá válást, s befolyásának mértéke majdnem eléri a kisebbségi státus és a művelt szubkultúra hatását. Az online kapcsolati beágyazottság más tényezők kontrollja alatt már nem növelte szignifikánsan a taggá válás esélyét.

A hallgatói teljesítmény és a civil közösségi részvétel

A szakirodalom szerint a civil aktivitás számos tekintetben kedvező hatással bír egy politikai közösség esetén, például olajozottabban működik a demokratikus intézményrendszer, jelentősebb gazdasági sikereket érnek el, stb. Az egyének esetén a kedvezőbb testi és lelki egészségi állapottól a munkanélküliségtől való megszabadulás gyorsaságáig sokféle pozitív hatásról esik szó, de számunkra a tanulmányi eredményességgel mutatott összefüggés volt a legizgalmasabb kérdés. Ennek vizsgálatához azonban szükségünk volt egy tanulmányi eredményesség indikátorra, hiszen a felsőoktatás hallgatói esetén ennek megítélése nem egyértelmű. A hallgatói eredményesség komplex fogalmát hat dimenzióra bontottuk: a tanulmányok célja melletti kitartás (persistence), a tanulmányi munka iránti elkötelezettség (engagement), a munkavégzési morál (integrity), a későbbi tanulásra való nyitottság (adaptivity), az élet értelmének tudata (meaning of life), valamint a társadalmi felelősség (social responsibility). Mindegyik dimenzióhoz három-három komponense volt, melyekhez ordinális típusú adatok tartoztak. Ezek értékeit pontszámoknak fogtuk fel, s ennek alapján hat indexet alakítottunk ki, s minden hallgató kapott egy eredményességi pontszámot (Pusztai 2016). Az első dimenzió a tanulmányok célja melletti kitartást volt. A kitűzött diplomaszerzési cél és a választott intézmény melletti kitartás a felsőoktatás-kutatás szakirodalmában is gyakran használt eredményességi indikátor (Bean – Bradley 1986; Tinto 1993; Thomas 2000). A tanulmányi cél melletti kitartás múltbeli és tervezett megnyilvánulásai mellett a tanulmányi munka különböző tevékenységeinek vállalásához fűződő önbizalom, a tanulmányok hasznosságáról való meggyőződés, a kurzusokon való részvétel szándékának

határozottsága, illetve az időbeosztással, a feladatra koncentrálással kapcsolatos saját képességeibe vetett bizalom a hallgatói teljesítmény fontos részét képezi. (Ennek minimuma 0, maximuma 50 és átlaga 35, szórása 14,5 volt).

A hallgatói eredményesség második dimenziója az integritás volt, amely a felsőoktatási munkavégzés intézményben deklarált szabályaihoz való viszonyulást fejezi ki. Kutatásainkban 2008-tól alkalmazott kérdésblokk vizsgálja a tanulás, az írásbeli munkák és a vizsgákon való normakövető viselkedéssel kapcsolatos meggyőződést. Ennek fontossága a későbbi munkavállalói és állampolgári magatartás szempontjából értékes prediktornak számít. Nem a hallgatói magatartást, hanem a szabályokkal kapcsolatos állásfoglalást mértük. (Ennek minimuma 0, maximuma 50 és átlaga 36,7, szórása 10,4 volt).

A harmadik dimenzió a tanulmányi munka iránti elkötelezettség. A tanulmányi teendőkkal, elfoglaltságokkal való törődést, az ebbe való befektetés mennyiségét és minőségét a nemzetközi kutatások negyedszázada az egyik legkifejezőbb felsőoktatási eredményességi mutatójának tartják (Astin 1993), mivel egy munkavállaló hosszú távon nyújtott magas teljesítményének is meggyőző előrelőjeje. Operacionalizálásakor a tantermi és az otthoni munka intenzitása, az óralátogatás és bizonyos nehézségű feladatokban mutatott eredményesség, valamint a sikeres vizsgák képzési területhez viszonyított aránya és az átlagos napi tanulási időtartam mutatói kerültek kiválasztásra. (Minimuma 0, maximuma 50 és átlaga 32 volt, szórása 8,7 volt).

Az eredményesség negyedik mozzanata a későbbi tanulásra való nyitottság, amelynek alapján az adaptivitás hajlandóságát és szükségességének belátását lehet felbecsülni. A nem kötelezően teljesítendő tanulás, önképzés terén mutatott teljesítmények, mint például a nyelvvizsgák szerzése, az önművelés (színház-, hangverseny-, múzeumlátogatás, a szabadidős olvasás), valamint a jövőbeli tanulás tervezése (továbbképzések, doktori tervek) tartoznak ide. (Minimuma 0, maximuma 50 és átlaga 15, szórása 9,3 volt).

Az ötödik és a hatodik dimenzió megjeleníti, hogy a hallgató rendelkezésére álló eszközök, elsajátított magatartásminták és további erősségek milyen értelemadó keretekbe képesek illeszkedni, ezért az ötödik dimenzióban a saját élet értelmével és értékével kapcsolatos meggyőződést és magatartást, a hatodik dimenzióban pedig a társadalmi kohézió szempontjából fontos attitűdöket és tapasztalatokat foglaltuk össze. Ebben az értelemben tehát az individuális érettség dimenziójában három

6. táblázat Az önkéntes közösségi tagság és a hallgatói teljesítmény összefüggése

	nem tag sehol	egy szervezetben tag	több szervezetben tag
Átlag fölötti eredményesség	45,4%	60,6%	68,0%
Átlagtól elmaradó eredményesség	54,6%	39,4%	32,0%
N=	636	421	663

Az aláhúzva közölt értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna. Az összefüggés szignifikanciaszintje: $P=0,000$.

komponenst jelenítettünk meg bevett kérdéskövekkel, egyrészt az élet értelmességével kapcsolatos meggyőződést és az értelem megtalálására való törekvést, továbbá az egyén általános bizalomérzését, valamint a rizikómagatartásoktól való tartózkodás tudatosságát. (Minimuma 0, maximuma 50 és átlaga 18,5, szórása 7,0 volt).

A hatodik dimenzióként a társadalmi beilleszkedés lényeges feltételének tartott társadalmi felelősséget emeltük be, s ennek elemeként egyrészt azt jelenítettük meg, hogy a társadalom speciális, s valamilyen szempontból türelmet vagy segítséget igénylő csoportjaihoz tartozókkal való együttműködéssel kapcsolatban milyen prekoncepciói vannak a hallgatóknak (különböző társadalmi közelségeket tesztelve: együtt lakás, együtt tanulás, párkapcsolat). A társadalmi kohézióhoz való hozzájárulás másik nagy területének tartottuk a munkához való viszonyt, s ezért a munkatapasztalatot (legyen az önkéntes, családi keretek között végzett vagy fizetett, szakmai gyakorlatot jelentő vagy ettől független) a hosszú távú eredményesség fontos előrelézőjeként kezeltük. A harmadik komponens a választott hivatás, munkakör társadalmi hasznosságára való törekvése kérdézt rá. (Minimuma 0, maximuma 50 és átlaga 20,4, szórása 11,4 volt).

Az egyes eredményességi dimenziókban megjelent tartalmak önálló függő változókként is megállnák a helyüket, de nem kívántuk prioritizálni egyiket sem, hogy elkerüljük az eredményességi mutatók sokszor jelentkező diszciplínák, képzési területek felé való részrehajlását. A hat dimenzióra épülő komplex eredményességi mutató a heterogén hallgatótársadalomban is többé-kevésbé elfogadható függő változóként működhet.

Amikor az oktatási rendszerben nyújtott teljesítményre ható tényezők szerepét keressük, a magas és a gyengébb iskolai teljesítményt nyújtó diákok közötti társadalmi különbségek mibenlétéről már megalapozott képpel rendelkezünk. Ezért meghatároztuk, hogy az egyes társadalmi státuscsoportokban milyen átlagos teljesítményt produkálnak

a hallgatók a vizsgált intézményekben, s az ennek alapján kalkulálható, elvárható eredményhez viszonyítottuk a megvalósult teljesítményeiket. Vagyis a státuscsoportok eredményességi pontátlagát fogtuk fel elvárható eredményességnek, s ebből kivontuk a hallgatókhoz egyénileg rendelt indexpontszámokat. Ha így pozitív számot nyertünk, akkor a hallgató jobban teljesített a státuscsoportjától elvárhatónál, ha pedig negatívát, akkor ennél gyengébben.⁶ Az egyes státuscsoportokban elvárt eredményességi átlagpontszám és a hallgató ténylegesen megszerzett pontszámának eltérése az ún. eredményesség-előny, vagy más néven relatív eredményesség. A folytonos változót két kategóriássá alakítottuk, az elvártnál gyengébben teljesítő (49,9%), és az elvártnál jobb (51,1%) hallgatók elkülönítésére. A hallgatói teljesítmény mind a hat dimenziójában és a komplex eredményi index vizsgálatakor is egyértelmű, hogy a civil részvételi aktivitás és a hallgatói eredményesség között szignifikáns összefüggés mutatkozik.

Coleman 1988-ban megfogalmazott hipotézise szerint a személyes kapcsolattartáson, normákat illető konszenzuson, valamint a részvétel önkéntességén alapuló kapcsolati alakzatok magas teljesítményre ösztönző hatásuk révén különösen hatékony tőkeforrásként szolgálnak a tanulmányi eredményesség elérése során (Coleman 1988). Korábbi kutatásaink során több esetben is megvizsgáltuk a hipotézis tarthatóságát, s azt tapasztaltuk, hogy bár a családi és tanuló/hallgatói kulturális tőke tanulmányi teljesítményre gyakorolt hatása kétségbe vonhatatlanul erős, de bizonyos speciális jellemzőkkel leírható kapcsolathálózatok képesek mérsékelni a kulturális tőke determinisztikus befolyását (Pusztai 2004, 2009). Jelen elemzésben a civil tagság jótéteményeivel kapcsolatos feltevés vizsgálata érdekében logisztikus regresszióelemzés

6 A művelethez a hallgatókat először státuscsoportokba soroltuk a lakóhely országa szerint a szülői iskolázottság és a lakóhely településtípusának figyelembevételével társadalmi státusklasztereket alakítottunk ki (Pusztai 2016).

7. táblázat A státuscsoportjához képest eredményesebb hallgatóvá válás esélyhányadosai néhány szocializációs tényező kontrollja alatt (Exp. B-k)

	1	2	3	4	5
Kisebbségi státusban élő	1,341***	1,352***	1,197	1,089	1,102
Diplomás apa		1,169	1,135	1,070	1,066
Diplomás anya		0,955	0,929	0,950	0,950
Közéleti beszélgetések a szülővel			2,105***	1,999***	2,014***
Közéleti beszélgetések az oktatóval			1,780***	1,630***	1,642***
Aktív civil közösségi tagság				1,988***	2,002***
Aktív online kapcsolattartás					0,856
Konstans	1,224**	1,199**	0,536***	0,395***	0,412***
-2LL csökkenése	0,29	0,34	1,72	4,57	4,7

A Wald statisztika szignifikanciája: ***=0,000, **p<0,01, * <0,05. A modellek illeszkedését a -2*loglikelihood érték csökkenése jelzi százalékban.

során tekintjük át, hogy az állampolgári státus által meghatározott kontextus, a családi kulturális tőkét reprezentáló szülői iskolázottság, a közéletéről folytatott intergenerációs diskurzusok vagy az online kapcsolati beágyazottság hatásai növelik-e az eredményesebb hallgatóvá válás esélyét.⁷

A többlépcsős logisztikus regresszióelemzéssel természetesen nem kívántuk a hatásmechanizmus teljességét leírni, csak bizonyos tényezők befolyását igyekeztünk felmérni. Az elemzés eredményei szerint a kisebbségi státus nem hátráltatja az elvártanál magasabb hallgatói teljesítmény elérését, bár a kontrolltényezők bevonása felszámolja a szignifikáns pozitív összefüggést. Mivel a státuscsoportban tapasztalt átlagos teljesítményhez viszonyítottunk, érthető, hogy a diplomás szülőktől származók nem lettek szignifikánsan eredményesebbek, a szülői iskolázottság státuscsoporton belüli egyéni különbségeit más tényezők képesek kompenzálni. Eredeti kérdésünk az volt, hogy ebben szerepük lehet-e az önként vállalt közösségek hatásának.

Az állampolgári részvétel különböző dimenzióit megtestesítő változók közül a következőkkel foglalkoztunk: közéleti beszélgetések a szülővel, közéleti

beszélgetések az oktatóval, aktív civil közösségi tagság, valamint aktív online kapcsolati beágyazottság. Azt tapasztaltuk, hogy ezek közül az első háromnak egyértelmű szignifikáns pozitív, támogató hatása van az eredményesebb hallgatóvá válásra. A közéleti érdeklődést reprezentáló intergenerációs közéleti beszélgetések (szülővel és oktatóval) erejét a negyedik lépésben átmenetileg csökkenti az aktív civil közösségi tagság bevonása, de az utolsó lépésben a gyakori szülői diskurzusok és az aktív civil közösségi tagság támogató hatása már szinte egyforma erejű és pozitív. Az oktatóval folytatott közéleti beszélgetés határozott támogató erővel bír. Viszont az átlagot meghaladóan aktív online kapcsolati beágyazottság önmagában nem támogatja a hallgatók eredményesebbé válását. Annak ellenére, hogy a modell illeszkedése nem erős, összességében a közvetlen kapcsolattartáson alapuló, önként vállalt közösségi tagság kedvező hatása megerősíthetőnek tűnik abban a vonatkozásban, hogy egy hallgató a saját társadalmi státuscsoportjában megszokottól magasabb teljesítményt nyújtson.

Összegzés

Tanulmányunkban a felsőoktatás hallgatóinak formális vagy informális, csoportban, szervezetben való önkéntes közösségi tagságát vizsgáltuk, megkíséreltük azonosítani a részvételi hajlandóságot támogató szocializációs ágenseket, s választ kerestünk arra a kérdésre, hogy a civil szervezeti beágyazottság vajon jelent-e a tanulmányi pályafutás során hasznosítható erőforrást. Az elemzéshez a Kárpát-

7 A következő dichotóm változókkal dolgoztunk: kisebbségi státus (ref: kelet-magyarországi), a diplomás szülővel rendelkezés (ref: nem diplomás), a szülővel, és az oktatókkal folytatott közéleti beszélgetések (ref: átlagnál kevesebbet beszélget), valamint az aktív online kapcsolattartás (ref: átlagnál kevésbé beágyazott). A hallgató magaskultúra-fogyasztását nem vontuk be a kontrollváltozók közé, mert a hallgatói teljesítmény egyik dimenziójával erősen korrelált bizonyos közös alapváltozók miatt.

medence tizenhárom felsőoktatási intézményéből összesen 1739 hallgató adataira támaszkodtunk. Romániában, Ukrajnában, Szerbiában és Szlovákiában működő magyar tannyelvű felsőoktatási intézmények, vagy magyar tannyelven oktató intézményi egységek hallgatóinak adatait összevetettük a kelet-magyarországi intézményekben tanulókéval, mivel ezek hallgatóinak társadalmi összetétele anyaországi viszonylatban a legnagyobb hasonlóságot mutatja a vizsgált határon túli intézményekével.

Várakozásainkat messze meghaladta a legalább egy egyesülethez, szervezethez tartozók aránya, hiszen ők erős többségben vannak a hallgatók között. Többváltozós elemzés során is megerősítettük, hogy a kisebbségi állampolgári léttel összességében jelentősebb civil aktivitás jár. Feltevésünknek megfelelően a hallgatók önként vállalt közösségi részvétele igen változatos, ám a civil közéleti orientációk nem a politikai/nem politikai tipológia mentén rendeződnek össze, hanem a kooperatív/kompetitív törésvonalak mentén, s nem is a többségi/kisebbségi dichotómia mentén mutatkoznak különbségek. A kisebb lélekszámú kisebbségi közösségekben az önkéntes csoporttagság kooperatív arculata erősödött meg, míg a nagy létszámú kisebbségben a kompetitív szervezeti tagság a meghatározó. A fogyasztói kapitalizmus nyomait régebben magukon viselő térségekben gyengébb a személyes részvételi aktivitás, a hallgatók passzívabbak, kevesebben és kevesebb szervezetbe kapcsolódnak be, sőt, az infokommunikációs technológiák előnyeit sem itt sikerül jobban kiaknázni.

A társadalmi státus és a civil aktivitás összefüggése részben megerősíthető, hiszen a magasabb iskolázottságú apák gyermekei és a magaskultúrához kötődők aktívabbak, de sem az anyagi helyzet, sem a lakóhely települési hierarchiában való elhelyezkedése nem mutatott összefüggést ezzel. Feltelettük, hogy a személyes beszélgetések során mutatott érdeklődés dimenziója erősen összefügg a részvételi aktivitással, s megállapítottuk, hogy az intergenerációs intézményi kontaktusok, vagyis az oktatókkal folytatott tematikus beszélgetések támogatják a leginkább a civil közösségi taggá válást. Ezzel egy újabb területen azonosítottuk a felsőoktatási intézmények kulcsszerepét. A kortárs kontaktusok és az online kapcsolati beágyazottság más tényezők kontrollja alatt már nem növelte szignifikánsan a civil aktivitás kialakulásának esélyét.

Végül megvizsgáltuk, hogy az önként vállalt közösségi részvétel elősegíti-e a jobban teljesítő hallgatók közé kerülést. Az átlagostól perspektivikusabbnak látszó, magasabb teljesítményre képes

hallgatókat egy komplex eredményességi index segítségével választottuk ki, melyben a tanulmányok célja melletti kitarítás, a tanulmányi munka iránti elkötelezettség, a munkavégzési morál, a későbbi tanulásra való nyitottság, az élet értelmének tudata, valamint a társadalmi felelősség elemei képezték a fő komponenseket. Az állampolgári részvétel különböző dimenziói közül a közéleti beszélgetések a szülővel, közéleti beszélgetések az oktatóval, aktív civil közösségi tagság egyértelműen és erőteljesen támogatja az eredményesebb hallgatóvá válást. A felsőoktatási intézmények sajátos civil közeget teremtő funkciója iránti szükséglet nyer kifejezést azáltal, hogy az eredményes hallgatóvá válást sokkal hatékonyabban támogatja az aktív civil közösségi tagság, mint az egyének közéleti érdeklődésére alapuló beszélgetések. Az eredmények arra is rámutattak, hogy az átlagot meghaladóan aktív online kapcsolati beágyazottság pedig nem képes a személyes kapcsolattartáson alapuló közösségi, egyesületi, szervezeti tagságot helyettesíteni.

Hivatkozott szakirodalom

- Almond, Gabriel A. – Verba, Sidney 1997 Állampolgári kultúra. Bevezetés a politikai kultúrába. *Szociológiai Figyelő*, 2.1.2:17-52.
- Astin, Alexander W. 1993 *What Matters in College: Four Critical Years Revisited*. Jossey-Bass, San Francisco.
- Bean, John P. – Bradley Russel K. 1986 Untangling the satisfaction performance relationship for college students. *Journal of Higher Education*, 57. 4:393-412.
- Berger, Ben 2009 Political Theory, Political Science, and the End of Civic Engagement. *Perspectives on Politics*, 7. 2:335-350.
- Coffe, Hilde – van der Lippe, Tanja 2010 Citizenship Norms in Eastern Europe. *Social Indicators Research*, 96. 3:479-496.
- Coleman, James S. 1988 Social Capital in the Creation of Human Capital. *The American Journal of Sociology*, 94. 1:95-120.
- Csákó Mihály 2004 Ifjúság és politika. *Educatio*, 13. 4:535-550.
- Csata Zsombor 2004 Az iskolázottsági esélyek társadalmi meghatározottsága az erdélyi magyar fiatalok körében. *Erdélyi Társadalom*, 2. 1:99-132.

- Csete Örs – Papp Z. Attila – Setényi János 2010 Kárpát-medencei magyar oktatás az ezredfordulón. In Bitskey Botond szerk. *Határon túli magyarság a 21. században*. Köztársasági Elnöki Hivatal, Budapest, 44-54. On-line: mek.oszk.hu/09200/09282/pdf/htm_konyv.pdf
- Ekman, Joakim – Amna, Erik 2012 Political participation and civic engagement: towards a new typology. *Human Affairs*, 22. 3:283-300.
- Gereben Ferenc 2005 *Olvasáskultúra és identitás. A Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságtudata*. Lucidus, Budapest.
- Jacoby, Barbara 2009 Civic engagement in today's higher education. In Jacoby, Barbara ed. *Civic Engagement in Higher Education: Concepts and Practices*. Jossey-Bass, San Francisco, 69-84.
- Jancsák Csaba ed. 2011 *Az európai fiatalok világa a 21. század elején*. Belvedere Meridionale, Szeged.
- Keller Magdolna 2004 A magyar nyelvű pedagógusképzés a határon túl. *Educatio*, 13. 3:441-462.
- Lauglo, Jon 2008 Education and Civic Engagement among Norwegian Youths. *Policy Futures in Education*, 6. 2:203-223.
- Lin, Nan 2001 *Social Capital: A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge University Press, Cambridge.
- McGinnis, Michael D. 2010 Religion Policy and the Faith-Based Initiative. *Forum on Public Policy*, 4:1-40. On-line: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1762689
- Márkus Edina 2012 A nonprofit szektor társadalmi és gazdasági szerepeinek vizsgálata, különös tekintettel a foglalkoztatási funkcióra. In Juhász Erika – Pete Nikolett ed. *Civil szervezetek humán erőforrása*. Belvedere Meridionale, Szeged, 6-16.
- Oross Dániel 2012 Társadalmi közérzet, politikához való viszony. In Székely Levente ed. *Magyar Ifjúság 2012*. Kutatópont, Budapest, 283-316.
- Papp Z. Attila 2012 Az iskolaválasztás motivációi és kisebbségi perspektívái. *Kisebbségkutatás* 21. 3:399-417.
- Pusztai Gabriella 2004 *Iskola és közösség*. Gondolat, Budapest.
- Pusztai Gabriella 2008 Sola scriptura? Felekezeti és nem felekezeti iskolás fiatalok olvasáskultúrája egy határmenti térségben. In Császár Melinda – Rosta Gergely eds. *Ami rejtve van, s ami látható*. Loisir, Piliscsaba–Budapest, 359-377.
- Pusztai Gabriella 2009 *A társadalmi tőke és az iskola*. Új Mandátum, Budapest.
- Pusztai Gabriella 2016 Az intézményi hatás és forrásai. In Pusztai Gabriella – Bocsi Veronika – Ceglédi Tímea *A felsőoktatás (hozzáadott) érték: közelítések az intézményi hozzájárulás empirikus megragadásához*. PPS, Új Mandátum, Nagyvárad–Budapest, 112-137.
- Pusztai Gabriella – Bocsi Veronika – Ceglédi Tímea 2016 *A felsőoktatás (hozzáadott) érték*. PPS, Új Mandátum, Nagyvárad–Budapest.
- Pusztai Gabriella – Márkus Zsuzsanna 2016 Magyar hallgatók a Kárpát-medence felsőoktatási intézményeiben. In Pusztai Gabriella – Márkus Zsuzsanna eds. *Szülőföldön magyarul. Iskolák és diákok a határon túl*. CHERD, Debrecen.
- Putnam, Robert D. 1995 Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy* 6. 1:65-78.
- Roßteutscher, Sigrid 2009 *Religion, Zivilgesellschaft, Demokratie. Eine internationale vergleichende Studie zur Natur religiöser Märkte und der demokratischen Rolle religiöser Zivilgesellschaften*. Nomos, Baden-Baden.
- Schulz, Wolfram – Ainley, John – Fraillon, Julian – Kerr, David – Losito, Bruno 2010 *Initial findings from the IEA International Civic and Citizenship Study*. IEA, Amsterdam.
- Szabó Ildikó 2009 *Nemzet és szocializáció. A politika szerepe az identitások alakulásában Magyarországon 1867–2006*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Szabó Ildikó – Fényes Hajnalka 2014 *Campuslét a Debreceni Egyetemen: Ifjúságszociológiai tanulmányok*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László 2002 *Ifjúság 2000*. Ifjúságkutató Intézet, Budapest.
- Thomas, Scott L. 2000 Ties that bind: A social network approach to understanding student integration and persistence. *The Journal of Higher Education*, 71. 5:591-615.
- Tinto, Vincent 1993 *Leaving college. Rethinking the Causes and Cures of Student Attrition*. The University of Chicago Press, Chicago–London.
- Wong, Naima T. – Zimmerman, Marc A. – Parker, Edith A. 2010 A typology of youth participation and empowerment for child and adolescent health promotion. *American Journal of Community Psychology*, 46. 1–2:100-114.

„A REFORMÁCIÓ SZOCIÁLIS HÁTTERE”

Dr. Koncz Sándor: „A reformáció szociális háttere”. Könyvismertetés.

1962-ben jelent meg Preserved Smith: „The social background of the Reformation” című műve, New Yorkban. Ötven éve, 1967-ben írta és közölte a szerző tanulmány-értékű ismertetését. A megelőző 15 évben nem publikálhatott, ezért is jelentős, hogy éppen egy amerikai könyvről írhatott... Felidézése a reformáció 500. évében igencsak aktuális. Bemutatja a társadalmi körülményeket, a népességnövekedés hatását, a reformációval kölcsönhatásban kibontakozó kapitalista gazdálkodás jellemzőit. Összefoglalja a reformáció lényegét, értelmezéseit.

Dr. Koncz, Sándor: „The social background of the Reformation”. Book review.

With this title, the book of Preserved Smith was published in 1962, in New York. Fifty years ago, in 1967 appeared the author's review, which value is equal to a study. He was not allowed to publish in the previous 15 years, so at that time was especially important to write about a book, published in America... He analysed the social circumstances, the growth of the population and in connection of the reformation the strating of the capitalist economic system. Sum up the essence of the reformation and the different interpretations.

Dr. Koncz Sándor (1913–1983) volt református konventi-, intézeti-, táborig- és közegyházi lelkész, sárospataki teológiai tanár, egyetemi magántanár, alsóvadászi lelkész, sárospataki levéltáros. Két jelentős könyvén kívül (Kierkegaard és a világháború utáni teológia; Miskolc, 1938; Hit és vallás. A magyar református vallástudományi teológia kibontakozása és hanyatlása; Debrecen, 1942) számos tanulmányt, cikket publikált. Sok igehirdetése, jegyzete kéziratban maradt. Ezek feldolgozása, a korábbi fő művek újraközlése folyamatban van.

A TIT Stúdió Egyesület és a Sárospataki Református Kollégium közreműködésével, „Válság és váltás... 100 éve született Dr. Koncz Sándor (1913–1983): konferencia az életút üzeneteiről... Tisztelés a 200

éve született dán filozófus, Sören Kierkegaard (1813–1855) emléke előtt is” címmel rendeztünk konferenciát, 2013. november 21–22-én, Sárospatakon. Ezt interneten is közvetítettük, amely megtekinthető a www.tit.hu honlapon, nyitó oldal, ajánljuk... A konferencia előkészítésében is jelentős szerepet vállaltak a Napkút Kiadó, a Napút, a Zempléni Múzsza folyóiratok és a Széphalom Évkönyv sorozat, amelyek az elmúlt években rendszeresen közölték a szerző írásait, minden esetben magyarázatokkal, életrajzi jegyzetekkel kiegészítve.

K.S. 1947–1952 között teológiai tanár volt Sárospatakon. Küzdött a Sárospataki Református Kollégium, a Theológiai Akadémia erőszakos megszüntetése és a Gimnázium államosítása ellen, ezért is „hátrátélt szenvedett”. Az Alsóvadászi Református Gyülekezet szeretettel fogadta be, ahol igencsak körültekintő, emlékezetes lelkészi szolgálatot végzett. Viták és egyeztetések után, 1965-től Sárospatakon, a (...hosszú nevű...) Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Levéltárának igazgatója volt. („Hittel és humorral” magatartására jellemzően, „...az ország egyetlen olyan igazgatója vagyok, akinek egyetlen beosztottja sincs...”). Korábbi, jelentős teológiai, filozófiai életművét radikálisan elhallgatták, 1952–1965 között nem is publikálhatott.

Tudományos munkásságának felfedezése éppen napjainkban történik. A már említett konferencián kívül felhívjuk a figyelmet néhány jelentős publikációra.

– Dienes Dénes több írásában foglalkozott K.S. munkásságával és válogatásokat közölt tanulmányaiból, igehirdetéséből. Ezek elérhetőek a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtárában.

– Vitéz Ferenc [2013]: Válság és váltás: Kierkegaard és a világháború utáni teológia. In: NézőPont, 2013/52–53:324–332. old. www.epa.oszk.hu

– Szatmári Emília [2015]: „Közegyházi életünk sodrában”. Dr. Koncz Sándor életműve a 20. század történeti és egyháztörténeti viszonyainak tükrében. Doktori értekezés az egyháztörténet tárgykörében. Debreceni református Hittudományi Egyetem Doktori Iskolája. Sárospatak–Debrecen, 2015. 290 old. www.doktori.hu (Kötetben megjelenés alatt!)

– Farkas Szilárd [2015]: *Soren Aabye Kierkegaard magyar nyelvű recepciója az 1930-as években. Pannon Írók Társasága, Zalaegerszeg, 182 old.*

– Farkas Szilárd [2016]: *Nihilizmustól a krizeológiáig. Válságértelmezések a XX. századi magyar filozófiában. Magyar Művészeti Akadémia, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 69 old.*

A Széphalom nemes szolgálatot vállalt azzal, hogy a 14. kötete óta, tehát 2004-től, minden évben megjelentetett egy-egy, K.S. munkásságára igencsak jellemző írást. Ezeknél életrajzi jegyzeteket, műveire történő utalásokat is közöltünk, amelyeket itt nem ismétlünk meg, ám a kötetek fellapozását (...persze a többi, sok-sok érdekes publikáció miatt is ...) ajánljuk. A Széphalom, A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 2017. évi 27. kötetében (szerk. Nyíri Péter) már megjelent az itt is közölt „A reformáció szociális háttere” című jelentős, önálló tanulmány értékű könyvismertetés.

A reformáció 500. évében (... értelmezés-történeti emlékeztetőül és a mai aktualitásra különös tekintettel ...), közöljük az eredetileg 50 (!) évvel ezelőtt megjelent, tanulmány értékű könyv-ismertetését. (...A gépirat dátuma: 1966. szept. 18.). A hosszú elhallgatás után, ez egyike volt az újra publikálás, szereplés lehetőségének...

Az életműve iránt érdeklődőknek, szakdolgozati, disszertációs témát keresőknek szívesen ad tájékoztatást a szellemi hagyatékok gondozója, Dr. Koncz Gábor egyetemi magántanár, mail: drgaborkoncz@t-online.hu

Preserved Smith: *The Social Background of the Reformation.* Collier Books edition. New York, 1962. 320 lap (Az ismertetés megjelent [1967] *Theológiai Szemle*, 1–2:57-59).

„A reformáció szociális háttere” című könyv új kiadásával megint magára vonja a figyelmet. Mint szintézis azt az alapvető gondolatot tárgyalja, hogy a reformáció nem Luther agyából pattan ki, hanem a századok küszködése érleli meg. A reformáció nem vallás, hanem korszak. Az ember fejlődő élete teremt meg ezt a korszakot, mivel az ember szellemi és anyagi szegénység helyett szellemi gazdaságot és anyagi jólétet kíván. Az ember azt szeretné elérni, hogy a monarchiakon felülkerekedjék a demokrácia, a középkori kegyetlenkedés és a tömegek üldözése helyét elfoglalja a türelem és a nevelés általánossá válják. A reformációt te-

hát igazában véve nem úgy lehet megérteni, hogy az csupán egy 16-ik századbeli mozgalom, hanem szerves része az ember egyetemes szellemi és gazdasági forradalmának.

1. A könyv első fejezete a szociális állapotokat tárgyalja. A szociális fejlődés mindig kulturális forradalommal jár együtt. Az a történetzemlélet, hogy a középkor egységesebb, mint a reformáció kora, csupán látszólagos. Igaz, hogy a középkorban egy irodalom van, egy nyelv – és egy eszménykép: az egyház. A reformációval beköszöntő modern kor mégis egységesebb. A latin helyét elfoglalják az általánosabban elterjedő világnyelvek. Az egyház szellemiségének helyére pedig a tudomány lép, mely összehasonlíthatatlanul több ember felé árasztja a szellemi gazdaságot, mint a középkor teszi. A felfedezések és találmányok úgy kezdik az ember kényelmét szolgálni, hogy azok lassan mindenki rendelkezésére állanak.

... A népesség növekedésével együtt nő a világ gazdagsága. Igaz, hogy ez egyelőre inkább a fehér ember gazdagságát jelenti, de a reformáció megteremt az intellektuális hátteret ahhoz, hogy a népesség növekedése az egész emberiség kiteljesedő gazdagságához vezessen. Ebben a legfontosabb faktor az, hogy maga a munka kezd hatalom lenni. Az állatállomány, az állati termékek növekedése folyamatosan az iparcikkek bővüléséhez vezet. Noha a pénz értéke ingadozik, a bérek növekedésével a forgalmi tárgyak olcsóbbodása jár együtt. S bár a vallásháborúk rontják az előrehaladást, az arany- és ezüstkészletek mégis nőnek, sőt kumulálódnak.

A társadalom újkori berendezkedésének használ az, hogy a trón és az egyház szövetsége megdől. A társadalomnak bizonyos szilárdságot e helyett az kezd adni, hogy kialakulnak az államtanácsok, mint modern képződmények és ezek mellett az iparosság és a városi társadalom, mint erős központi tényezők. A királyságok lassú összetörése a parlamentek hatalmának növekedését hozza magával. A kiváltságokból következő kegyetlenkedések és a korrupció szűnése pedig a törvényesség fejlődéséhez s magához a törvény előtti egyenlőséghez vezet. Bár a háborúkat többek között Erasmus erős pacifizmusa sem tudja elmulasztani, a pusztítások, sőt országok pusztulása, a katonai taktika és a tengeri hatalom fejlődése mégis olyan képletet teremtenek, melyben pl. Dürer, Leonardo da Vinci és Michelangelo maradandóbbnak bizonyulnak.

Az ember magánélete is fejlődésnek indul. Az egyszerű ember élete a középkorban reménytelenül kiszolgáltatott volt. A reformáció megindítja azt a fejlődést, melyben az emberré válás útja nem a rang, hanem az intelligencia. A világi fogalmozások tekintélye lassan nőni kezd és ez megfelelően háttérbe szorítja az egyoldalúan nagy tekintélynek örvendett egyházi állások tekintélyét.

A világi foglalkozásokkal az új korban együtt jár az, hogy egyre több embernek van pénze, ami a civilizáció általános és gyakorlati kibontakozásának útját nyitja meg. S bár magának a reformációnak, főleg a puritánizmusnak sok ún. világi örömet meggátoló intézkedése van, mégis egészében véve fejlődésnek indul maga az egészséges humánus.

Az építkezések, az emberiség étkezése és más szokásai jelentős változásokon esnek át. Mindebben segít a közlés módjainak, az információk kialakulásának széleskörűsége. Az utazások is általánosabbá lesznek, nemcsak zárandoklatok formájában, hanem üzleti érdekből is. A diákok külföldi egyetemi tanulmányai pedig eléggé fel nem becsülhető módon sokat jelentenek a különböző országok fejlődése számára. A színház- és a sport-kultusz fejlődése is megindul s nem felesleges megemlíteni a szórakozás és az udvariasság általánossá válására való fáradozásokat. Mivel az erkölcsstelenség, a vadság és bizonyos brigantizmus a reformáció korában is... furcsa mértéket ölt, a reformáció éppen ezért harcol minden „szociális rossz” ellen. A monogám házasság és az anyai méltóság a kialakuló társadalomban kezd olyan helyet elfoglalni, hogy azok lassan az eddig eluralkodott férfiúi magasabbrendűség egyoldalúságai helyett a nő, a család és a gyerekek közös megbecsülése kezd érvényesülni.

A középkor örökségeként a reformáció korában is jelentkeznek a betegségek. A tömegbetegségeken az orvostudomány és gyógyszer-felfedezések, valamint a kórházak számának növekedése próbálnak valamelyest segíteni.

2. A könyv második fejezete a kapitalista forradalomról szól. A reformációval párhuzamosan gazdasági forradalom jár együtt. A reformáció és a vele párhuzamos gazdasági forradalom összekapcsolt tényezők. Az a szociális igény, hogy az emberiségnek nemcsak szellemileg, de gazdaságilag is többre van szüksége, hozza létre azt a gazdasági forradalmat, melynek kapitalizmus a neve.

A kapitalizmus a technikai fejlődést, az egyéni vállalkozást, a gazdaságot jótéteménynek fogja fel. A gazdaság olyan érték, mely a szép, a luxus,

az ismeret és még sok minden egyéb magaslataira juttatja el az embert. A kapitalizmus így tehát nem annyira elv, mint inkább hasznossági gyakorlat. A hasznosság szüli a termékeket. A termékek a kereskedelmet. Mindez a pénz hatalmát.

A középkornak ún. természetes gazdasági rendje van, mert a közvetlen termelésre, a földművelésre épít. Ezt felváltja a pénz-gazdaság irányzata, melyben főleg a nemesfémek válnak a csereforgalom eszközévé. A középkorban egyedül a föld a gazdaság fő formája. Most a föld helyére a bank kezd lépni. A bank pedig a kormányok és a kapitalizmus között intim kapcsolatot teremt. A fizetési képesség és a kormányok egyensúlya biztosítják a legjobban a maximális hasznot. Azok, akiknek ez a kezébe kerül, teremtik meg a kapitalista családokat, nemzedékeket. Példa lehet rá a Fuggerek.

A bankok hatékonysága terjeszti el a kapitalista rendszert a különböző területeken, különböző formákban. Mivel a munka, a munkás, a foglalkoztatottság, a maximális eredményre való törekvés nemzetközi tényezőkké válnak, ezek felbontják a középkor házias iparát és megteremtődik a pénzpiac. A modern kereskedelmi módszerek bevonulnak a diplomáciába és millió ügyeskedéssel kialakul a nemzetközi finantőke. Lassan-lassan az egész világ ennek a nemzetközi finantőkének hódol, szinte teljesen függetlenül attól, hogy egyébként milyen egy-egy állam belső államformája. Mivel a tőke és az üzlet nem ismer határokat, az élet szinte személytelenné válik. Monopóliumok, korporációk, vállalatok és vállalkozók diktálják az államközi egyezményeket is. A burzsoáziában kialakul az új nemesség, vele szemben létrejön a proletáriátus s egyben a gazdagság mellett a szegénység lesz a másik világ-probléma. Így megteremtődik az osztályháborúk korszaka. A reformációban felekezetekre differenciálódott emberiség, osztályokra differenciálódó emberiség lesz egészen széles, a föld minden tájára kiterjedő értelemben. Az ipar és nagyvárosok kialakulása megváltoztatja a társadalom képét és a gazdasági kihívás számtalan formája érvényesül. Az egyes helyeken megsokszorozódó vagyon egyre az általánosságban megsokszorozódó embertömegek fölé nő s a pénz modern királlyá koronázza önmagát.

A reformáció sok helyen elősegíti a középkori egyházi vagyon szekularizációját. Ezzel magát a kialakuló gazdasági rendet segíti elő. Iskoláztatásával pedig arra törekszik, hogy megteremtse az intellektuális osztályt, ami mint új foglalkozási ág szintén segíti az új gazdasági rend kialakulását.

Nem véletlen, hogy a reformációval együtt jár a gazdasági háborúk sora, amilyen pl. a németországi paraszt-forradalom. A gazdasági fejlődés a földművelést is kereskedelmiesíti. Ennek következtében a parasztság éppúgy, mint az iparban dolgozók, a kapitalizmusban szegény réteggé válhat és nagyrészt azzá is válik. A pauperizmus annyira megy, hogy a koldulás variációi a korszak kísérő jelenségei. Ezen a reformáció vallásos és emberbarát törekvéseivel próbál segíteni, magát az embert azonban nem igen tudja megmenteni attól, hogy a mindenható kereskedelmi szellem, az üzlet áldozatává ne váljék.

3. A könyv harmadik fejezete a reformációban kifejezésre jutó főbb gondolatokat foglalja össze. Fontos az, hogy milyen a szociális állapot. Fontos az, hogy ez a szociális állapot hogyan segíti elő az új gazdasági rend kialakulását. Még fontosabb azonban az, hogy a reformációban és a reformáció mögött igen figyelemreméltó gondolat-rendszer ölt testet. A XVI-ik századnak van géniusza.

Ezt a géniust mindenek előtt a biblia jelenti. A biblia-fordítások és kiadások, akár humanista, akár reformatori, akár római katolikus eredetűek, kommentárjaikkal, kritikájukkal, dogmatikai érdekeltségeikkel együtt, gyümölcsözően hatnak. Elindítanak egy klasszikus értelemben vett tudományosságot.

A biblia a reformációban és még utána sokáig a szellemi tekintély új forrása. Tömegek lesznek boldogabbak azzal, hogy olvassák, aminek következtében az erkölcsiség is emelkedik. A biblia a tudományos, szociális és erkölcsi előrehaladás ösvényeit tárja fel. Természetesen együtt jár ezzel a szektás különlegességek érvényesülése. Egészében véve a reformációban érvényesülő bibliára úgy tekinthetünk, mint ami a modern tudományos szabadság elindítója.

A reformáció kora kedvezett a történelmi kritizmusnak, mely a régi görög-latin klasszikus világot is újra közel hozza az emberiséghez. Görög, latin, héber nyelvtanok készülnek. Erasmus és iskolája a reformátorok nagy részével együtt megteremtik a modern idők tudományosságát. Bizonyos értelemben vett népszerű filozófiák is keletkeznek. Ezek megteremtik az elmélet és a gyakorlat között azt a kapcsolatot, mely mindazt, ami klasszikusan szép és jó, a mindennapi élet területén törekszik érvényesíteni. Mindez a haladást szolgálja. Humanizmus, reneszánsz, reformáció az egész emberiség megújítására annyira összeötvöződnek, hogy valóban új történelem keletkezik.

Magától értetődik, hogy mindennek nemzedékekre kiható politikai következményei vannak. A szociális és gazdasági tulajdonságok és törvényszerűségek tudományos kutatása felbontja a középkori univerzális impérium és univerzális egyház államát s a modern államrendszerek megteremtésével együtt megszüli az állam és egyház egymáshoz való kapcsolatának újkeletű problémáját. A monarchikus és köztársasági irányzatok harca megkezdődik, hogy majd az győzzön, amelyik morálisan erősebb. Csak az a gondolat jó, aminek a gyakorlása jó, azaz amelyik a gyakorlatban beválik.

A politikai küzdelmek a vallott elvet az élet gyakorlati átformálására használják fel és sok variációban ugyan, de lényeg szerint mégis egységesen: a közjó lesz a politikailag irányító eszme. A reformációban, vagy azzal együtt kifejtett államtanok, ha mégannyira ellenkeznek is egymással, valamennyien kétségtelenül a jobban és boldogabban való élés célját szolgálják.

A matematika, államtan, anatómia, fizika, földrajz, csillagászat és más tudományok azért virágoznak fel, mert a szabadság levegője fúj. Minden enciklopédizmus arra jó, hogy klasszifikálja azt, ami az előző élethez képest magasabbrendű. A tudásnak azért van mágneses ereje, mert az előrehaladás igénye az egész földre kiterjedő hatalom. Mindenütt létrejön a nagy Copernikus-i fordulat.

Köztudott, hogy a középkori filozófiát megköti az arisztotelizmus. A reformációban érvényesülő szabad szellem pedig megteremti az individualizmust, transcendentizmust és a szubjektivizmust. Az isteni és az emberi akár ellenkeznek egymással, akár kiegészítik egymást, a különböző felfogásokban Sokratest ébresztgetik fel. Az egészen újszerű azonban, hogy mégha esetlegesen áthatja is a filozófiát a vallásos entuziazmus, a dogma tirannizmusától szabadul a világ és erős hangot kap mindaz, ami természetes, vagy természetszerű.

4. A negyedik fejezet a korszak alkatát tárgyalja. A vallások a türelmetlenség ellen mindig tiltakoznak, mégis egymás üldözésének területivé válnak. A vallás, mialatt a szabadságot adja, erőszakosságaival sok szenvedést is okoz. Az inkvizíció megterem. A reformáció és az azt követő századok hú képet mutatnak erről. Igaz, hogy mindenben talán a katolikus egyház vezet, de ahol a protestánsok hatalomhoz jutottak – szabad eszméik hirdetések ellenére – szintén elkövettek erőszakosságokat. A herezis üldözése hozzátartozik a korokhoz. Mivel egyének vagy csoportok

csak szubjektíve állapíthatják meg azt, hogy mi a herezis, a bigottság minden oldalon emberi szenvedéseket okoz. Bármennyire úgy véli is valaki, hogy ismeri az igazságot, nincs felhatalmazva arra, hogy a másikat más vélemény kifejtéséért üldözéssel vagy halállal sújtson.

Annak ellenére azonban, hogy a reformátorok is vádolhatók türelmetlenséggel, maga a reformáció mégis megteremtette a lelkiismereti szabadságot. És ez a tömegeknek elhozta a kevesek alól való felszabadulást. A reneszánsz hatalmas kultúráját bár elhomályosítja sok ponton a fanatikuskok köde, a reformáció mégis segít abban, hogy az egész emberi kultúra a szabadság irányában fejlődjék. A babonák és a visszaélések uralma mégiscsak tisztul a történelem útjából.

E tisztuláshoz főeszköz a nevelés. Az egyetemek, az iskolák, a tanerők a reformáció korában arra törekkenek, hogy a kultúrát a tömegekhez juttassák. A civilizált ország képe ott lebeg a korszak előtt. Ennek módszertanilag az elérhetősége abban van, hogy a tömegek nevelődjenek, iskolázást nyerhessenek. A reformáció kora megteremti azt, hogy sokat írjanak a nevelésről. A régebbi korokhoz képest a nyelvtanulás, a stúdium-folytatás, az egyetemvégzés, módszerek leírása, tanintézetek létrehozása tömeges lesz.

A reformáció korszakának levegőjéhez az is hozzátartozik, hogy a világ legnagyobb művészei Luther kortársai voltak. Leonardora, Rafaelre, Tizianra, Dürerre, Holbeinre hivatkozhatunk. Ebben a páratlanul nagyarányú művészetben – vallásos témáik ellenére is – a művészet szekularizációjának útja nyílik meg.

Az építészetben elindul a grandiozitás. A könyv általánossá válik. Mindebben együttvéve a korszak levegőjét az adja, amit ez a kor heroikusan tett, elért és álmódott, hogy szépségével megvilágítsa az életet.

5. Az ötödik fejezet a reformáció értelmezéséről szól. Nemzeti, hitvallásos, tudományos, irodalmi szempontok irányítják az értelmezést. Vallásos és politikai, racionális, liberális és gazdasági, pozitív és negatív értékelései vannak a reformációnak. Tény az, hogy a modern gondolkodást a történelemben a reformáció vezeti be. Tény az, hogy a szabadságért, felvilágosodásért és a politikai demokrácia megvalósulásáért sokat tett. Tény, hogy a reformáció szélesíti és mélyíti a tudást. A reneszánsztól éppúgy elválaszthatatlan, mint a 16-ik század szociális forradalmaitól.

A reformáció tehát politikai és gazdasági változás is. Mint kifejezés is jelentheti ezt a változást.

A reformáció azt próbálja meg, hogy Istennek és embernek egyszerre szolgáljon. Igaz, hogy a ma kérdéseire nem tud sok ponton feleletet adni, de történetileg egyedül álló értéke abban van, hogy saját kora kérdéseire megpróbált feleletet adni.

A könyvhöz csaknem 50 oldal bibliográfia csatolódik.

Felhasznált irodalom:

theolszemle.meot.hu/dokumentumok/lapszamok/1967.pdf

CALVINOPOLIS – ÉS ECCLESIA MILITANS

„Isten végső kijelentése a Korán, amelyet küldöttével, Mohammed prófétával közölt – hangoztatják az iszlám követői. A Korán a teljes emberi életre vonatkozóan Isten tökéletes akaratát közvetíti az emberi világ felé. Ezért az iszlám elsősorban nem vallási intézmény, hanem az egész emberiség boldogítására Istentől alkotott társadalmi rendszer, amely a maga tökéletességével fölüllegessé tett minden más vallást, köztük az iszlám által elismert, vagy inkább eltűrt kijelentett vallásokat is: a zsidóságot és a keresztyénséget” – írja *Az iszlám – társadalmi rendszer* című fejezetében Németh Pál, kinek cikk-, tanulmány- és esszé-válogatása a Mundus Magyar Egyetemi Kiadó gondozásában jelent meg.¹ Az iszlám mint egyedül lehetséges társadalmi rendszer ekképpen szemben áll a keresztyénséggel, amely „hiányos vallás: nincs társadalmi rendszere”, s „a páli teológiai fordulat után a keresztyén vallás egyre inkább elvesztette ’Krisztus törvényével’ való kapcsolatát” (152. old.). A kötet az írástudó prédikátor Németh Pál kortárs szellemiségét tükröző, a *Protestáns művelődés Magyarországon* címet viselő sorozatban (az ugyancsak lelkész fia által összeállított szövegeket tartalmazza. Azonban a megszokott, kifejezetten egyházi kiadványoktól eltérően ez nem prédikációkat, tanbeszédeket, útmutató Szentírást-értelmezéseket egybefogó írásgyűjtemény csupán, hanem „a teológiai irodalomban oly gyakori ködösség és terjengősség, a zengő ürességek után tárgyszerűen, tisztán, természetesen írt” okfejtések válogatása, melyeknek alkotója „nem stílusművész, de pontosan, érthetően fogalmaz. A magyar teológiai nyelv (és gondolkodás) megújulását ígéri” – ahogy Czine Mihály irodalomtörténész és kritikus fogalmaz előszavában a tudósról és tiszteletesről. „Nem metaforák csillogtatása, de a rendíthetetlen hit, a tárgyi tudás, a mérlegelő, szuverén ítélet-alkotás. Az egészben való gondolkodás” jellemzi – érvel az invokációban ugyanő. Németh Pál ugyanis hittel hiszi, hogy az írás felelőssége a megmaradás kérdése és kötelezettsége is: „Élőszóval csak kortársainkhoz fordulhatunk, csak azokhoz, akik térben és időben közel állnak hozzánk. A kimondott szó alkalmi jellegű. Meghallása, megértése, megmaradása függ a

hallgatók külső helyzetétől, s belső lelkiállapotától; ha más alkalommal mondom ugyanazt, már nem ugyanaz...” – írja a *Vallás és igazság* fejezet programadó bevezetőjébe.

Az iszlámról szóló terjedelmesebb fejezet (145-178. old.) a kötet hat nagyobb fejezete közül az egyik csupán, s mindegyikben több tanulmányértékű szöveg, összességében harminckét írás található. Nem lehet tisztem – sokszor épp a szövegek megannyi rétege, összefüggése, belső rendje, kapcsolódása vagy alkalmoszerűsége okán –, hogy mintegy „kijegyzeteljem” a könyvet, inkább szeretném, ha a leíró megközelítés mellett a Szerző kapna hangot, így néhány válogatott idézet mellett csak megidézném a tartalmat, nem pedig átírással vagy kivonatokkal egyszerűsíténém. A kötetben végig valamiféle „mégis-morál”, csakazértis-etika, dakke-értékrend ül, s tükröződik a felelősség, az értelmiségi és prófétai lelkiség dilemmái mögül az a közlésvágy, mely a szó és hang és értelem kötelezettsége fölül festi föl a világot, ezen belül is az iszlám belvilágát, horizontját.

A könyv első blokkja a *Vallás és igazság* hívószavakkal máris a klasszikusok, Rousseau, Hegel, valamint az olvasás felelősségéről Seneca intenciói nyomán halad az alapigazságok felé, s oda, ahol ezek „még tisztán ragyognak, a kiválóságra még nem rakódott rá a középszerűség pora, ... a magyarázat sekélyessége, ... s a láthatatlan világ minden értelmet és tapasztalatot meghaladó valósága még nem esett a mindent mindenáron tapasztalni akaró beteges emberi indulat csapdájába. Ahol az erő még nem erőszak, erőltetés és erőlködés, a gondolat még nem ravaszkodó elmefitogtatás, a vallás nem a lélek álságainak és válságainak szemérmetlen mutogatása, a kegyesség nem a személyes élet közszemlére tétele, s az *igazság tekintélyét még nem rontotta le az akármiféle tekintélyek igazsága*. Elmozdulni a kezdetek felé. Ez lenne a feladat. *Szóba állni azokkal, akik évszázadokkal előttünk jártak*, s nemcsak a kortársakkal diskurálni! Hogy nem értjük egymást, ez csak felszíni mutatója annak, hogy *nem értjük szellemi elődeinket*. A csak kortársaknak író, csak kortársakat olvasó ember szellemében elsekélyesedik, gondolkodásában felszínessé válik. Olvasmányainkkal megválogatjuk szellemi-lelki társaságunkat, s gondolkodásunkon azonnal meglátszik, milyen társaságból

1 Németh Pál: *Az írás és az olvasás felelőssége. Válogatott esszék, tanulmányok (1981–1996)*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 1998., 192 oldal.

érkeztünk” (7-8. oldal, kiemelései a Szerzőtől származnak). Folytatásaképpen is kellően izgalmas világokba vezet, például a „perszonalista” gondolkodók világába, a „másság szó használata helyett... a ’különbözőség’, a ’különb’ mivolt értéke” és gondtalan használatának veszélye: „Hogyan viszonylik egymáshoz a másiktól való különbözés joga és a másik tisztelete? A másikat kell-e tisztelnem, vagy csak a ’másságát’? /.../ Becsülhetem-e a másikat valamire is, ha híjjával vagyok az önbecsülésnek? Nem önmagam megbecsülése a forrása annak, hogy értékelni tudom a másikat is? *Hát nem több-é az ember, mint a ’mássága’?* Nem mélyebben vannak-e embervoltunk gyökerei annál, hogy annak alapján vállaljuk önmagunkat vagy a másikat, ami belőlünk legelőször látszik, amit hányaveti módon ’másságnak’ neveznek?” (10. old.). Majd ekképpen „Az igaz és a hamis próféta” különbségtételével jut el Dietrich Bonhoeffer földidézéséig, miszerint „A hamis prófétát ... mindig emberek veszik rá, emberi szempontok ragadják el, emberi vágyak győzik le. *Ő az örök önként jelentkező, a mindenre rávehető, a mindenben személyes hasznot kereső ember.* Akinek az ’Úr szava’ nem ’gyalázatot és csúfosságot’, hanem népszerűséget és dicsőséget szerez. Akinek munkáját a befektetés arányában követi a siker, akinek vetését nem más, hanem még ő maga aratja le: mert ő mindig ’a magát’ aratja /v.ö. Jn. 4:37-38/. A hamis próféta csak hírből ismeri Isten szeretetét, mert maga még sohasem érezte, és ezért semmit sem tud – mert semmit sem érzett – Isten szeretetének fájdalmas-rettentetes-szörnyűséges voltáról (13-15. old.). A hamis reménységek és hazug áldozatok kapcsán Kálvin János felé tesz kitérőt: „Mert mindaddig nem bízunk eléggé Istenben, amíg teljesen el nem veszítettük a magunkban való bizakodásunkat”... s szabad-e megtölteni szavainkat, templomainkat „hamis reménységű emberekkel”? Az alázatosság hiányából fakadó másik bűn, a hazug áldozat is épp oly veszedelmes persze, de a ha „van is oly ’isten-tisztelet’, amely tiszteletlenség és van olyan áldozat, amely gyűlöletes az Isten előtt”, akkor épp a hiúság, a számítások és vélt érdekek, szereplési vágyak teszik azzá... *A Keresztyén kultúra – keresztyén társadalom* fejezetben (31-68. old.) már épp ezért a református egyház teológiai megújulásának eszközeit, Herder, Schopenhauer, Pascal, Ortega y Gasset, Hérakleitosz, Huizinga nyomdokain haladó felfogásmódokat gyűjti egybe: „Az emberi gondolkodás a felvilágosodás óta hajlik arra, hogy dichotomikusan szemlélje-periodizálja a történelmet. A felvilágosított racionalizmus úgy értelmezte önmagát, mint a

fejlődés csúcsát, mint beteljesedést, és ami korábban volt, azt mind tudatlanságnak, sötétségnek, boldogtalanságnak értelmezte (hasonlóan cselekszik az iszlám is, amikor az iszlám előtti kort – sokkal több joggal – *dzsábilijának*, ’vadság, barbárság’ korának nevezi). Számunkra legfeljebb az idők teljességében megjelent Krisztus tagolhatja a történelmet az értékelés szempontjából – de még ekkor sem feledve: Őbenne az jött el, ’akit a szent atyák vártak’. Minden egyéb dichotomikus periodizálás eredendően hamis és értéktelen. Sem Constantint, sem Ágostont, sem a reformátorokat, sem pedig Barth Károlyt nem tehetjük meg negatív vagy pozitív értékelés kiindulópontjává” – foglalja össze a *Theológiai Szemle* feladatvállalásáról szóló esszéjében a szójáték-teológia és a csalásteológia idegenből importált eszmekörének lehetetlenségéről (31-38. old.).

Egység és értelmezhetőség, tér- és időbeli folyamatok összefüggő folyamatként látása vagy láttatása, „szellemünk formaalkotó ereje képesít minket arra, hogy a világ dolgait *egységes* (értelmes) egészként, a világ eseményeit *összefüggő* (értelmes) folyamatként *fogjuk fel*. És ennek a felfogásnak a minősége alapvetően attól függ, hogy benne milyen hit érvényesült, mert sokféle *hit* van és ezért sokféle ’felfogás’...” idézi Huizingától, s e református keresztyén hitből fakadó felfogást a megértésre irányuló szellemi törekvés, a *Soli deo Gloria* elvében rejlő kálvinista alapelv magabiztosságával illusztrálja az elbizonytalanodást serkentő gondolkodók és vitatársaik citálásával. Igazság és igazolás közti különbségben, az egzisztenciális áldozattól sem visszariadó leleplezés feladatában megnevezett vállalásosságot a megértés képességében, a képessé válásban ragadja meg (39-42. old.). Hol az írástudók árulásával szembeni nyitottság és morális vállalás eszközét, hol a kultúra meghatározta nyelvrendszer értő használatát (Babits Mihály, Hamvas Béla, Julien Benda), a szimbólumok és igazság-értékek filozófiai fogalmakba búvó mivoltát megérteni tudó hajlandóságot (Hegel, Jurij Lotman) egyaránt az írástudó feladataként felfogottban mutatja fel: „...feladata nem kisebb, mint hogy szemével lássa azt, amit senki se lát, ne halogass azt, amit mindenki halogat, és ne árulja el a tudatosulás pillanatait; ragadja meg a jelek és értékek segélyével azt, ami az igazságban feltétlen és igaz, még akkor is, ha közben az árulást árulásnak, a hazugságot hazugságnak, a bűnt bűnnek kell neveznie” (52. old.). Úgy látja: „Kiindulópontul a ’történelmi kálvinizmus’ szolgálhatna, de nem a szűkkeblűen felfogott ’politikai’ kálvinizmus értelmében, hanem inkább a ’CALVINOPOLIS’ megfogalmazásaként, amit

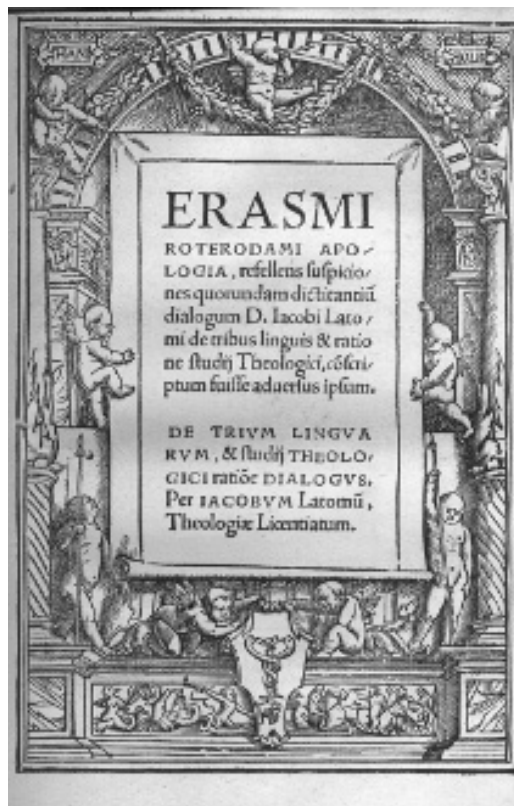
a történelmi kálvinizmus analógiájára 'társadalmi kálvinizmusnak' nevezhetnénk. Lényege: a jelentések és értékek kálvini elvek szerint rendezett világának újrafelfedezése; hitünk igazságának érthetővé tétele az egyetemes magyar kultúra nyelvén, a teljes magyar társadalomban" (53. old.). Ez az „ősi hit igazságainak” a társadalmi és nemzeti élet számára teológiai, gyülekezeti életben, evangelizációban és szociális munkában való érvényesítését, „az egyházpolitikai éthosz tisztaságának megőrzését” szorgalmazó feladattudat fenntartását, az „ecclesia militans” küzdelmes mártírúmat és apológiáját egyaránt vállalni kész hazugság-ellenes sorstudat arra serkenti a „patientia sanctorum”, a szentek békeséges tűrésének időszerűvé tételét, hogy a hallgatást és emlékezést, a kétely igazságának magabiztosságát, a „megadással lenni” helyzettudatát képviselje széles publikum, hívő egyetemesség előtt. A *Hit és lázadás* fejezet írásai (69-102. old.) egezetikai és egyháztörténeti, morálfilozófiai és hittudományi rész kérdésekben, majd a *Tudomány és erkölcs* fejezet (103-118. old.) Körösi Csoma vagy Károlyi Gáspár, Hamvas Béla vagy Varga Zsigmond debreceni teológia-professzor emlékére elmondott szövegei, s mindezeket *Az Őszövetség világa* fejezethez (121-142. old.) vezető gondolatai már szinte dramaturgiai logika mentén kalauzolnak a záró fejezet, *Az iszlám világa* kérdésköréhez (145-178. old.).

S épp ezen a ponton, a protestáns művelődés hazai tudástörténetébe, a Károlyi Gáspár Református Egyetem Bölcsészkarának kiadvány-sorozatába illeszkedő kötet dramaturgiai súlyponti helyén érdemes rámutatni, miként kínálja az értelmező belátás biztonnal egyik legszebb példáját: a keresztény gondolkodás mint az élet és halál kérdésének lényegi eleme, a halálról vagy semmiként, vagy a földi létnél fontosabb valamiként fogalmaz. „Az iszlám számára a halál elsősorban nem antropológiai kérdés, hanem *teológiai*. Az ember halála bármennyire is az emberlét fontos kérdése, nem az emberre tartozik, hanem egyedül az Istenre. Az ember halála nem a bűn következménye, mégcsak nem is a természeti lét szükséges velejárója, hanem az élethez hasonlóan Isten elidegeníthetetlen hatalmának egyik megnyilatkozása... (158-150. old.) „...Európa érdeklődése az iszlám iránt meglehetősen korai, mégis meg kell vallanunk, hogy talán az iszlám vallás és kultúra az egyetlen, amelyet a sok érintkezés ellenére nagyon kevésbé ismer Európa, s az iszlám az, amit nálunk Európában évszázadokon át egészen máig folyamatosan rosszul ismertek és ismétlenül félreértettek. /.../ Az iszlámban valahogy

a Kelet lázadását érezzük a Nyugattal szemben. Az iszlám szó hallatán az európai embert a fenyegettség érzése keríti hatalmába. A fenyegetettség érzése túlzott félelmet vált ki, a félelem pedig 'rossz tanácsadó' éppen annak megismerésében, amitől félünk... /.../ Ez a félelem hatalmas tévedések és félreértések melegágya volt hosszú évszázadok óta. Épp az iszlám volt az, amellyel szemben Európa a legkevésbé tudott *európai* módon viselkedni. Az iszlámtól való félelem Európát éppen európai mivoltában bénította meg, önmaga lényegéből forgatta ki, szellemi alkatának alapvonásától fosztotta meg” (166. old.); „Az iszlám a maga teológiai öntértelemezése szerint nem valami új vallás meghirdetését jelenti, hanem inkább valami réginek, valami elfelejtettnek, meghamisítottnak és eltorzítottnak az újra emlékezetbe idézését, helyreállítását, kiigazítását, megreformálását. Reformálni akarja azt, ami deformálódott. Nem új Istent hirdet, hanem a zsidóság-kereszténység-iszlám közös istenét: 'az Istent' ... Az iszlám nem más, mint az ősi-eredetihamisíthatatlan és igaz vallás helyreállítása, Ábrahám hitének és vallásának (millat-Ibráhím) eredeti formában való hirdetése” (172. old.). A 21. század immár nem az európaiak migrációja az iszlám világába, hanem fordított áramlás, melyben kérdés marad, megérinti-e Európa lelkesége, kereszténysége, integrálja-e a muzulmán vendégmunkások tömegeit, vagy újra lázadni fognak Európa ellen? „Megtalálja-e ismét támaszát az iszlámban? Lesz-e reneszánsza – most már Európán belül – az iszlámnak?” (176-177. old.).

Mint e záró fejezet konklúziói között is megfogalmazza: „nem a dogma és a tan a fontos, hanem a cselekedet. A dogmatikai ellentétek háttérbe szorulnak a szív tisztasága, a szándék nemessége mögött” (176. old.). Hit és érzékelés, teológia és cselekvés, belátás és megértés ugyanis főként a hit megértésére irányul, nem pedig leigázására. Hisz, mint Luther Márton is „világosan és élesen fogalmaz: 'A hit tulajdonsága, hogy látja azt, amit senki sem lát, és nem látja azt, amit mindenki lát. A hitetlenség meg csak azt látja, amit érzékel s nem tudja megragadni azt, amit nem érzékel'” (77. old.).

Németh Pál egész kötetéből kihathat, kihallik ez a senki-sem-látja belátás, a hit reménye, az értelem felelőssége, s a megértés öröme. Nemcsak azt látja, amit érzékel, ám nem megy el szótlánul az érzékelhetetlen érzékítése mellett sem. A szavakban meglelt eligazodás, a bölcsesség terén megszerzett érzékenység menhelyet, hajlékot keres a szavakban, s felelőséget az írásban, közlésben, közvetítésben...

NAGY MAGYAR TRILÓGIA, AMIKOR MAGASZTALVA KICSINYÍTIK
KissPál Szabolcs kiállítása az OFF-Biennale Budapest keretében

Kép és képtár, muzeális örökség és tárgyi hagyatéék érzelem-motiváló ereje, történeti anyag- és eszme-ébresztési hatékonysága nem minden esetben lehet vagy szokott lenni kiállításoknak. A Politikatörténeti Intézet most megnyílt kiállításán azonban ez a „hordozható örökség”, a látvány és közlés (eszmei-földrajzi) határokra és korokon átívelő szimbólumtára szerencsés ötvözetben kínálkozik. Csak futólag, s persze a filmek anyagát nem kellőképpen idézet-képesen kezelve, de így is örömmel invitálok az Olvasót egy látomásos és visszafogottan indulatos „doku-fikciós” tárlatra, ahol a Nagyság és a kicsinyítés összehatása kellő távolságot teremt az értelmező befogadáshoz, de illő közelséget is igényel a befogadás értelmezési intimitásához.

Reformáció-centenárium szánk anyagában nem szándékoltan egyetlen „vezérfonalra” épített, de a reformáció eszélyességi és méltányossági nyomvonalától az értelmiségi felelősségig, az integráció vagy asszimiláció kérdéskörétől a társadalomkutatás meditatizált szféráig, a generációs kilátástalanságoktól a közösségfejlesztésig vagy társadalmi részvételi kutatások anyagáig egy sor olyan témakör hangolódott egybe, melyek nagy vonalakban a politikák, ideológiák, eszmetörténetek és politikai víziók kiszélesedő mentalitás-körében foghatók talán össze. Talán még intenzívebben, sokkal átütőbben így vannak e körvonalak a nemzeti kultuszok építésének (mintegy időtlen, kortalan, örök) szerveződési tájain is, ahol rendre kiütközni hajlamos az artistikus/retorikus/narratív hatékonyságok megannyi jele és kelléke. Hajdankor, mikor még jellemző volt az értelmiségi magatartások társadalmi lenyomatainak fölfedezhetősége, ennek keresése és megnevezése, olykor fényesen hasított az értelem kritikájaként Füst Milán markáns állásfoglalása,¹ hogy ugyanis a látomás és az

1 Önreflexióként: „Magam én a tudományos gondolkodás egyik legfőbb kritériumának tekintetem minden időmben és mindenekelőtt azt, hogy a gondolkodó idejében felismerje, vajon egyáltalában megvizsgálható vagy megismerhető-e az a dolog, amelynek vizsgálatába belekezdett. /.../ S most még csak annyit: – sose voltam képes beletörödni abba, hogy a szépség és művészetek dolga a többi életjelenségtől oly mértékben elkülönítve tárgyalassék, ahogy azt e szaktudomány egyes korlátokat kedvelő művelői oly károsan megszábták: mintegy kiszakítva az élet szervezetéből, vagyis mindabból, amivel művészszeretetünk oly szervesen össze van szöve.

indulat a művészetekben nem intellektuális, hanem emocionális töltetű, s a formaalkotási „hasznosság” ellent is mond a „verstermő élmények” anyagának, a személytelenség megtalálása a közlésben olyan lírai „ál-egy szám első személy” jelenléte, aki mintegy idézőjelbe teszi az egész művet, s csupán utal arra, hogy itt más beszél, a lírai én a valóság stilizációjával kerül kapcsolatba, akár kitarulkozik, akár üzen csupán, vagy színészkedik talán, mint aki önmagát csak szócsőként, megjátszott személytelenségben, önmagán a valóságot csupán átengedve/tükröztetve adja bele intellektusát a műbe. De hasonlóképpen szól olykor Kassák is, ki a maga antiromantikus és antiszeccsessziós hangján mintegy személytelenül ráfogalmaz: „A tudatos intellektus és a vizionárius lélek kettőssége mindig jelen van munkáiban... nem alakít, hanem alkot... antiimpresszionista”.² És még sokakat idézhetnénk itt...

Impresszió és intellektus épp impresszív intellektusok által vázlatozott változatai igen elgondolkodtatóak, s még akkor nincs is jelen okvetlenül a történetiség, mint ezeken belüli, vagy ezek fölött is szárnyaló, átlátó, híveket és áldozatokat szedő tünevény. Mit is kezdhethetnénk az alkotó énjének víziói, s e víziók társadalmi valósága közötti kölcsönösség, a múltó korokra rímelő jelenbeli közlés és a műalkotás motiváltsága körüli korlátozás révén...? Vagy miképp nyerhetnénk ki a kortárs üzeneteket anélkül, hogy szimpla meggyőzőessé fokozzuk le a műalkotások közötti áthallások, olvasatok, értelmezési kódok tömegét, s mindazt, amit nem véletlenül rejt egy-egy mű magában...?

Tehát: éppen ezzel szemben éppen azt szerettem volna itt szemléltetően bemutatni, hogy a művészet és vele való viszonyunk mily mértékben függvénye lelki és testi adottságainknak: igyekeztem tehát a műalkotást mint jelenséget egészében, vagyis minden bonyolultságában s mindabból a szempontból vizsgálat alá venni, amelyre életem során figyelmem kapacitása képesített: tehát úgy bölcséleti és logikai, mint lélektani, de élettani szempontokból is”. In Látomás és indulat a művészetben. Fekete Sas kiadó, Budapest, 2006:18-19. http://dia.pool.pim.hu/xhtml/fust_milan/Fust_Milan-Latomas_es_indulat_a_muveszetben.xhtml

2 idézi Lengyel Balázs, Digitális Irodalmi Akadémia, on-line: http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/LENGYEL/lengyel00001/lengyel00004_o/lengyel00004_o.html

Nem könnyű „univerzális” választ adni erre, s lehet, a kérdés sem jó vagy kellőképpen teljes. De nézőként fölmerül az emberben a politikai korcsakok, ideológiák, eszmekörök és harsányságok befogadói oldalának megannyi variációja, tükröződése, visszfénye, tolakodó hangja, már-már kínos szaga is. Ezek között is föllelhető, vagy időről-időre megnyilatkozik az a nemzetfogalom-befogadási érzékenység, mely nem ritkán történelmi rítusok, komplex szertartások, rávezető és elkalandozni hajlamos interpretációk közegeiben találja meg üzeneteit. Ilyen formajáték, művészeti performansz és intellektuális élményanyag lakozik egy most megnyílt kiállításban, ahol KissPál Szabolcs „dokufikció” projekttel jelentkezett a Politikatörténeti Intézet termeiben installált összeállításában.³ Ez a két világ világháború közötti történelmi időszak intim huzalait és eldurvuló közlés-szárait tekeri föl egy izgalmas közlés-épitményé, mégpedig a Trilógia fogalmának megfelelő hármas szövedékben. S bár kiállítás ez, látható, s nem mindig egészen megfogható műtárgyakkal, de a szövegmények gazdag intellektuális és morális kihívásaival teszteli érzékenységünk és értelmezési vehemenciánk értékállóságát...

Talán már az első képződmény sem minden lélektani tanulság nélkül való: egy fikciókkal ékes, narrált dokumentumfilm a budapesti Állatkert új konstruktumáról (1912), az erdélyi Egyeskövet mintázó műszikla építéséről, melynek tökéletesen megvoltak nemcsak hasonló állatkerti analógiái a világ más tájain is, de fényesen kifejezni volt hivatott az Erdéllyel, Nagy-Magyarországgal, mintákkal és érzelemdús példakövetéssel megrakott erődítményezést, várépítést, magasra törekvést, hatalmi hübriszt, uralmi reményeket és diadalittasságot is. E „Tri”-logikus elem még csupán a szeánsz kezdetét idézi, ezt követi a trikolóros össz-érzületi kiegészítés második tónusa, a Turul-mítosz égre röppenésének kezdeteitől egészen napjaink szertartásaiig, ugyancsak dokumentum-fikcióként, antiromantikus stilizációk modern narratíváival, a politikai diskurzusok vizuális előtolakodásainak megannyi bombasztikus példájával – ugyancsak filmi kultusztárgyként, egyúttal kompendiumként, összefoglaló üzenetként is. A „vizionárius lélek” mintegy komplex beteljesülésének, a harmadik színárnyalat tökélyének

körüljárása már a kortárs magyar nemzetfogalom bűvkörébe csalogat, ahol valamely „etnikai táj” terpszkedik vagy röppen a politikai földrajz mezőire, s a szimbolizmus harmonikusan találkozik a magyar őstörténetbe plántált romantikus történetmesélés eszközeivel, a turulmánia és turanizmus kortárs politikai vallássá erősödésének pátoszával, intézményeivel, eseményeivel is, képanyagban rögzített szertartásaival is.

Vélhetően nem vészterhes részletkérdés, hogy milyen alapon „ragozza” nemzeti múltunk e fals és fennhéjázó mivoltában is muris dokumentumait a művész – ha az emlékezőközösségi tagsága akár heveny megnyilvánulást igényel is –, és miképpen önti lábunk elé a nemzeti ideológia bekebelező vagy kizáró formáinak, testesülésének és sodrásainak akut paradoxonait. Az emlékezőközösség és élményközösség mindenkori érintettsége éppúgy, mint megosztottsága, politikai lélektani tagoltsága, kultuszépítő és imázsrontó kölcsönhatásaik küzdelme persze lehet alanyi költői szimbolizációs gesztus, s lehet a Füst Milán vagy Kassák Lajos által életre keltett antiintellektuális vagy ellenkulturális gesztus, de mindezek életszerű, élményközeli interpretációja már nemcsak korélmény, hanem művészi vállalás is. A kortárs kísérleti vizuális narratívák között mindez azért is szól az integráció, érintettség, bevonódás és részvételi késztettség tónusában, mert az alkotó maga is (egykor) erdélyi művész, kísérletezési és földrajzi határokon is átkelt „jövevény”, kinek installálódását, pályaképét, beilleszkedési perspektíváit mind a korosztályi, mind a tudásterületi, mind a nemzeti narratívát erőnek erejével torokba préselő uralmi szlogen-tár egyformán nehezítette, vagyis egészében idegen, korlátozó és elidegenítő hatású lehetett. A vére, „erdélyi véreinkre”, lovasnomád pusztai műhagyományra és viharvert neofolklorizmusra hangolt új nemzetépítés épp oly bombasztikus és irredenta (vagyis a szó eredeti értelmében: akarata ellenére idegen uralom alá került, „meg nem váltott”) a másik szomszéd felől nézve, mint az „elvesztett szülőföld” visszaigénylését serkentő államnemzeti törekvések voltak bármikor is. Ennek szinte intim, de másik oldala felől nézve közbeszéd-szintű megjelenítése méltó és komoly vállalás, aminek mindenekelőtt élvezői, átélői, elemzői lehetünk a kiállítás nyomán.

A műhegyek mint átvételek, „implikációk” és szimbolikus uralomkiterjesztések jobbára a valódi kistülőségek, otromba képtelenségek, hatalom-

3 *A műhegyektől a politikai vallásig (Magyar Trilógia)*. Politikatörténeti Alapítvány és Intézet, Budapest, megnyitó 2017. okt. 10. – nyitva november 3-ig. FB-esemény: <https://www.facebook.com/events/1906379139679294/>

éhes és olcsó gesztusok aktusaitól növekednek hegygé és művivé, s ha máskor és másképp nem, talán akkoron leginkább a Trianon „visszavétel és restauráció” tónusában hasítanak a Horthy-korszak műmagyar uralomkiterjesztési hőkölései közepette, miképp a kortárs narratívákban is. A „vér és anyaföld” ősiségére, örökségére és élesztésére buzduló nemzetlelkű akarát – bár mutat némi rokonságot az irredenta hajcihővel, árvalányhajás és turulszínező magasságosság-tudattal... – talán nem mindig volt harmóniában a plebejusabb néplelekkel, s a „Turul mint a nemzet megmentője” víziókkal, de mégsem húzódhatott a végtelenségig mitikus újraéledésének lehetősége.⁴ A neopogány szertartások rendje és programossága épp a fenti „költői” távolságot is mutathatná, de itt, a kiállítási tárgyakon, képernyőkön, fotókon, kegytárgyakon és vizuális citációkon fölsejlő államiság csak kisebb részben tudott ezekig a főhatalmi magaslatokig szárnyalni. Mindeme nagypolitikai játszmákban és tenger nélküli tengernagyságok egykori divatkorszakában a nemzetépítő turulisztáni konteók éppúgy hatásosnak és praktikusnak bizonyultak, mint ma, amikor miniszterelnöki szinten folyik a németekkel „közös múlt” fölelegetése udvariassági látogatáson, vagy a romániai magyarok támogatások általi megosztása államhűekre és kozmopolitákra, az európai örökség-hagyomány bakancs-sarokkal tiprása mint nyugati mételty háritásának kényszere. Napjaink folyamatai persze gyorsulnak, hevesebb lelkesültségre kapcsoltak: már van parlamenti mumusunk, emberforma Ördögünk, kinek kiűzését egykor csak megkezdte az államiság szimbólumát teljes díszében körbejáró sámán szertartása a Szent Korona parlamenti isztallálásakor, de most már pártállami szintűvé lett a Gonosz, a Sátán, és talpnyalóinak ünnepléses kiűzési esélye a Parlament deszakralizált teréből valamely rózsafüzér által is.⁵ Az érzelmek pszichológiája, a szimbolikus politika saját üdv-tere olykor kevéssé a lírai költők, sokkal többször a politikai haszonlesők birodalmának alapzatává tud lenni. A műhegyek építés-hagyománya és a poli-

itikai vallás kultuszépítési eszköztárának beemelése önnön tárgyi és történeti közegébe – vitriolos humorral fűszerezve a kiállítás helyszínén, éppen az egykor pártállami kultuszépítő intézmény termében és archív anyagainak költöztetésre váró közegében...! – szinte alig mást tükröz, mint a valódi változásra képtelen, adaptálódni reménytelen államegyházi erőfölény kétes behódolását a primer politikai szolgaságba.

Ahol ugyanis az újpogány létforma és világkép az államvallás szerepét is betöltheti akár, ahol a Trianoni Békeszerződés után megcsonkított Magyarország gyásza a műsziklák és műmagyarok tobzódásába képes csak frusztrációit elrendezni, ott a Turulnak is juthat érdemi főszerep. A nemzetmentő, államéltető, elitkonzerváló, békemilitarizáló szárnyas nemcsak a műhegyek lakosa lehet a jövőben, de talán a parlamenti tornyok, a budavári sétányok, a királyi díszparkok (ös)lakója, és a meritokratikus elit háziszárnyasa is. Ezt ugyan KissPál nem közvetlenül sugallja, de nem is igyekszik lebírní a /magyar/ trilógia kifutásának, meglegetésének és győzelemre futtatásának aszociatív perspektíváit. Történeti támaszként semmiképp, ideológiai fogódzóként mint pótlék, s a nemzeti közérzet és életvilág-harmónia szempontjából meg egyenesen totalizáló hatásúan kelnek életre fotóin és filmjein a gárdák, fegyveres csoportok, iskolai löterek, levente-nevelők, erőfitogtató hírek és szimbolikus politikai térfélen zajló kormányzintű botrányok búvkörei, személyiségei, kultikus toposzai, nevetséges hübriszei...

KissPál filmjei, áldokumentumai, gyűjtött kincstára valóságosan is muzeális értékű. Fikciói mellett a „formaalkotási hasznosság” végtelen és praktikus normarendje szinte süt képei és filmrészletei árnyalt válogatottságából, a kimódoltan és tudatos üzenetként vállalt intellektuális gesztustól, már-már a szikár kassáki vizuális líra képtelenségei felé közelítő analógiáktól. Ahogy vitéz és nagybányai, őfőméltóságú és lovastengerészi mivoltában Horthy „felavatja”, katonává teremti és hazaszolgálra utalja a naiv parasztlegényeket, kikre újabb bércek hódítása, műsziklák visszavétele és valamely Emese álmának megvalósítása vár...⁶ az már szinte kézenfekvő magyarázatra sem vár, Jakobszon érzelmek pszichológiájára utaló elemzése⁷ pedig mint-

4 Lásd még ehhez KissPál Szabolcs 2016: A lehullott turultoll felemelkedése. Video, 19 perc, HD, fotók forrása: FORTEPAN / Saly Noémi, Erdei Katalin. <http://www.mke.hu/node/29267/munkak>

5 Lásd erről a kultúraszociológus, valláskutató Kamarás István reflexióját: Ördögűzés és imakommandó. *Egyházforum*, Világ-nézet (Közzétéve: 2017. október 14. szombat), on-line: <http://www.egyhaziforum.hu/index.php/vilag-nezet/495-ordoguzes-es-imakommando>

6 <https://www.facebook.com/polhist.hu/photos/gm.1906379163012625/1659267260772221/?type=3&theater>

7 Jakobszon, P. M.: *Az érzelmek pszichológiája*. Ismerteti Szende Ottó. Parlando. On-line: <http://www.parlando.hu/Jakobszon617.htm>

egy kínálja is az állatkerti magaslattól a politikai felhőkakukkvaráig ívelő turul-turisztikai eseményeket. KissPál korábbi munkái, *Szerelmes földrajz*-a, köztéri beavatkozásai, hang-installációi, háborús lövedékből formált gyertyatartója /hanukija/, vagy akár az *Európai Középidő* látványos jóslata is mutatja, mennyiféle kultúra, miféle érzületek, jelképek és zúzódasok formálják napjainkat.⁸

Köszönet az alkotói késztetésekért..., egy újpogány áthallásoktól távoli turul-turisztikai eseményre azért még meghívót csak-csak elvárnánk...! Ha már látomás és indulat az Egyesek felé csalo-

gat..., az erdélyi bércek bármily képtelen narratívája ellenére is. A narráció szimbolikus és intellektuális kontrasztjait beemeljük talán legközelebbi új magyar mitológia-elemző tárgykörünkbe is...⁹ Addig azonban maradnak a narratívák képi gazdagságában rejlő értelmezési lenyomatok, vagy a műhegyek s a politikai vallás látomásos indulatai... Köszönet a láttatásért, belátásokért, ébresztésekért! Talán az életkedve teljébe szökő „új középkor” alkonya után valami új reformáció is eljő egykoron...

9 *Az új magyar mitológia multidiszciplináris elemzése.* MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport – MAKAT – Modern Mitológiakutató Műhely Könyvek sorozat, 2016. On-line info: https://sites.google.com/site/makatinfo/hirek/mar_a_mult_sem_a_regi

8 <http://www.mke.hu/node/29267/munkak>

Pallay Katalin

PUSZTAI GABRIELLA ÉS CEGLÉDI TÍMEA (SZERK.)

Szakmai szocializáció a felsőoktatásban

A pedagógusképzés kihívásai a Kárpát-medencében¹

A pedagógusképzés fontos része a felsőoktatásnak, azonban az elmúlt évtizedekben a tanári pálya presztízsvesztése figyelhető meg. Vajon mi okozza, hogy a magasabb státusú, jobb tanulmányi átlaggal rendelkező fiatalok pályaválasztáskor nem a pedagógiai irányultságú szakokat részesítik előnyben? – ez a dilemma adja a kötet eszmei vezérfonalát.

A tanulmánykötet a Teacher Education Students Survey in Central and Eastern Europe (TESSCEE) kutatás és a SZAKTÁRNET projekt gondozásában jelent meg 2015-ben a Debreceni Egyetem Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központja koordinálásával (CHERD-Hungary). A kötet széles sávú kutatómunka eredményeit bemutató és összegző mű, amely hiánypótló jelleggel bír: a jövőbeli pedagógusok társadalmi helyzetét vizsgálja mind Magyarország Észak-Alföldi régiójában, mind a Debreceni Egyetem vonzáskörzetébe tartozó határon túli régiókban. A kutatás során azokra a kérdésekre keresték a választ, hogy 2015-ben milyen volt a régió pedagógus-hallgatóinak társadalmi, kik a jövőbeli pedagógusok, a hallgatók milyen indíttatással, elköteleződésekkel érkeztek a pedagógusképzésbe, s hogyan formálódik a professzionális identitásuk a felsőoktatási képzés alatt.

A tanulmánykötet tartalmi szempontból három nagyobb fejezetre oszlik. Az alapkoncepció – amelyet Pusztai Gabriella és Ceglédi Tímea szerkesztők átfogóan ismertetnek a három nagyobb szerkezeti egységre tagolódó kötet bevezetésében – a pedagógushallgatók helyzete és a pedagógusképzés presztízse Kelet-Közép-Európában.

Az első fejezet a Kárpát-medencében zajló pedagógusképzés kihívásait mutatja be. A fejezet keretében az egykor Magyarországhoz tartozó, jelenleg más országok fennhatósága alatt álló elcsatolt területek magyar tannyelvű pedagógusképzésébe nyertünk betekintést.

Gábrity Molnár Irén és Takács Zoltán tanulmánya a *Magyar nyelvű felsőoktatás és tanítóképzés a Vajdaságban* címet viseli. A szerzők a tanulmány-

ban arra fektetik a hangsúlyt, hogy a szerb-magyar határrégióban hogyan valósul meg az anyanyelvi pedagógusképzés, valamint a magyar anyanyelvű kisebbségi oktatás kiemelt szerepére hívják fel az olvasó figyelmét.

Stark Gabriella tanulmányának *Kisebbségi tanulási útvonalak a romániai magyar nyelvű pedagógusképzésében* címet adta. A szerző a határon túli pedagógusképzés rendszerét mutatja be a romániai magyar pedagógusképzés tükrében.

Pletl Rita *Az anyanyelv, a tannyelv és az államnyelv kapcsolatrendszere a romániai magyar tannyelvű szakképzésben* című tanulmányában az anyanyelv és az államnyelv kapcsolatrendszerét vizsgálja kérdőív felmérés által. Írásában a szerző nemcsak a pedagógusképzésre fekteti a hangsúlyt: a tanárképzés hallgatókon kívül a szakközépiskolák végzős diákjait és a magyar tannyelvű szakoktatásban dolgozó pedagógusokat jelöli meg célcsoportként. A kutatás eredményeként megállapítható, hogy a romániai magyar ajkú oktatási szereplők elsődleges célként jelölik meg az anyanyelvi/anyanyelvű oktatást, ugyanakkor szükségesnek tartják a román szakterminológia elsajátítását is.

Orosz Ildikó tanulmánya a *Magyar nyelvű pedagógusképzés Kárpátalján* címet viseli. A szerző a kárpátaljai magyarság továbbtanulási lehetőségeit mutatja be, leszűkítve azt a kárpátaljai magyar tannyelvű pedagógusképzésre. Azt vizsgálja, mit hozott a bolognai folyamat a kárpátaljai magyar felsőoktatás és a kisebbségek esélyeinek változásaira. Az alapproblémát az egységes felvételiztetési rendszer bevezetése adja, mely a felsőoktatás ukránosítását célozta meg. A tanulmány sorra veszi a folyó tanév felvételi szabályzatának pontjait, s számos gyakorlatban megjelenő problémára mutat rá.

Bacsikai Katinka, Morvai Tünde és Csánó Júlia tanulmányuknak a *Fejlődés és verseny. Magyar nyelvű pedagógusképzés Szlovákiában* címet adták. A szerzők betekintést nyújtanak a szlovákiai pedagógusképzés jogi hátterébe, a Bolognai Nyilatkozat aláírásával bekövetkezett változásokba. A tanulmány bemutatja a jelenleg működő magyar tannyelvű felsőoktatási intézményeket. A munka végén rövid, áttekintést kapunk a felsőoktatási intézmények végzős hallgatóinak munkaerő-piaci elhelyezkedéséről, esélyeiről.

1 Budapest – Nagyvárad, Partium Könyvkiadó – Personal Problems Solution – Új Mandátum Könyvkiadó (2015). On-line: www.tanarkepzes.unideb.hu/szaktarnet/kiadvanyok/szakmai_szocializacio_2015.pdf

Márkus Zsuzsanna tanulmánya eltér az eddig felsoroltaktól, mivel nem egy külhoni régióra szűkíti le vizsgálatát, hanem kérdőíves felmérés eredményeinek feldolgozásával átfogó képet nyújt a Kárpát-medence pedagógushallgatóinak helyzetéről a kisebbségi és a többségi felsőoktatásban. A szerző a kutatás során a Debreceni Egyetem magyarországi és határon túli vonzáskörzetébe tartozó területein vizsgálta a pedagógusképzésben részt vevő hallgatók társadalmi háttérét, szakválasztási motivációit, jövőbeli pedagógiai céljaikat.

Fenyő Imre *A tanárképzés első gyakorlati műhelye a debreceni egyetemen. Tanárjelöltek a debreceni gyakorlógimnáziumban 1936–1949* című történeti jellegű tanulmánya a debreceni tanárképzési gyakorlatot veszi górcső alá 1914-től 1949-ig. A munka betekintést enged a tanárjelölt hallgatók feladataiba és kötelezettségeibe az évek során kialakult jogszabályok változásainak tükrében, s a pedagógusképzéshez szükséges gyakorlógimnázium fontosságára hívja fel az olvasók figyelmét.

Erdélyi magyar katolikus pedagógusjelöltek élete a két világháború között a kolozsvári Majláth-Körben címmel jelentette meg tanulmányát Ozsváth Judit, aki a két világháború közötti kolozsvári magyar egyetemista élet bemutatására vállalkozott levéltári források alapján.

Az első fejezet szerkesztői részletes és átfogó képet adnak a Kárpát-medence magyar tannyelvű felsőoktatási helyzetéről, mely által az olvasó összevetheti a különböző országokba szakadt magyar kisebbségek felsőoktatási rendszerét. A tanulmányok alapján megállapítható, hogy minden elcsatolt terület magyar tannyelvű felsőoktatása és a magyar kisebbségi lét hasonló jellegű problémával küzd, függetlenül attól, hogy az egykor Magyarországhoz tartozó terület a trianoni békeszerződés és a XX. század viharos történelmi eseményei után – amelyek átrajzolták Kelet-Közép-Európa térképét – melyik országhoz tartozik.

Jelen munka második fejezete a *Kik lesznek a jövő pedagógusai?* kérdésre keresi a választ a Teacher Education Students Survey in Central and Eastern Europe (TESSCEE), a SZAKTÁRNET projekt és a Debreceni Egyetem Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központja (CHERD-Hungary) kutatásai alapján. Ez a rész empirikus kutatás eredményeit foglalja össze. A fejezet – adatgazdagságát tekintve – egyedülálló a témában: az öt országban végzett kérdőíves lekérdezésben összesen 1792 hallgató vett részt. Az eredmények szakszerű elemzése tudományos

jelentőséggel bír. A kiváló szerzőgárda Magyarországon az Észak-Alföldi régió, Romániában a Partium, Erdély középső része, Székelyföld, Ukrajnában Kárpátalja, Szerbiában a Vajdaság, Szlovákiában a Felvidék pedagógusképzésének sarkalatos kérdéseit, kisebbségi és többségi diákok szakmai orientációját mutatja be két hullámban végzett kérdőíves lekérdezés alapján, melyet a Debreceni Egyetem, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem, a Nyíregyházi Egyetem, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Pszichológia és Neveléstudományok Kara, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Székelyudvarhelyi Kihelyezett Tagozata, a Partiumi Keresztény Egyetem, a Nagyvárad Állami Egyetem, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, a Munkácsi Állami Egyetem, az Ungvári Nemzeti Egyetem, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem és az Újvidéki Egyetem pedagógusképzésben részt vevő hallgatói töltötték ki. A szerzők részletes statisztikai eredményeket szolgáltatnak, s azokat jól szerkesztett rendszerben prezentálják értelmezhető ábrák, SPSS statisztikai elemzőprogram táblázatai, térképek segítségével.

Ceglédi Tímea a felsőoktatás és a társadalmi egyenlőtlenségek kapcsolatával foglalkozik. Kutatása során a hátrányos családi háttérrel rendelkező, ám kiemelkedően teljesítő hallgatókat, azaz a rezilienseket hasonlította össze a hasonló teljesítményt kedvezőbb háttérrel nyújtókkal, azaz a nyertesekkel, a hasonló háttérrel rosszabb teljesítményt nyújtókkal, azaz a sodrókkal, illetve a kedvező háttérük ellenére alulteljesítőkkal, vagyis a közömbösökkel. Az eredmények hiánypótló jelleggel bírnak, ugyanis a hátrányok feltárása segítségével hátránykompenzálásra kerülhet sor.

Pusztai Gabriella beható részletességgel vizsgálja, hogy a pedagógusképzésben résztvevőknek vannak-e eltérő sajátosságaik abban a tekintetben, hogy milyen fenntartású középiskolában szereztek érettségit. Ukrajna, Románia és Magyarország határmenti régiójában, a szerző írása szerint Partium felsőoktatási térségében végzett kérdőíves lekérdezés során kirajzolódik, hogy a vallásos diákok nagyobb százalékban választják a pedagógusi pályát.

A felsőoktatási vonzáskörzettel foglalkozik Hegedűs Roland tanulmánya a kelet-magyarországi pedagógusképzésben. A szerző kiemelő figyelmet szentel a nappali és a levelező képzésben résztvevő pedagógushallgatók intézményválasztásának. A munka egyik nagy érdeme, hogy az SPSS statisztikai program segítségével kapott eredményeket jól értelmezhető térképeken ábrázolja.

Kerülő Judit különböző dimenziók alapján mutat rá a pedagógusi pálya presztízsére. Elemzése során rávilágít, hogy a pedagógusképzésben részt vevő hallgatók társadalmi háttere alacsonyabb a nem pedagógusjelöltek hátterénél.

Kovács Klára a pedagógusjelöltek szabadidő-eltöltési szokásaival és egészségi állapotával foglalkozik. A szerző kiváló képviselője annak a gondolatnak, hogy a társas és sportos tevékenységek pozitívan hatnak a hallgatókra, hozzájárulnak az önmegvalósításukhoz, és segítenek abban, hogy megtalálják életük értelmét.

Fényes Hajnalka tanulmányában a pedagógusjelöltek önkéntes munkájának szerepét és típusait mutatja be. Hipotéziseit empirikus kutatás eredményeivel támasztja alá, melyeket keresztábrák, logisztikus regressziók és klaszterelemzések által mutat be a szerző.

Engler Ágnes a magánéleti és a szakmai pályafutás összefüggéseit mutatja be szakirodalmi háttér és kérdőíves vizsgálat összevetésével. A kutatás során bebizonyosodott a hipotézis, miszerint a stabil párkapcsolatban élő, gyermeket nevelő hallgatók a legeredményesebbek a karrierépítésben.

Kutatási eredményeit összefoglalva Dusa Ágnes Réka a pedagógusképzésben résztvevő hallgatók nemzetközi tanulmányi mobilitási terveit mutatja be. A kutatás alapján megállapítható, hogy a pedagógushallgatók nagyobb arányban vesznek részt külföldi diákprogramokban, mint a nem pedagógusképzésben részt vevő hallgatók, azonban a szerző arra is felhívja az olvasó figyelmét, hogy ez annak is betudható: a pedagógushallgatók közül sokan nyelvszakosak, s a mobilitás által az idegennyelv-tudáshoz szükséges készségeket sajátíthatnak el.

A fejezet szerzői több aspektusból is részletes képet nyújtanak a vizsgált országok pedagógusképzéséről, a pedagógushallgatók motivációjáról, pályaválasztásukról, szokásaikról, vallásosságukról, mobilitásukról. Az olvasó betekintést nyerhet az egyes országokban folyó pedagógusképzés legaktuálisabb kérdéseibe.

A kötet harmadik fejezete a *Felkészülés a professzióra* címet viseli, amely rálátást nyújt a szakmai fejlődés fő szempontjaira, a pedagógusképzés effektív módszereire, a pedagógusképzésben részt vevő hallgatók pályaképének hatásaira és a szakmájukról való elképzelésekre.

Fónai Mihály a pedagógus- és joghallgatók pályaképét ismerteti különféle argumentációk segítségével.

Bocsi Veronika, Morvai Laura és Csokai Anita tanulmánya a pedagógusjelöltek gyermeknevelési értékeit vizsgálja. A szerzők érdekesítően mutatják be a gyermeknevelési értékek elméleti hátterét. A tanulmány színvonalát emeli, hogy hallgatói vizsgálattal mutatják be a pedagógusjelöltek preferenciarendszerét.

Fejes József Balázs, Szűcs Norbert és Kelemen Valéria egy hallgatói mentorprogram segítségével veszi górcső alá a kedvezőtlen családi háttérű tanulók hátrányainak kiegyenlítési lehetőségeit.

Revákné Markóczi Ibolya és Malmos Edina a biológia szakos hallgatók tudásszerkezetéből következő tanulási és oktatás-módszertani hiányosságok feltárására törekedtek az úgynevezett fenomenográfia módszerének alkalmazásával.

Barabási Tünde a pedagógusjelöltek tanulási jellemzőit és a tanítás perspektíváját mutatja be önkéntes hallgatói kérdőívek eredményei alapján.

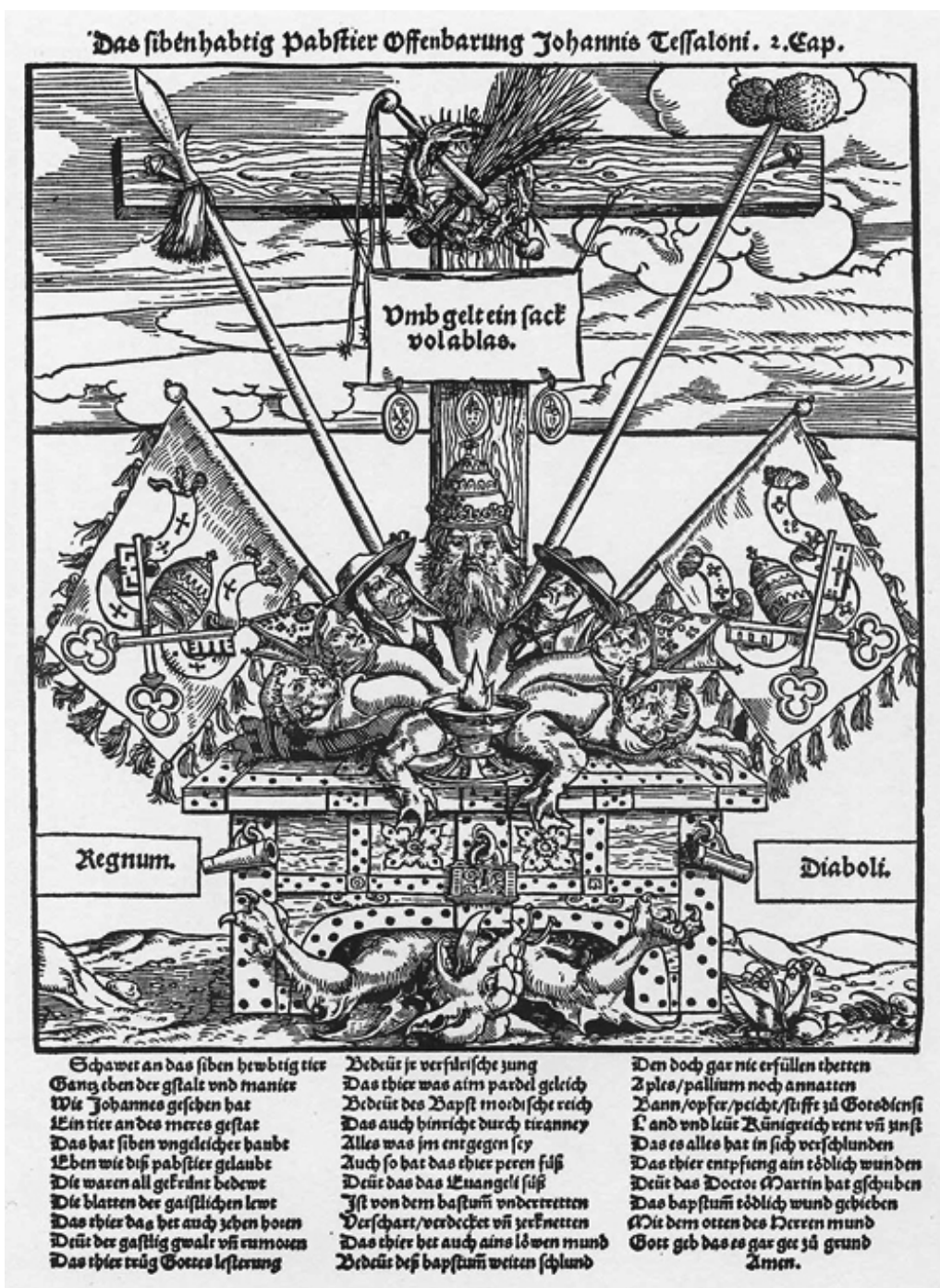
Csernoch Mária a digitális világ miatt kialakult tantárgyi változásokat, tantervi követelményeket, az új program szerinti informatikaoktatást és a digitális kompetencia fejlesztését mutatja be, illetve ezek hatását vizsgálja a tanulókra és a tanárookra nézve.

Nagy Zoltán az anyanyelvi attitűdöket vizsgálja a felsőoktatásban, s arra a kérdésre keresi a választ, hogy a pedagógusképzésben milyen a nyelvjárások megítélése, illetve megengedhető-e egy pedagógusnak, hogy tanórán nyelvjárásban beszéljen. A felmérést kiterjesztették a nem pedagógushallgatókra is és a nemi különbségeket is figyelembe véve az eredményeket összevetették a pedagógushallgatók tanórai nyelvjárási beszédéről alkotott megítélésével.

Vincze Tamás a pedagógushallgatók szaknyelvhasználatának feltérképezésére tesz kísérletet mesterszakon végzett hallgatók körében az általuk záródolgozatként benyújtott portfóliók szakszókincsének segítségével.

A bemutatott kötet hiánypótló munka, mely nagymértékben hozzájárul Magyarország északkeleti, valamint a vonzáskörzetébe tartozó határmenti területek pedagógusjelöltjei elhivatottságának megismeréséhez, illetve régióink jövőbeli pedagógustársadalmának bemutatásához. A széleskörű felmérés kutatási eredményei hozzájárulnak a további pedagógiai kutatásokhoz. A tanulmánykötet további értékét adja, hogy a mű angol nyelven is megjelent *Professional Calling in Higher Education Challenges of Teacher Education in the Carpathian Basin* címmel. A gördülékenyen olvasható, hasznos és időszzerű tanulmányokat tartalmazó kötetet érdemes

elolvasni minden jelen- és jövőbeli pedagógusnak, pedagógusképzésben részt vevő hallgatónak, emellett a humántudományok területén kutató szakemberek is komoly haszonnal forgathatják.

http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_image.cfm?image_id=3314

SZERZŐINK

A.Gergely András (Budapest, 1952) társadalomkutató, az ELTE TáTK, a PTE és az SZTE oktatója, lapunk főszerkesztő-helyettese.

Dr. Békefy Lajos (Csorna, 1948) Ph.D. református teológus, szociáletikus, világvallás kutató, a Presbiter felelős szerkesztője. Teológiát Budapesten, Wittenbergben és Heidelbergben tanult. Pneumatológiából doktorált Debrecenben. Számos teológiai, esztétikai, szociáletikai, a vallás és a modern világ, a keresztyénüldözés történetével és mai állapotával foglalkozó cikk és könyv írója. A kolozsvári agnusradio.ro-n 670 cikke olvasható ezekről a kérdésekről (bekefy.agnusradio.ro).

Király Gábor (Budapest, 1980) szociológus. A Budapesti Gazdasági Egyetem Pénzügyi és Számviteli Karának tudományos főmunkatársa; valamint a Budapesti Corvinus Egyetem egyetemi docense. Az elmúlt 15 évben számos részvételi kutatás tervezésében és lebonyolításában vett részt. Jelenleg egy részvételi szemlélettel és részvételi rendszermodellezéssel kapcsolatos monográfián dolgozik.

Dr. Koncz Gábor (Sátoraljaújhely, 1950) Ph.D., egyetemi magántanár, főiskolai tanár. A Magyar Comenius Társaság alelnöke, a TIT Stúdió Egyesület igazgatója, társadalmi munkában. Főiskolákon oktató. Korábban: újságíró, tudományos kutató, minisztériumi munkatárs, miniszteri biztos, országos kulturális intézmények vezetője, a felsőoktatásban, a továbbképzések és konferenciák keretében itthon és külföldön előadó. Számos könyv, tanulmány szerzője a művelődés-gazdaságtan, kulturális előrejelzések, kulturális tervezés, kulturális menedzsment témakörökben. E-mail: drgaborkoncz@t-online.hu

Dr. Koncz Sándor (1913–1983) református lelkész, teológiai tanár. Életrajzi adatait bővebben lásd írása bevezetőjénél.

Kupa László (Budapest, 1953) jogász, szociológus, habilitált egyetemi tanár. 1987 óta a Pécsi Tudományegyetemen tanít. Fő kutatási területe: magyar szociológiatörténet és kisebbségsszociológia.

Macsó Kinga (Rozsnyó, 1984) doktorandusz, a SZTE BTK vallástudomány (keleti vallásfilológus), történelem – informatikus könyvtáros szakán végzett, jelenleg a PTE BTK Interdiszciplináris Politikatudományi doktori képzés levelezős hallgatója, kutatási témája a cigányság helyzete Szlovákiában.

Nagy Ádám (Budapest, 1972) habil., PhD. Hat diplomáját a legkülönbözőbb területeken szerezte, 1999-ben védte meg doktori fokozatát. 2004–2008 között az Információs Társadalom és Trendkutató Központ igazgatója, tudományos főmunkatársa. Az Új Ifjúsági Szemle és a Civil Szemle folyóiratok alapító főszerkesztője. 2011-ben Magyar-ösztöndíjat nyert és lett a Magyar Pedagógiai Társaság Szabadidő-pedagógiai Szakosztályának elnöke, valamint a Magyar Szociológiai Társaság Ifjúságsszociológiai Szakosztályának titkára, majd alelnöke. 2014-ben habilitált, jelenleg a komarnoi Selye János Egyetem docense, Bolyai ösztöndíjas, a Neumann János Egyetem (korábbi Pallasz Athéné Egyetem) kutató-professzora. Több ifjúságüggyel foglalkozó kolléga (köztük szociológusok, politológusok) mentora.

Oláh Levente (Miskolc, 1970) informatikus. Kezdetektől fogva a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán működő Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet tagja. Érdeklődési köre az informatika társadalomtudományi felhasználásának lehetőségei.

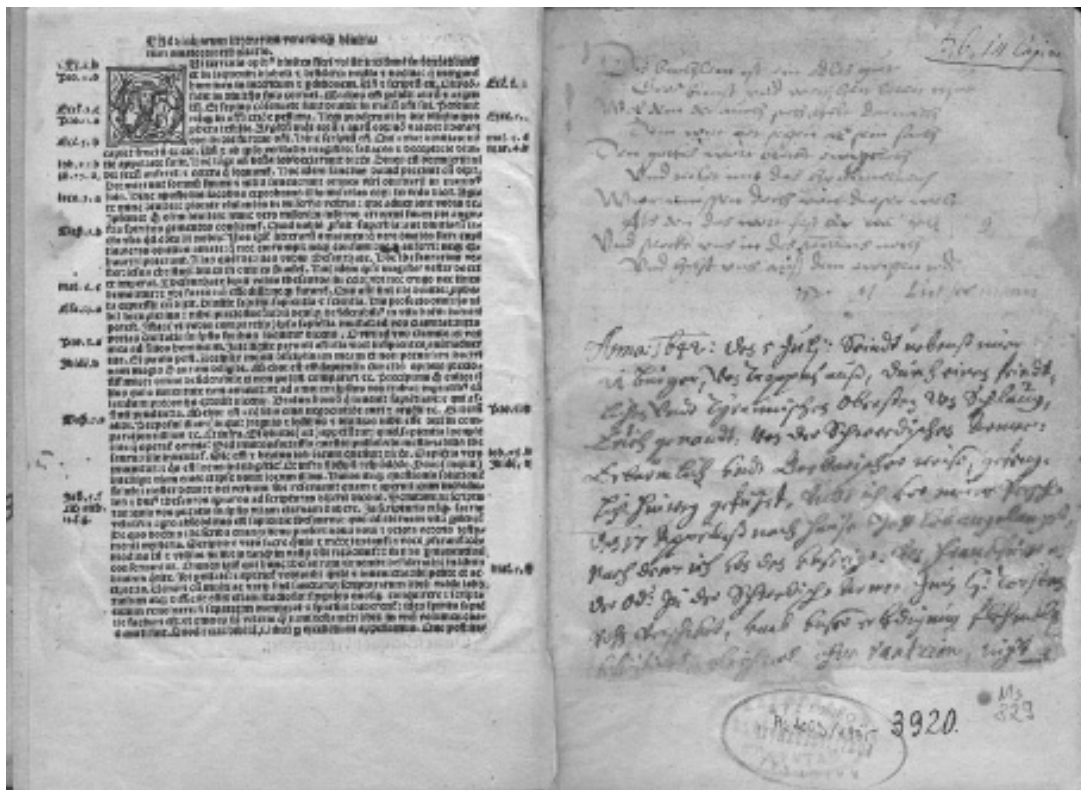
Pallay Katalin (Beregszász, 1992), PhD-hallgató Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola, Nevelés- és Művelődéstudományi Program, fiatal kutató, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. Kutatási területe a kárpátaljai fiatalok hallgatói célú mobilitása Magyarország irányába, a Magyarországon tanuló kárpátaljai hallgatók tanulmányi pályafutása és karrierkövetése.

Pusztai Gabriella (Nyíregyháza, 1966), DSc, habil., oktatókutató, a Debreceni Egyetem oktatója, kutatásaiban az önkéntes közösségekben elérhető társadalmi tőke tanulmányi eredményességre gyakorolt hatását, az oktatási intézményekben folyó szocializációt vizsgálja.

Sárosi-Blága Ágnes (Csíkszereda, 1988) doktorandusz a Debreceni Egyetem Szociológia és Társadalompolitika Doktori Programjában, szociológus a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központjában. Szakmai érdeklődés és kutatási terület: a téralapú identitásépítési folyamatok, a rurális elitcsoportok elemzése, vidékfejlesztés.

Silló Ágota (Csíkszereda, 1988) doktorandusz a Debreceni Egyetem Szociológia és Társadalompolitika Doktori Programjában, projekt menedzser a Gyergyói Szemle Egyesületnél. Szakmai érdeklődés és kutatási terület: fiatalkori önkéntesség, közösségfejlesztés rurális térségekben, kultúra- és tudomány-szervezés.

Török Zsuzsanna (Miskolc, 1978.) kulturális antropológus. Tanársegéd a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézetében. Elsősorban az antropológiai tudás alkalmazhatóságának kérdései, a szervezetantropológia és a különböző társadalomtudományi határterületek foglalkoztatják.

„Harmonizációs programok”

Helyszín: TIT Stúdió Egyesület Székháza,
1113 Budapest, Zsombolyai u. 6.
E-mail: info@tit.hu; Tel.: 344-5000; Honlap: www.tit.hu

A TIT Stúdió Egyesület (TIT SE) tisztelettel ajánlja honlapját és helyszínét: jöjjön el programjainkra, hívja érdeklődő ismerőseit!

Ismerje meg és ajánlja:
Gombász Szakkör, Ásványbarát Szakcsoport, Csapody Vera Növénybarát Kör....
Rátkai Márton Klub, Dunatáj Mozi....
Fedezze fel a világot!, Aranykor Jóga.....

Csatlakozzon a kiemelt évfordulók megünnepléséhez: „Reformáció 500...”, „Tompa Mihály 200.”....

Az előadók, közreműködők ingyenesen válogathatnak a Kultúra és Közösség folyóirat régebbi számaiból....Könyvek böngészése...

Várjuk javaslatait!

Dr. Koncz Gábor igazgató

Az épület lehetőségeinek megtekintése, rendezvényi megállapodások: Bácsfai Linda rendezvényi menedzser.
E-mail: titstudio06@gmail.com

Állandó tárlatok:

„A legnagyobb boldogságom, ha másnak tudást és örömet nyújthatok...”
Öveges József (1895-1979) emlékkiállítás

„Ásványok és ősmaradványok...”

A TIT SE Ásványbarát Szakcsoportjának kiállítása

<http://konyvtar.asztrik.hu/?q=book/export/html/1032>

